

תאריכי ישראל

סקירה כללית

א. התאריכים בכלל. העמים הקדמונים, שעמדו עוד על סדרגת שפלה בהתפתחותם, היו רגילים לקצוב הזמנים על-פי מאורעות מקימים, שאירעו בימיהם ועשו עליהם רושם, והיו אומרים דרך-משל: דברי זה היה בזמן שקרה סערה בלזני, או בכך וכך שנים אחרי-כן (וכדרך שאנו רואים אצל יושבי ערים קטנות, תושבים זמני המאורעות לפי השמעות הגדולות שהיו בימיהם). דוגמאות רבות כאלה אנו מוצאים אצל המצרים, הבבלים והיננים הקדמונים. אבל סופרי הזמורות ודברי-הימים, ששיטה כזו לא היתה מספקת לצרכם, היו קוצבים הזמנים על-פי שנות המלכים או שנות הארכונים, שאירעו הדברים בימיהם. שיטה זו היתה בה חסרון גדול, שקשה היה לקרוא דבריהם לתור יחד את החושים הגמריים ולדעת כמה שנים עברו בין מאורע אחד לתכור, ופי שלא היו לו רשימות המלכים והארכונים¹, לא היה בידינו לפתן את הזמן אמילו בקרוב, ולכן השכילו עוד בימים הקדמונים לפתור באחד המאורעות המקימים והידועים בדברי ימי העמים ולעשותו פעין יחד תקועה במקום גאמן, לקשר בו חוט גפוך בלי-הפסק, שכל המאורעות האחרים יוכלו להיות תרומים עליו איש איש על מקומו. בדרך כזו גולדו ונתפתחו אצל עמים שונים מנינים

¹ רשימות מלכים שונים (פרסיים, סוריים ומצריים) נמצאות בספרי אביוס, שאנן מסקריים קדומים יותר. הנבגדה שברשימות פן המין הזה היא נכונן הידוע של התוכן תלמי, התועה במספר שנות מלכי בבל, פרס, מצרים וקמרי רומי, משנת 747 לפני המנין היגיל עד זמנו (מתעיה המאה השנית למנין הגאוג). רשימות שנות המלכים, שהושלחו משלחם נמצות בנן לפי שיטות שונות (מפני סכות שונות), אינן נותנות לנו תמיד את היכלת למצוא בכל מאורע את זמנו בדיוק גמור, והבגדות מהן יותר הן רשימות הארכונים אצל היונים, הקונסולים אצל הרומיים והמוניקים אצל הבבלים, שזמני בניסתם לפתנה היו קטובים וקיימים ולא היו משמשים — הן ממקרים ידועים — אלא שנה אחת.

ידועים, אשר יקראו להם בשם תאריכים¹), שאני פורט כאן רק את הנכבדים שבהם, שמוצאותם לפני המנין הרגיל, והם: התאריך האולימפי (שנהגו למנותו מראש חדש יולי 776 לפני המנין הרגיל), תאריך בנין רומי (מיום כ"א לאפריל שנת 753), תאריך נבונאסר (מחדש האביב 747), התאריך הסיילוקי (שהיה מתחיל אצל הסוריים מתשרי 312, ואצל הבבליים מניסן 311), התאריך הארסקי (המתחיל משנת 248/7) ותאריך אוגוסטוס או התאריך האלכסנדרני (כ"ט אוגוסט 30)²). מכל התאריכים האלה אחד הוא התאריך הסיילוקי, שזמן יצירתו גופל יחד עם התחלת מנינו, ואפשר שכך הדבר גם עם התאריך הארסקי. לצמת זה, שלשת

¹) השם תאריך לקוח מלשון ערבית — תאריה, שפרושו מנין הזמן, השבועות העתים וספר זכרונות דברי-הימים, והוא נגזר מפעל ארת, שענינו כתיבת הזמן בשטרות על-פי מספר ימי החדש (הנמנה אצלם לירח). ובדין היה לכתבו בלשון עברית. תאריהן אבל היהודים ילשבו ארצות הערביים קרגלו עוד בימים קדמונים לכתוב את אות חי החוקה על-ידי אות כ"י (ר"מ כ"י) תמורת חליטה). ומפני שכבר נתפשטה מלה זו לרב בספרות העברית, לא שובנו לנכון לענות את המונח.

²) כל המנינים האלה, כאשר נראה מיד, נתקנו בזמן מאוחר, אבל בזמנים קדומים יותר לא נמצא כל זכר לתאריכים. אך כתבת אחת הרוחה במצבת, הנמצאה בצפון מצרים, נותנת מקום בסקירה ראשונה לחשב, שבארץ מצרים — שכפי הידוע היו מונים בה למלכים — היה תאריך קבוע עוד בזמן קדמון. על המצבה הזאת חקוקה דמות רעמסס השני, העומד עם משונו ושדי צבאיו ועם ראש הכתנים לפני קט (סעטתאס) אלהיו, ועל-ידיהם הרוחה כתבת, תאמרת, כי המלך מקד להקים את המצבה הזאת לשם אבותיו הגדולים, למען יעמד קום אבי אבות אבותיה. המלך קט הראשון, ויפחה לעד, ככ" (אלהי מצרים), כל חימים. שנת ארבע מאות בארבעה לירח מסורע, למלך שת נובכטי, הבן האהוב לרע נובכטי. מתוך טוף דברי הכתבת הוציאו מקצת החכמים את התולדה, שהיה למצרים תאריך קבוע, שהתחיל ממלכותו של שת-נובכטי. ולדעתם, והיה המלך הזה אחד ממלכי הרועים (תיקטאס) ממעריצי האלה שת, אשר נשא עליו קום אלהיו, והוא יסד באמת את התאריך הזה, אשר מנו לך כתאריך של היכל רק בצפון לבד ובמקדשו של שת, בדברים הנוגעים לסדר העבודה בהיכלו את רעמסס השני קלך במחצית המאה הריג לפני המנין הנהוג, ואם כן יגיע קטרו של התאריך הזה עד מחצית המאה הריי. לצמת זה יחשבו אחרים, שאין המלך הזה, שאליו קושב המצבה, ילוד אשה כלל, כי אם אחד מבני האלהים, אשר לפי האגדה קלכו לפניו בארץ (ובגם מצאו דוגמא לה בתכתבת אחרת, שזוכרה בה שנת שטיג לרע, שהכל מודים, שהוא אלהי מצרים), וכל התאריך הזה בדמיון יסודו (ע"ן עורארד מאיר, גנימטישע כרענעלעגייט, ע"ד 165 גינעקל, 234). אולם לדעתנו, אף אם נאמר, שנקנת המצבה למלך בשר-ורום, לא נוכל עוד ללמוד מזה, שהיה למצרים תאריך קבוע, שהיו מונים לו במעשה את השנים בכל הפרק האמור וכן לאחריו. המספר העגול ארבע מאות מוליד בלב כל איש את הרעיון, שכל קטרה של מצבה זו אינה אלא מצבת זכרון, לזכר המלך קט הראשון או לזכר ההיכל אשר בנו לשם אלהיו, אשר שעברו ארבע מאות שנה מיום הוסדו, וכדרך שאנו מוצאים כזאת בכל הזמנים ובכל המקומות, וכאשר רגילים אנו גם שנה לשרך הני יוכל לזכר מקלים מקימים, מצד אחד תזכיר לנו הכתבת הזאת את המקרא בספר מלכים, שבנין הבית היה בארבע מאות ושמונים שנה לצאת בני-ישראל מארץ מצרים.

התאריכים האחרים, אף כי למראה-עינים כבירים הם לימים מחבריהם, בכל-זאת זמן יצירתם מאחר הרבה יותר. התאריך האולימפי, הגראה קדום מכל חבריו, מאחר הוא מזמנו של הירודוט ותוקידידס, שהיו במאה החמישית לפני המנין הנהוג (אינדקס, 1 372), והסופר, שנתן את הדחיפה הראשונה ליצירתו, היה סימיוס (במאה השלישית לפני המנין הנהוג), שערך רשימה שלמה מכל שמות האנשים, אשר נצחו בשעשועים האולימפיים, איש אחרי אחיו, ובצד כל אחד מהם שם משמות ארכוני אתונא, שמות מלכי שפרתא ונשיאיהם (עפארען), ושמות הכהנות, ששמשו בהיכל קרה בארגוס; ובן-דורו, הסופר ארטוסתנס, ערך את קורות דבר-הימים לפי החשבון האולימפי (גינצל, II 356). התאריך לבנין רומי, ההולך אחרי התאריך האולימפי, נולד בזמן מאחר יותר הרבה, כי לא נתבסס חשבונו עד ימי סקנטיוס נרו, 43 לפני המנין הנהוג (אינדקס, ח"ב, מצד 134 ואילך; גינצל, II 194). והוא הדבר בלי-ספק גם עם התאריך הנבונסארי (1). שני התאריכים הראשונים נבראו ביד סופרי דבר-הימים, לסדר

1) תאריך נבונסאר נזכר בראשונה בקנון של תלמי האלכסנדרי (במאה השנית לפני המנין הנהוג), שסדר על-פיו את זמני המלכים, מנבונסאר עד ספרי רומי שהיו בימיו. אבל יש להחליט, שהשתמשו בתאריך זה גם חכמי התכונה שהיו לפניו. בכתבי היתדות של הכלדיים נמצאה רשימה אחת, ופורטה את ראשי המחזורים של לקיות המאורות (אשר, כידוע, הן חמרות מקץ כל שמונה-עשרה שנה בקרוב), ערוכים לפי שנות המלכים ולפי התאריך הסיילוקי. הרשימה הזאת, הידועה בשם סאראסליסטע, הסרה בתחלתה, ופתחלת משנת שבע לנבוג'יד (קצ"ט לנבונסאר), שהיתה ראשונה למחזור; ואם נשוב ממנו למפרע, נמצא, שגם שנה ראשונה לנבונסאר היתה תחלת מחזור, ונכלל להוציא מזה, שמחבר הרשימה בחקופה הכילוקית היה תרשב שנותיו לתאריך הזה שלנבונסאר. והבין הכשדי בירוס (במאה השלישית לפני המנין הנהוג) יאמר: על-פי (שנות) נבונסאר היו הכלדיים חוקרים דורשים על זמני תנועת הכוכבים, ואחריהם (הלכו) התוכנים היוניים. והוא מוסיף ואומר: כי נבונסאר קבץ את פולות המלכים, שהיו לפניו, והעלימן מן העין למען יחלו (1) ממנו את מנין מלכי הכשדים. גינצל חושב לדבר אפשרי, שכזמן קדום היו השנים נמנות לנבונסאר, והמנין הזה נזח אחר-כך במצרים ליסוד לכוון עליו את התאריך הנבונסארי (ח"א, צד 145). אבל מרשימת מחזורי הלקיות ומדברי בירוס (אם לא נשים לב לדבריו האחרונים, שגינצל בעצמו חושבם לאגדה בלבד) נראה רק זאת, שהיה תאריך זה נהוג בימיהם אצל תוכנים. ורחוק רחוק מאד לחשב, שנתיסד התאריך זה בזמן המושל, ששמו נקרא עליו, או אחריו מעט. מצד אחד אנו רואים מהמון התעודות שבאו לידינו, כי גם אחר נבונסאר היו חושבים כבראשונה לשנות המלכים שבזמנם נעשו, ומצד שני לא נצטקן נבונסאר — כאשר יעיר גינצל בעצמו — במעשים כבידים, שיוכלו להיות טבה ממצאה להתחיל ממנו תקופה חדשה בחשבונות הומנים. וגם חכמת התכונה לא הגיעה עוד בימיו למדרגה כזו, שתצטרך לתאריך קבוע. החכמה הזאת לא יצאה עוד מתולדות, מורעות האסטרולוגיה הורתה הכלדיים בתקופה הקדומה הזאת הביטו על צבא המרום במרום כאלהים מתהלכים על חוג שמים, סובבים הנה והנה כפי העליה על רוחם ברגע הורא. כל מלאכת הובריישמים החזים ככוכבים לא היתה אז, בלתי אם להשקיף על כל אחד מכוכבי הלכת, מקומו ומעמדו בערך חבריו ובערך צורתה של כוכבים אשר בחר לשכנו, ועל-פי מקומות קטנותם

על-ידיהם את קורות העתים ולחזרו אותם על פתיל אחד, השלישי: על-ידי חכמי התכנה, לסדר על-פיהו את רשימות חיונות-השמים, שבאו לידיהם פרוכים לפי שנות המלכים, שהיו בימי קדם, ולהגביל על-ידיו את השקפותיהם המת. ב. תאריכי המקרא. ככל הדברים האלה אנו מצאים גם בחשבון הזמנים של היהודים. לא-אחת ישתמשו במקרא במאורעות מיוחדים: שנתים לפני הרעש (עמוס, א, א), מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה (שמות, י"ב, פ"א), מקץ ארבעים שנה (ש"ב, ט"ז, ז) ויהי בשלשים שנה (יחזקאל, א, א), וטופרי מלכים ודבריהם מונים את הזמנים למלכי יהודה וישראל, וטופרי הגולה (חזק מיהזקאל, וחושב לגלות יחזקין) מונים למלכי בבל ופרס, ובאתרונה אנו מצאים אצלם תאריכים שונים, יש בהם שנועדו לכך מראש,

איש על-יד רעהו, או עמדתם זה אל זה מנגד, וממכתי אהבה או איבה אשר דמו להכיר בהם אמרו לדעת מראש העתידות אשר נצטנו לגוי ואדם יחד. וכן הוא הדבר גם בלקיות המאורות, אשר ראו בהן קמן רע לעולם כלו או לאחת מן המדינות כפרס. חכמי הכלדיים היו מרדעים השקפותיהם למלך מעת לעת או להדשים (ישעיה, פ"ו, י"ג). אבל עד-כמה חשבו בפרק הזה אך כדרך הרגע, כדברים שקלים שעתה, נראה מזה, שגרב הגדול מהן לא הששו לרשם מספר השנה שנעשו בה, ובלקיות המאורות יחסרו פרטים שונים המבדילים לקות אחת מהבראה, כי לא עלה על לבם שיצטרכו להם הדורות הבאים. (על-דבר ידיעת הכלדיים בהכמת התפונה בתקופה הקדומה הזאת ז"ן קוגלר, סטערנדיענסט, ח"ב, מצד 10 עד 24.) אך טוף-טוף אחרי עבור מאות בשנים נוכחו חכמי הכלדיים לדעת, שתנועת המאורות והכוכבים וכל צבא השמים נובעת לא מרצון מללה וחשית, המשתנה לרגעים, כפי העולה כפעם-בפעם על רוחם, כי אם מסיסים במשפט וסדרים, ברעה והשבון ולאט לאט נגלו להם תקופות ומחזורות שונים לצבא השמים, שבהם הם תוררים הלילה ושבים ללכת. ובתקופה הסילווקית כבר אנו מצאים אותם מחשבים בלוחותיהם מראש מהלך המאורות והכוכבים. ובפרק הזה נתקן, כפי-הנראה, על-ידי הכלדיים התאריך גנוגאטר, לסדר על-ידו את החשקפות, שנצטרו ושעמידות להעשות הדבר, שהביאם להתחיל תאריכם מן המלך הזה, הוא שלא מצאו השקפות קדומות יותר, שהיו זרושות לחספם, כי לא מכל השקפה אפשר להפיק תועלת (ז"ן קוגלר, ח"ב, צד 8), ובאמה החשקפה העתיקה ביותר היא לקות הירח משנה אחת למראדך בלאדן, כיו לגנוגאטר, השכ"א לפני המנין הנוהג, שהביאו תועלת תלמי בספרו (פ"ד, פ"ת). אבל גם לאחר שנתקן התאריך הזה — אשר כפי מה שראינו נגלו לנו עקבותיו בזמן מקאור, בתקופה הסילווקית — לא מסקו התוכנים לצ"ן את רשימת השקפותיהם להשווותיהם לשנות המלכים שהיו בזמנם, כמנהגם לפני. דבר זה מביאני לפסק, אם ברין אנו פונים תהן זה בשם התאריך. לבי אומר לי, שכל עקרו לא היה אלא רשימת המלכים ומספר שנותיהם מתולדת השנה הראשונה לגנוגאטר ושרכה בלוח מיוחד, כדמות הקנן הידוע של תלמי. וכרשימה זו, שנתנה בידם היכלת לקבץ מספר השנים שעברו בין שתי השקפות — שקשה היה להם לקבץ על-ידי שנות המלכים — היו הכלדיים מסתיעים בקשוב ומני תקופות הכוכבים (אומלוויסט-צייטן, פריינדל), שבוקו הראו הכלדיים את כחם וגדלם, וזו היא נוגת בידושי, כי לפי שנות גנוגאטר היו הכלדיים חוקרים ודורשים על זמני תנועת הכוכבים, ולא אפר, שהיו משתמשים בהן בתקופותיהם בברשימותיהם, כי בהן היו תושבים בכל יושבי התאריך למלכים שהיו מושלים בימיהם.

ויש שיצאו מתוך החשבון למסרע, כאשר נראה במרוצת דבריו. על-דבר המנינים השונים שנמצאו במקרא כבר אמרו במכילתא (יתרו, פסוק בחדש השלישי) ובירושלמי (ריש ראש-השנה), שבתחלה היו מונים ליציאת מצרים, משנבנה הבית התחילו למנות לבנינו, לא זכו למנות לבנינו התחילו למנות לחרבנו, לא זכו למנות לעצמם התחילו מונים למלכות. והנה עוב בעל המאמר הזה את המנינים השונים למאורעות אשר הבאנו, מפני שלא היו נוהגים אלא לשעות. וכן את המנין לגלות יהויכין, שיחזקאל מונה לו בכל ספרו, ונוכר גם בסוף ספר מלכים וירמיה, מפני שלא מנה לו העם קלו, כי אם חלק ממנו. אם נתבונן לראיות שהביא בעל המאמר לדבריו, או נראה, שמנין יציאת מצרים, כמנהג של דורות, מיסד רק על מקרא אחד: ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני-ישראל מארץ-מצרים (מ"א, ו, א), שיש עוד מקום למקפץ בו, אם היה המנין הזה נוהג במעשה בכל הזמן שקדם לבנין-הבית, כי המקרא הזה דומה לגמרי למקרא: ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה, שאין להוכיח ממנו, שהיו מונים לפני יציאת מצרים לתאריך כזה. והוא הדבר גם בדבר המנין לבנין הבית ולחרבנו, שלא מצאנו במקרא, כי אם עוד אחד לכל-אחד מהם. אבל כאן שני מנינים אלה ידועים לנו שהיו נוהגים על-כל-שנים בבית שני, ונוכרו במשנה שביא לפנינו מיד — ואילו היה בימי בית-ראשון תאריך קבוע נוהג בישראל, כי אז, בלי-כל-ספק, לא היה בעל ספר-מלכים נמצע מלהשתמש בו בקציבת זמני מלכי יהודה וישראל, ולא היה זקוק לתלות תמיד ראשית מלכותם של מושלי בית אחד במספר שנות המלכים של חברו, דבר שהביא מבוכה בחשבון הזמנים של תקופה זו, מבוכה שלא עלה עוד ביד איש לצאת ממנה עד-היום¹.)

ג. תאריכי המשנה. מלבד מנינים אלה, היוצאים מן המקרא, נודעו לנו תאריכים אחרים שהיו נוהגים בימי המשנה. לפי חקי מלכות רומי הין כתבים את הזמן בשטרות לפי שנות הקיסר או לשם הארכונים, שהיו באותה שנה, וכל מנין אחר לא היה לו כל תקף וכה, ומפני-זה אסרו חכמים לכתוב גטי גשים לתאריכים אחרים. והמשנה פורטת תאריכים אלה הפסולים ואומרת: כתב לשם מלכות שאינה הוגנת², לשם מלכות מדי, לשם מלכות יון, לבנין הבית ולחרבן הבית, תצא מזה ומזה (גטין, פ"ה, מ"ה). והגני לפרש פה את התאריכים האלה אחד אחד.

מלכות שאינה הוגנת. לפי פרושו של הרמב"ם, ענינה, שאינה הוגנת במקום שנכתב בו הגטי, ואין הוגנה בה למנין מיוחד כדרך המנינים האחרים המפורטים במשנה; וכן הבין גם החכם בלוי (דיא יידישע עהעשיידונג, ח"ב,

(1) בספר "מורה נבוכי חומך" (חקר אבות, פסן ט) נמצאה סקירה קצרה ויפה על-דבר השנה הזמנים בספרי המקרא, אבל כל דבר חדש אין בה, כי כלה כללה ומיטדת במאמר המכילתא על-דבר המנינים השונים, שהבאתיו בפנים.

(2) כך הוא במשנה שכבלי ובירושלמי ובמשניות כי פמבריג. ובמשניות שלפנינו: מלכות אחרת.

- צד 52). אבל בבבלי אמרו: „מאי מלכות שאינה הוגנת? זו מלכות רומי“¹. והנה אפשר היה לאמר, שאין בונתם לפרש את המשנה, אלא לאמר, שבארצם, בבבל, שהיתה תחת ממשלת הפרסיים, ושהיו כותבים בה שטרותיהם לתאריך הסילוקי, מלכות רומי היא בכלל מלכות שאינה הוגנת. אבל קרוב הדבר בעיני הרבה יותר, שבאמת אין קונת המשנה בלשון „מלכות שאינה הוגנת“ לקסרי רומי ומושליהם, כי אם להתיסדות מלכות רומי או לבנין עיר רומי (ab urbe condita). התאריך הזה, שכבר הזכרנוהו למעלה, היה נהוג אצל סופרי הרומיים, לסדר על-פיו את מאורעות דברי-הימים, או לרשימות שנות הארכונים, שנכתבו בזמן מאחר, ושתיים או שלש פעמים במטבעות וכתבות מאחרות, אבל לא נשתמשו בו בשטרות ובמעשה בית-דין (עין אידלה, II, 163), ולכן פסלוהו גם חז"ל בגטין משום שלום מלכות. ולפירוזה פרוש „מלכות שאינה הוגנת“ שוה בענינו אל „מלכות יו"ף הכתובה בצדה, שאין הכנה למלכיותן המושלים בזמן כתיבת הגט, כי אם לראשית מלכותם, לתאריך הסילוקי, או למנין שטרות.

למלכות מדי. על-אודות התאריך הזה לא דברו המפרשים דבר. והחכם בלוי בספרו הלכות גטין של היהודים (שם) אמר בפשיטות: „למלכות מדי — הוא התאריך הפרסי, כי התלמוד קורא למלכות בית-אחימן (אחימענידען), כאשר כבר נמצא כזאת במגלת אסתר, בשם מלכות מדי ופרסי. אבל לבית-אחימן לא היה עוד כל זכר בימי המשנה, כי האחרון שבהם, דרוש השלישי, נפל במלחמה לפני אלכסנדר מוקדון בשנת 332 לפני המנין הרגילי! וגם בזמן שהיתה מלכות בית-אחימן קיימת, לא היה להם תאריך מיוחד, והיו מונים השנים למלכים, כאשר יזכירו המון המטבעות והשטרות הנושאים עליהם את שמותם, וכאשר נראה במגלת אסתר ובספרי דניאל, עזרא ונחמיה. ובעיני קרוב הדבר עדי-מאד, כי גם כאן אין הכנה לשנות מלכים שהיו מלכים במדי או בפרס בימי המשנה, כי אם לתאריך ידוע, שהיו מונים לו בזמנם, והוא התאריך הארסקי, שרמותי עליו למעלה, שהיה נהוג אצל הפרתים. מדברי ימי-העמים ידענו, כי הפרתים, אשר בהקלק הארץ אחרי מות אלכסנדר נפלו בתבל למלכי בית-סילוקוס, גקרעו מעליהם בימי ממשלת אנטיוכוס השני ויהיו

¹ כך הגירסא בדפוס ויניציא, ובכ"י מינכן ובסרוך (השלם) ערך לשון. ובדפוסים אחרים: „מלכות הפרסיים“, והדבר פשוט, שזה תקן הצנזורית. ונמצאה דוגמא לה בשטרות (ו, ע"ב); „ו פרסי“, תמורת „רומי“ (עין „דקדוקי סופרים“, שם). ובדפוס וילנה תקנו מדעתם: מלכות הרומיים. והרשייר („השחר“, שנה ה, צד 390) מגיה: מלכות אדום, והגהתו נכונה, אם לא כצורתה. ואני תפח על תראי הכרכי (דענקמאצער, צד 161), שראה את דברי הרשייר, ובכ"ז-ואת הוא מתאמץ לקים את הנוסח המקלקל שלפנינו, באמרו, כי הלשון „שאיין לה כתב ולא לשון“, אפשר שהוא מוסב על לשון פהלוי (לשון הפרסית האמצעית), שנמצאו באותיותיה ובלשונה עקבות אותיות ומלים ארמיות. אבל באמת המאמר הזה, שהסמיכוחו על המקרא „בווי אתה מאד“, האמור באדום, נאמר על שפת הרומיים (עין ע"ו, י, ע"א).

לממלכה בפני-עצמתו. הדבר הזה נעשה על-ידי האחים אָרסק וסידרית, לפי-דברי הסופר יוסטינוס בשנת 256, ולפי-דברי איוביוס בשנת 248 לפני המנין הרגיל. ממלכי בית-ארסק אלה (שאחד מהם נזכר בספר השמונאים א, פרק י"ד) נשארו לנו מטבעות רב, הנושאים עליהם את שמות המלכים ומספר השנים שנטבעו בהן. מקצת חכמים שערו, שהמספרים האלה הם למנין התיסדות מלכות בית-ארסק, וכנגדם הכיחו חכמים אחרים, שהם מורים על שנות התאריך הסילוקי, והסבירו להם קצת הדבר, שנעשו מטבעות אלה במקומות שישבו שם יָננים, שהיו מונים לתאריך הסילוקי (עין אידלר, II, 551). אולם בשלש עשרות השנים האחרונות נגלו לנו לוחות כתובים בכתב היתדות על-ידי תוכני בבל, ומהם נודע לנו בלי כל מקפיק, שבארץ הפרתים היו משתמשים בשני תאריכים בזמן אחד, כי כתובים הם בלוחות אלה איש בצד אחיו, ומהם יוצא, שהתאריך הארסקי מתחיל 64 שנה אחרי הסילוקי, או משנת 248/7 לפני המנין הרגיל, מכֵּן עם דברי איוביוס. (עין פפלינג, אַסטראָנוֹמִישֶׁס אױס באַבילֶאָן, 176; קוגלר, מאַנדרעכנונג דער באַבילֶאָניער, צד 10; גינצל, כראָנאָלֶאָגיש, 137, 1). זאל התאריך הארסקי הזה, שהיו מונים לו הפרתים, קונו במשנה בשם „מלכות מדי“¹.

למלכות יוֹך. על התאריך הזה יָצַר בארסה במרוצת דברי. וכאן אין רצוני אלא להעיר, שהתאריך הזה, שהוא התאריך הסילוקי, או מנין שטרות, לא היה פסול אלא בארץ-ישראל, שהיתה תחת ממשלת הרומיים, שהיו מקפידים שיכתבו השטרות לשמות הקסרים ולארכונים; אבל היה התאריך הסילוקי מנהג פשוט בארצות הגולה, ששם לא היו מונים אלא למלכות יוֹך, כדברי בעל סדר-עולם (פרק 7) והתלמוד (עין, דף י, א), בין בשטרות בין בגטין (לא כדעת בעלי התוספות, שחלקו בין אלה לאלה), וכאשר כתבו הרמב"ם במשנה-תורה (הלכות גרושין, פ"א, הכ"ז) ובעל העטור (כפי מה שהביאו הרב נטנר בהערותיו לסדר עולם, פרק 7, אות ס'), וכן אנו מוצאים בגטין שנמצאו בגניזה מצרים, שפרסם החכם בלוי בספרו (מצד 96 עד 102), וכך נוהגים יהודי תימן עד-היום (עין אבן-ספיר, ח"א, דף ס"ב, ע"ב). לבנין הבית ולחרבן הבית. את שני המנינים האלה כבר פגשנו במכילתא ובירושלמי, שאמרו על מקדש ראשון: משבנה הבית התחילו למנות לבנינו, לא זכו למנות לבנינו התחילו למנות לחרבנו. אבל כאן במשנתנו, שדברו על מנינים אלה הלכה למעשה, אי-אפשר לאמר, אלא שקונו בדבריהם

¹ בשנת 226 לפני המנין הרגיל חספ ארדשיר, אשר יקרא בשם ארתחשסתא, אבי ממלכת בית-ססאן (סאסאנידען) את המלוכה מבית ארסק, וסופר טורי אחד אומר על אחד מקדושי הגוצרים, שנהרג בשנת 117 למלכות הפרסיים, ומדבריו הוציאו מקצת חוקרים, שהיו הפרסיים התחזים מונים לתאריך חדש לבית ססאן (עין אידלר, II, 553). אבל לא אליו נונה משנתנו, כי מלבד שכל התאריך הזה, שלא נמצא זכר לו במקום אחר, מוטל לנו בספק (עין גינצל, 286), הגה התחלתו, שהיא שנת 226 לפני המנין הרגיל, נוספת, כידוע, לאור התימת המשנה.

למנינים שהיו נהוגים בזמנם. התאריך, לחרבן הבית ידענו מדברי סדר-עולם (פרק ל) ומובא בע"ז (דף ט, ע"א): "מכאן ואילך צא וחשוב לחרבן הבית, שהיה המנין הזה נהוג אצל היהודים בזמן המשנה. וכאשר נראה להלן, היה נהוג בסוף האלף שעבר. אבל אף-על-פי שהיה פשוט בחיי העם, מסול היה להשתמש בו בגטין מפני שלום מלכות. התאריך לבנין הבית לא נמצא עוד במקום אחר. וקשה לאמר, שכך היו מוגים בזמן שעמד הבית השני על מכונו, כי אלו היה כך, אי-אפשר להבין, איך נהיה הדבר שקצבו את זמנו לת"כ שנה, בזמן שעמד באמת קרוב לת"ר שנה. ואפשר לשער, שהיו אנשים שהיה קשה בעיניהם למנות לחרבן הבית, משום, אל תעמוד בדבר רע, והיו מוסיפים על שנות החרבן ת"כ שנה, כדי למנות לבנינו, ויצא להם התאריך המלאכותי, לבנין הבית" (1). ובאמת אנו פוגשים אצל כמה סופרים מאחרים, שבין המנינים השונים, שהיו משתמשים בהם בבת-אחת, היו חושבים גם לבנין הבית, אבל כל המנינים האלה לא היו אלא כעין סלסול שנהגו הסופרים בעצמם, משום, יגדיל תורה ויאדיר" (2).

מתוך משנתנו אנו יכולים ללמוד, כי לא היו ישראל מונים בזמן ההוא למנין בריאת עולם, כי אלו היה נהוג בימיהם, היה לחכמים לפרש מה דינו לענין גט. ובלי-ספק היו פוסלים גם אותו, מפני שלום מלכות, כדרך שפסלו את המנין לחרבן הבית. כי בלי-ספק לא היתה מלכות זו, אשר שמו במיה את המקרא, מי לי בשמים, חוששת לסברת הרין בפרושו לאלפסי במקומו, שהצדיק את מנהגו לכתוב בגט למנין בריאת עולם, באמרו, שכל מלך בשר ודם ימחול על כבודו לכבוד שמים. ואפשר להחליט, כי לא נשלמו עדין באותו ערך החקירות והדרישות בחשבונות הזמנים של המקרא, שנתעסק בהן אז. התנא של סדר-עולם, וכאשר יאמר הוא בעצמו: "מיכן ואילך צא וחשוב לחרבן הבית, והצרכו עוד כמה מאות שנים לעבור עד שנתקבל בין היהודים, כאשר נראה במרוצת דברינו.

ד. תאריכים מ'מ"מ. בסרם אקרב לדבר בפרוטרוט על התאריכים, שהיו נהוגים בישראל במעשה, אביא פה במשפט שני תאריכים מקמים,

(1) גם כאן יש להחכם בלוי שיטה אחרת. לדעתו, קוצו בתאריך בנין הבית לזמן בית שני (קשי הנחה זו כבר ראינו בפנים), ובתאריך חרבן הבית, אף שאין מן הנמנע לפרשו על בית שני, מכל-מקום דעתו נוטה יותר לאמר שהגונה לבית ראשון, כי קשה בעיניו לאמר, שפסלו תאריך כזה שהוא פשוט בעם מאד. אבל אם כך הדבר, לא היה לו לתנא לטעות, אלא לפרש. כי חרבן הבית סתם נקל יותר ליחסו לבית שני מלבית ראשון, ובפרט כאן שנשנה אחר בנין הבית; וטבת הדבר שפסלו את המנין לחרבן הבית, אף-על-פי שהיה נסרן בחיי העם, היא, כאשר אמרתי, אותה בעצמה שחביאה אותם למסול את התאריכים האחרים מפני שלום מלכות.

(2) ד"ל בעל ספר העטור בתהלת ספרה, וחיוס אנו מונים ור"א תקל"ט לכ"ב, שהיא למלכות יון אלף הוציא, שהיא לבנין הבית אלף ותקל"א (צ"ל: תקל"א), ואלף וקיא לחרבן שיבנה ב"ב, וליציאת מצרים שני אלפים ותצ"א.

שהוציאו מקצת חכמים מסברא. ובאמת לא היו ולא נבראו מעולם.

בספר חשמונאים (א, י"ג, מ"א) נאמר: בשנת שבעים ומאה (למלכות יון) סר על הגויים מעל בני-ישראל, ויחל העם לכתוב בשטרות ובכתבי-אמנה בשנה הראשונה לשמעון הכהן הגדול שר הצבא ונשיא היהודים. בדברים אלה ראו הרבה חכמים תאריך חדש, שיסד שמעון במקום התאריך הסילוקי (עין שיך, 242, I; וינקלר, קיילאינשריפטען א. ד. אלטע טעסטאמענט, 14, 308, 324; אידלר, I, 135; גינצל, II, 61; מאהלר, 147), והחכם סידרסקי¹⁾ בנה על זה בנין גדול, שבימי שמעון החשמונאי נתקן חשבון עבוד מיחה, מיסד על סדר הזמנים של הבבלים! סמך לתאריך זה חשבו החוקרים למצא במטבעות, אשר נמצא חרות עליהם הלשון, לגאלת ישראל, ובמטבעות אחרים אשר שם שמעון חרות עליהם, ואשר חכמים אחרים ייחסו אותם לבן-כוזיבא; אבל כבר הרגישו אידלר, וינקלר ומאהלר, שכפי-הנראה לא האריך תאריך זה ימים ועוד בחיי שמעון פנה מקום לתאריך הסילוקי. ובאמת אנו מוצאים בספר החשמונאים, שהוא מונה למלכי יון גם אחר שנת 170 עד סוף הספר. אבל באמת לא מת התאריך הזה בקצר ימים, כי גם שמש לא ראה ולא ידע. מדברי ספר חשמונאים נוכח להוציא רק זאת, שאחר שיצאו ישראל לחרות מתחת שעבוד מלכות, ומניי הכהן הגדול לא היה תלוי עוד בדעת שלטון היונים. אז החל העם, כמנהגו מקדם, למנות לכהנים הגדולים, ולאחר שמת שמעון התחילו למנות לבנו יוחנן והיו כותבים: בשנת כך וכך ליוחנן כהן גדול לארץ עליון (מגלת תענית, מ"ז; ר"ה, י"ח, ע"ב), וכן לכהנים אחרים מבית חשמונאים (כי באמרם, בטיילת אדכרתא מן שטריא, רצ"ל, שעזבו את המלים, לארץ עליון), וכן לכל מלכי בית חשמונאי ולמלכי בית הורדוס, שמקלם נשאר לננו מטבעות שנטבעו על שמם, אבל לא יעלה על לב איש להתחיל מלך אחד מהם תאריך חדש.

החכם וינקלר בגוף תריפותו מצא עוד תאריך חדש, אשר יסדו על ערמות תאריך אחר, שלא הטיל בו איש ספק, אבל וינקלר אמר²⁾ להכחידו ברוח פיו. הכל יודעים את התאריך לגלות יהויכין, הנמצא בסוף ספר מלכים וירמיה; ויחזקאל, שהיה מבני גלות זו, מונה לו בכל ספרו. שנות התאריך הזה מכוונות באחת-עשרה השנים הראשונות עם שנותיו של צדקיהו, שקלך תחת יהויכין; בשנה התשיעית למנינו בחודש העשירי בעשור לחודש סמך מלך בבל על ירושלים (יחזקאל, כ"ד, א), ולפי ספר מלכים (ב, כ"ה, א) וירמיה (נ"ב, ד) היה הדבר בשנה התשיעית לצדקיהו. השמועה על-דבר חרבן הבית, שהיה בחודש אב בשנת אחת-עשר לצדקיהו, באה ליחזקאל בעשתי-עשרה

¹⁾ Étude sur l'origine astronomique de la chronologie juive, Paris, 1911, p. 42.

²⁾ עין בספרו: די קיילאינשריפטען אונד דאס אלטע טעסטאמענט, מצד 286 ואילך.

³⁾ בנוסח שלפנינו: בשתי-עשרה. אבל בתרגום הסורית בעשתי-עשרה, וכן הוא, כפי אשר יעיר קיטל, בשמונה כתבי-יד ובהרבה נוסחאות כתבי-יד מן התרגום היוני.

שנה בעשירי בחמשה לחיש לגלותו (יחזקאל, ל"ג, כ"א), ובשנת עשרים חמש לגלות זו מלאו ארבע-עשרה שנה אחר אשר הכתה העיר (שם, מ, א), אבל וינקלר יודע אל-נכון, שכל המספרים האלה נשתבשו, נשתנו או נוספו מידי סופרים מאוחרים, ושמלת "לגלותו" אין פירושה כלל לגלות יהויכין, כי אם, לשיבתנו מגלות בבבל¹). על-יסוד התאריך החדש הזה ועל-יסוד הנחותיו, שאינו חושש לסערך אפילו בראיה כל-שהיא², יחליט וינקלר, שחשמועות בספרי דניאל, צורא ונחמיה, אסתר ויחזקאל נשתנו מצורתן האמיתית, וששפות המלכים נתחלפו בהן בכנה ושלא בכנה, והוא שורך את כל המעשים שבספרים אלה ברשימה ארובה בתקוף שמות המלכים ומספר השנים, ומרשימה זו יוצא בקרור, כי טעות היא בידינו, אם אנו סוברים, על-פי המקראות שבספר חגי, זכריה ועזרא, שבית שני נוסד בשנת שתיים לדריוש ונשלם בשנת שש למלכו על-ידי זרובבל בן שאליהוא; ובאמת נבנה עוד בשנת שש לכורש ועל-ידי הנשיא ששבצר, ושיחזקאל נתבנא בזמנו של כורש וכנבוזי³ (שהוא לדעתו נבוכדנצר של יחזקאל, אחשוורוש וארתושסטא של עזרא, ודריוש המדי של דניאל). על-פי כל הדברים האלה עלה ביד וינקלר לתאר לנו את תמונת ששבצר הנשיא וקורות ימי פלכותו, אשר, כפי שיאמר בעצמו, הן דומות מאד לקורות צדקיהו, כי כמותה גשה גם ששבצר אחרי מלך מצרים ומשך עליו חמת מלך פרס (כי כל הנבואות שביחזקאל, שהרגלנו לפרשן על צדקיהו, מיסדות לפי-דבריו על ששבצר), והוא דורש את כל הפרשיות קלן כמין חמר. כל קורא יראה, שכל התאריך החדש, שהוציא החכם הזה בעלפלו, לא רק שהוא מכלל ההשערות התלויות בשערה, כי אם דברי-חלומות שאין מעלים ולא מורידים, ורק מפני שיצאו הדברים מפי גבר מקרסם כוינקלר לא יכלתי לעבור עליהם בשתיקה.

תאריך השטרות

א. התאריך בכלל ודעות הסופרים על-אודותיו. בארצות עסא המערבית ובארצות הרבה בצפון-אפריקה אנו פוגשים תאריך אחד נפרץ ומפרסם עד-מאד, אשר אותם המונים לו נהוגים לכתוב בצדו את המלים, "למלכות ית'⁴", או, מפני שהיו משתמשים בו בכתבים ובכל מעשה בית-דין:

¹ חבל, שלא גלה לנו וינקלר את דעתו על פירוש המקראות, לגלות יהויכין מלך יהודה שבסוף ספר מלכים וירמיה, כי מי יודע אם גם שם אין אנו טועים בתבנתם.
² אמר היה לחביא ספך מעט לדבריו מדברי יוסף הכהן, המוכיח בספריו שתי פעמים את המנין לשיבת בבל (ען להלן בהשכון הזמנים של יוסטוס). אבל השערות וינקלר בטוחות בעיניו כל-כך, עד שאינן צריכות חזק מן חצר.
³ כן יכזוב שם קקביקס במפירן הידוע של אלמנטינה מימי דריוש השני, שנחפרסם ע"י סכרי.
⁴ גם אצל הערבים, שיכנו את התאריך הזה בשם תאריך דו-אל-קרנין, יכנה לפעמים

„לשטרות“¹ והכמי העמים יבנהו בשם התאריך הילוקי (סעלענאקידישע אָרע), מפני שהוא מתחיל מן השנה הראשונה לסילוקוס ניקטור (Seleucos Nikator), שכפי אשר יצינה דיוודו הסיקילי (באמצע המאה הראשונה לפני המנין הנהוג) ודתה הראשונה לאלימסיה הקיי, או שנת 312 לפני המנין הנהוג; וכן יאמר אינביס (במאה הרביעית לפני המנין הזה), שראשית ממלכת סילוקוס ודתה בשתיים-עשרה שנה אחר מיתת אלכסנדר (שמת בשנת שכיג לפני המנין הנהוג). והסופר הערבי אבר-אל-פרג (במחצית הראשונה למאה הי"ג) יאמר: „שתיים-עשרה שנה אחר מיתת אלכסנדר קלך סילוקוס המכה ניקטור על בבל, עיראק בלה ועל כדוסאן עד הדרו. מראשית ממלכתו יחל התאריך הנושא עליו שם אלכסנדר, אשר הסודיים והיהודים מונים לו את שנותיהם“ (עין אידלר, I, 449). וכדברים האלה יאמר גם הסופר אילוז קג, שכתב ספרו על התאריכים באמצע המאה הסיי לפני המנין הנהוג (אידלר, II, 511).

מסוף דברי אבר-אל-פרג אנו רואים, שאף-על-פי שמנין שטרות אינו מתחיל אלא י"ב שנה אחרי מיתת אלכסנדר, מכל-מקום היו קוראים את התאריך על שמו. ובאמת מצאנו הרבה פעמים בספרי הערביים את השם ת-אריך אסכנדר (אלכסנדר), או, כאשר יבנהו תמיד, ת-אריך דו-אל-קרנין, כלומר: בעל-הקרנים. ובאחת התשדויות שהגיעה לידינו מתוך האוספה הניקאנית, בשנת 325 לפני המנין הנהוג, נאמר: „בשנת 636 לאלכסנדר (אצל אידלר, I, 448). מפרש ספר התכונה לאלפרגני, גליס, יחשב, כי מלכי בית סילוקוס בעצמם קראו שם אלכסנדר על תאריכם לזכר מעשה הקפו הנבורותיו ולתת כבוד לשמו (עין אידלר, II, 511) וקרוב לזה יאמר הרשיד (ערך מלין, אלכסנדר מוקדון, אות ח'), כי אלכסנדר היה המסבב בראשונה להתפשטות מנין זה. אבל נראים הדברים, שבאמת היו אנשים שיחסו התחלת התאריך הזה לאלכסנדר. ככה יאמר אבר-אל-חסאן כושיאר (בסוף המאה העשירית): „תאריך אלכסנדרוס, או דו-אל-קרנין, מתחיל מן השנה השביעית למלכותו, כשיצא מארץ מוקדון לכבוש ארצות רווקות“ (נעתק אצל אידלר, II, 628 מלכי ברלין) וכאשר יעיר אידלר במקום אחר (II, 511) כך היא דעת מסעודי ועוד מחבר אחר בלתי גודע בשמו. וכדברים האלה, אך מפרש הרבה

בשם תאריכי רומי או תאריך אל-רום (בידוע, מלה רום מורה אצלם על אדום ורומי וגם יון ובנגה).

¹ הלשון „לשטרות“ או „למנין שטרות“ נמצא לרב בספרות הגאונים, וכמדרש שיר השירים ז' ט"א (מפוק כרמי שלי) נמצא הלשון: „שני שטרות“.

² כן יבנה אלכסנדרוס מוקדון בספר הקראן (שירה י"ח, אות מ"ח), לדעת קצת, יען שבהו כן לביטראמון, והיו מעירים אותו על מטבעות כמות בעל-קרנים; ולמידעת אבר-אל-פרג, יען כי נפל לו לנהלה שתי קרני השמש של מזה ושל מרוב (אידלר, II, 510). לדעת השיד (שם, אות ב') נוסד שם זה על המקרא בדניאל (ח, כ"א), ודבריו נראים בעיני יותר, אבל כבר הקדימו בזה הרניק בספר „מורה נבוכי חמץ“ (חקר אבות, קמן ט). ועין בסדר-עולם (פ"א) החשיר והשעיר מלך יון, זה אלכסנדר מוקדון.

יותר, יאמר אלבירוני, שכתב ספרו בשנת ד"א תשי"ס (ל"ב ע"א). ואם נצרף לזה הרשימה משנת 325 שהבאנו למעלה, הנה נוכל להוציא משפט, שדעה זו, המיחסת את התאריך הסילוקי לאלכסנדר, עתיקה היתה לימים. גם בספרות העברית יובא התאריך הזה בקשר עם אלכסנדרוס. דבר פשוט הוא בתלמודנו (ע"א, ט), שמלכות פרס נמשכה בפני הבית ליד שנה, בסוף ימיהם עליה אלכסנדר מוקדון ונצח את דרוש, ומאז התחילה מלכות יון, שמלכה שש שנים בצילם, ואחר-כך פשטה מלכותה בכל העולם, שמאותה שנה התחיל מנין שטרות. וזה היה ארבעים שנה לאחר בנין בית שני ואלף שנים ליציאת מצרים או ג"א תמיח לבריאת עולם. כל חשבונות אלה לקוחים מדברי סדר-עולם (המאמר שש שנים מלכו בעולם וכו' מובא בתלמוד בשם רבי יוסי, שהוא תנא דסדר-עולם), אף-על-פי שבסדר-עולם שלפנינו לא נמצא מזה דבר; ונאמר שם רק בקצרה, שאלף אלכסנדר י"ב שנה, ועד כאן היו הנביאים וכו'. ובסדר עולם זוטא הדברים מפוזרים יותר: "ובימיו (של משולם) מלכה מלכות ין, בשנת חמישים ושתיים שנה" (למדי ופרס, ומתו חגי, זכריה ומלאכי. באותו הזמן פסקה נבואה מישראל, היא שנת שלשת אלפים ותמ"ב לבריאת עולם, כלומר, לאחר שעברו ג"א תמ"ב שנה לחשבון אנשי מזרח. ונמצאה נפילת מלכות פרס והפסק נבואה שש שנים לפני מנין שטרות. והן הן שש השנים שמלכו בצילם דלא חשבינן להו. ואם נניח, שחשבו גם הם נצחון אלכסנדר על דרוש בשנת שש למלכו, נמצא מנין שטרות מתחיל ממיחת אלכסנדר על ב. דעות חכמי-ישראל והשבושים שעלו ונשתרבו בדבריהם. בעקבות שיטה זו הלכו כל חכמי צרפת ואיטליה: רש"י, רבנו-תם

(1) כנבר אלבירוני על תאריך אלכסנדר, אשר יכנהו מקצת אנשים בשם תאריך בעל-הקרנים, שהוא נוהג אצל רב האמות, יאמר: "כאשר יצא אלכסנדר מארץ יון, והוא בן עשרים ושש שנה, מתעורר להלחם עם דרוש מלך פרס, ומגמת פניו אל בירת ממלכתו, סר ירושלימה, היהודים אז יושבים בה, ויצו עליהם, כי יעזבו את חשבון משה הדוד, וימירו אותו בחשבוננו, וכי יעשו את השנה ההיא לראשיתו (של החשבון החדש), היא שנת השבע ועשרים לימי חייו. ויאותרו היהודים לשמוע אל מצותו זאת, כי המירו להם החכמים את הדבר, לאתר אשר עברו אלף שנים מימי משה, וספקו קרבנותיהם וזבחייהם, כאשר הזכירו זאת. ויחיו עושים (על-פיו) בכל אשר הזכרו אליו, בעשית החהש הימים, כאשר עשו בשנת הכ"ו לימי חייו, היא שנת צאתו (למלחמה)". והוא מוסיף לאמר, כי אחרי אשר עברו אלף שנים למנין הזה, ולא קרה כל-דבר, אשר יביאם לשנות את חשבונם זה, תוסיפו להחזיק בו עד היום (בגוף הערכי צד 28 ובתרגום האנגלי צד 92).

אבל דבר אחד נמצא בדברי אלבירוני המתמיה מאד, והוא זה שאמר, שבאותו פרק מסקו הקרבנות; וכנגד זה לא הזכיר כלל על-דבר הפסק הנבואה. והדבר קרוב, שנתחלפו להסופר הערכי הזה שני משגים אלה זה בזה, אם אמנם קשה לדעת איך נהיתה כזאת.

(2) נזנתו לשנות מלכות פרס בכללה, שהתחילה י"ב שנה קדם בנין הבית ונמשכה ליד

שנה בפני הבית.

(בספר הישר) ורבנו ברוך (בספר התרומה), רבנו אלחנן בתוספותיו לעיז והראש בפרושו, שידעו מנין שטרות רק מדברי רבותינו. וכן יתאר גם בעל הערוך (בתרוזיו שבסוף ספרו) את מנין שטרות בלשון: „ימי פשיטת סררות (שרדות, כלומר—מלכות) חוקי גִּדְף בקרן מושכי קרוך“ (עגלה, כלומר, קרן השור. עץ בראשית רבה, פ"ב, י"ז, מ"ד ובמ"א). ובדעה זו החזיק גם בעל מאור-עינים (פכ"ג).

אבל חכמי-ישראל, שהיו בארצות הערביים, הרכיבו עם שיטת התלמוד אננות שונות, שנתפשטו בעם. וגם הביאו מנין שטרות בקשר עם מאורע אחר בדברי ימי היהודים, עם הפסק הנבואה. ומתוך-כך קבלו הדברים אצלם פנים אחרות: מלבד השם, תאריך אלפסנדר, הנהוג לפנינו, כנו תאריך זה גם בשם, להפסק נבואה. רב סעדיה, אשר בספר ההכרה יזכר מנין שטרות שם, למלכות אלפסנדר (ספר העבור להנשיא, מ"ג, שער ז), יאמר בהקדמתו לספר האגרוף: „שכתבו בשנת ארבע-עשרה (צ"ל: ועשרים) ומאתים האלף מיום נחתום חזון ונבואה“ (זכרון לראשונים, ח"ה), וקנתו למנין שטרות. ובספר הגלוי יאמר: „ויהי כי מלאו למתנה (למתן תורה) אלף שנים, מימי משה איש האלהים, לתום יתר הנביאים במלכות מדי, ונחתם חזון בשנת הארבעים לבנות הבירה שנית במעט עם, בראות הורינו את ההמון כי נפץ בכל הארץ, ויגורו על הקגה (תורה שבעל-פה) לבלתי תשכח ויאספו כל מלה, אשר העתיקו מני קדם למצוה ולחוק“ (Saadyana, p. 5). ובמקום אחר יקרא למנין שטרות בשם „לממשלת חכמים“ (מחלקת רס"ג, צד 72), כלומר, תקופת אנשי כנסת הגדולה וחכמי המשנה. והדברים בנויים בלי-ספק על דברי בעל סדר-עולם, שאמר: „עד כאן (עד אלפסנדר) היו נביאים מתנבאים ברוח הקדש, מכאן ואילך הט אונך ושמע דברי חכמים“ (שם). מסתימת דברי רס"ג נראה רק זאת, שהוא מאחר את זמן הפסק הנבואה (כנגד דברי בעל סיע זוטא) עד שנה ראשונה לשטרות, היא שנת ג"א תמ"ח, אבל שנת מיתת דריוש אפשר שהיתה גם לפי-דעתו שש שנים לפני מנין שטרות, בשנת ג"א תמ"ב, ומנין שטרות מתחיל גם לדעתו ממות אלפסנדרוס. ובכתב-יד אחד של מקרא, הנכתב במצרים וממצא באוצר-הספרים אשר בפטרבורג, כתוב: „שנת אלףן ושלוש מאות ותשע-עשרה שנה למלכות יננים, שהיא למנין (שטרות) ולפסקת הנבואה“ (רשימת הרכבי, צד 265), ובעל-מדרש לקח-טוב (פרשת שלח) יצין גם-הוא מנין שטרות בלשון, להפסקת נבואה למימי אלפסנדרוס. אבל עוד יותר מזה תגדל הערבוביה בדברי רבי אברהם ב"ר חייא הנשיא, האומר בספר העבור (מ"ג, ש"ח) על מנין שטרות: „הוא תחלת מלכות אלפסנדרוס מוקדון, וקראו לתחלת מלכותו מנין שטרות, מפני שהוא הכריח כל האמות והממלכות להיות מונים למלכותו... מנין שטרות, אשר הוא תחלת מלכות אלפסנדרוס מוקדון, הוא חתימת חזון, אשר נחתם בימי תגי, זכריה ומלאכי, אחר ארבעים שנה לבנין בית שני, והוא ראשית ימי אנשי כנסת-הגדולה. ויהיו השנים השלמות בין בריאת-עולם וחתימת החזון לחשבוננו ג"א תמיט שנה, ולאנשי מורה, אשר מונים לבריאת-עולם מן וי"ד, ג"א תמ"ח... ובינו (בין מנין

יציאת מצרים) ובין חתימת חזון אלף שנים שלמות. הנה התלכדו גם אצל הנשיא מנין שטרות והפסק הנבואה בשנה אחת, שנת ג'א תמ"ח, כדרך שכך הדבר אצל רס"ג. אבל בזמן שבדברי רס"ג מניחים עוד מקום לחשב, שאירעו הדברים בסוף מלכותו של אלכסנדרוס, יאמר הנשיא בפרוש פעמים ושלש, שהיו כל אלה בתחלת מלכותו. דברי הנשיא נתקבלו מהבאים אחריו: מבעל ספר הקבלה, ספר יוחסין והר"י אברבנאל בפרושו לאבות משנת שמעון הצדיק ואחרים, שהוסיפו עליהם אנדה אחת, לקוחה מספר יוסיפון (פ"ה), ומצא גם בספר קדמות היהודים כנגד אפיון (שאינה במקור היונים, וגם לא בהעתקת וריא זכות ביוחסין השלם, הוצאת פיליפובסקי, מפני שהמעתיק רבי שמואל שולם קצר את הספר, וגם הוסיף בו דברים ככל העולה על רוחו) שהכהן הגדול, אשר היה בימים ההם (חנניה, עדוא או שמעון הצדיק), הבטיח את אלכסנדרוס, שכל הבנים אשר יולדו לכהנים באותה שנה יקראו בשם אלכסנדר, דברים שאין להם זכר בספרות הקדומה¹. ובאמת גם עלית אלכסנדר לירושלים, המקפדת בדברי יוסף הזקן, נחשבת בעיני חוקרי-הימים רק לאגדה בלבד. (צ"ן גרץ, ח"ב, צד 221). הנה כי כן, בזמן שלשיטת חכמי צרפת נמצא בה אך קשי אחד, שאינה מקנת ישה עם קורות דברי-הימים, הנה בשיטת חכמי ספרד רבה מאוד המבוכה, ודבריהם — לא זו בלבד שאינם מסכימים עם האמת, אלא שהם סותרים זה את זה. כל זה בא להם, מפני שנמשכו אחרי סופרי הערביים ולא הרגישו, שאי-אפשר לקבוע עם דעת ס"ע והתלמוד.

באיזה דרך נולדו דעות מוטעות כאלה בתאריך, שלא פסק מעולם במעשהו על השאלה הזאת אי-אפשר להשיב תשובה קהלטה. האמת והנכחה והילכות למישרים אך בדרך אחת, אבל הכוב והטעות מתנגבים בדרכים שבעים ושבעה. ובכל-זאת ננסה לבקש פתרון לקשי הזה על-כל-פנים בדרך-השערה. התאריך הסיזקני, כאשר נראה מיד, נתפשט עד-מזרח בחיי העם ובחשבונות התוכנים בארץ בבל וסוריה, שהיו תחת ממשלת מלכי בית-סיזוקוס, אבל לא מצא לו מדןך כף-רגל בארץ מצרים, שהיתה תחת ממשלת מלכי בית-תלמי, ששם מנו תמיד למלכים: בתחלה למלכי בית-תלמי, וכאשר נפלה הארץ בשנת 30 לפני המנין הרגיל בידי הרומיים — לקטרי רומי. שני התאריכים הידועים לנו בדברי ימי ארץ מצרים מוצאם מוזמן מאוחר מאד: התאריך האלכסנדרני או תאריך ארגוסטוס, המתחיל משנת 30 לפני המנין הנוהג, והוא זמן כבוש הארץ על-ידי ארגוסטוס, שנשאר ממנו רק רשמים מעטים, ותאריך דיוקלוטינוס, המתחיל משנת 284 אחר המנין הנוהג ונמשך עד ימי הערביים. אך התוכנים, שהמנין למלכים לא היה מסכים להפצם, מנו, כאשר ראינו למעלה, לתאריך נבונאסר. אבל בספר גלטינסטי לתלמי אנו מוצאים עוד תאריך, שנשתמש בו התוכן הפלכוס, אשר יכתוב תמיד בצדו את המלים: "אחרי מיתת אלכסנדר". בתאריך הזה, אשר נפגשוהו לפרקים גם אצל התוכנים הערביים, ואשר סופרים אחרים יקראו לו

¹ בתלמוד (יומא, ס"ט, ע"א) נזכרה פגישה שמעון הצדיק עם אלכסנדרוס, לא בירושלים,

כי אם באנטיוכוס, ובתנאים אחרים לגמרי.

בשם „תאריך פיליפוס“, מתחיל משנת 323 לפני המנין הנהוג, שתיים-עשרה שנה קדם מנין שטרות. ולא רחוק לשער, כי יושבי ארצות-הקדם, שהיו יודעים היטב את התאריך הסילוקי שנתפספס בעם במעשה וכנגדו שמעו אך כשמעוה רחוקה את שם התאריך „למיתת אלכסנדרוס“, אשר גם בארץ מכרותיו לא היה נפוץ בעם, ואשר קדם באמת לראשון י"ב שנה, חשבו, ששניהם דבר אחד הם. ולכן קבע בעל סדר-עולם מנין שטרות בשנה שביעית אחר מפלת דריוש, בשנה ראשונה למיתת אלכסנדר, וסופרים אחרים כנחה בשם תאריך אלכסנדר, כלומר – למיתת אלכסנדר.

ואל תהי חשערה זו רחוקה בעיני הקורא. כי יש בידי להראות, שכבר נכשלו בטעות זו חכמים מצינים, העוסקים במקצוע זה של חשבונות הזמנים, שהחליפו מבלי-משים את התאריך הסילוקי בתאריך הפיליפי, שהוא למיתת אלכסנדרוס.

ר' אברהם בר-חייא, בדברו על מדת החודש, כיט י"ב תשצ"ג, שהוא קצון בדיוק לאותו של הפרקוס, מוסיף ואומר: „זה החכם אברכאס, אשר שבח בטלמיס וכתב עליו, שהיה בשנת ומאה ו' שמונים למיתת אלכסנדר“ וכר (מ"ב, סוף שער ב). קונת הנשיא לתאריך פיליפוס, המתחיל ממיתת אלכסנדר, שכפי מה שאמרנו – לפיו היה הפרקוס מצין השקמותיו; אבל האדומי, שהקדיש כמחצית ספרו לחקירות חשבונות הזמנים, מערב תאריך השטרות בתאריך פיליפוס, ומביא מדברי הנשיא אלה לדבריו, שמנין שטרות מתחיל ממיתת אלכסנדר, ואומר: „הרי מדברי בטלמיס, שהמנין (לשטרות) התחיל ממיתת אלכסנדר“ (מ"ע, פכ"ג). וכן טעה גם החכם סמוטיאו, שהביא האדומי שם (1). אבל בנוגע שבעולם – טעות גוררת טעות. וגם כאן מקריאת שם אלכסנדר על מנין שטרות, שבתחלה הוציאו ממנו, שהתחיל המנין ממיתת אלכסנדר, נולדה אחר-כך טעות אחרת. במרוצת הימים נתפשטו בעם שמעות שונות על-

(1) ור"ל בעל מ"ע שמו „הלא תראה מה שכתב סאמוטיאו בלוחותיו, כי ראשית מלכות אלכסנדר לחשבון האצטנגינים היה בשנה ראשונה לאלימפיאה קירי, שהיתה ת"ל שנים לבין רומי, שכי"ג קודם חשבון הנוצרים, ובשנת שש למלכו לכד את דריוש, בצופן כי ממלכותו הכללי החזר על תחלת חשבון הנוצרים כנראה משם נמשך שריה שנים. כל עין תראה, כי נתחלפה לו לסמוטיאו שנת מותו של אלכסנדר, שהיתה באמת בשנת שכי"ג לפני המנין הנהוג, בשנת ראשית מלכותו על יון, ויצא לו מזה, שכבש את דריוש בשנת שיה, שהיתה שנת שש למלכו, ונמצאה תחלת מנין שטרות בשנת ש"א, שהיא לדעתו שנת מותו. וכן הבין האדומי את דבריו. אבל הרב שירי (ערך פלין, שם, אות י"ב) קצר את הדברים וכתב, „כי ראשית מלכות אלכסנדר לחשבון האצטנגינים היתה שכי"ג שנים קודם חשבון הנוצרים ולא יותר; ונתעה לחשוב, שהבנה בלשון „ראשית מלכות אלכסנדר“ היא לנצחוננו על דריוש. ולכן הוסיף: „ובסך שכי"ג ינזכה י"ב שנים, היינו, שש שנים שפלך אלכסנדר (אחר דריוש) ושש שנים אחרי מותו, ותעלה לפירו תחלת מספר שטרות ש"א קודם מספר הנוצרים, והדעה החדשה המפורח הזאת, שהשבון שטרות התחיל שש שנים אחר מות אלכסנדר, אשר ראינו תורתה ולדתה על האבנים, שגיה ומקלשה אצל המחבר (אות ח ט).“

דבר אלכסנדר הגבור הנערץ והתיחסותו ליהודים, על אותות הכבוד שחלק לו הכהן הגדול, ועל הבטחתו למנות מהיום את השנים למלכותו. ושמעות אלה הביאו את הערביים ואת היהודים לחשב, שבאותו פרק, בזמן ביאת אלכסנדר לירושלים, אחר שכבש את דרוש, בשנה השביעית למלכו, או בתחלת מלכותו הכללית, נתקן מנין שטרות, ולא הרגישו, שבעל סדר-עולם ותלמוד חושבים ותחלת המנין מסוף מלכותו של אלכסנדרוס¹).

וכאלו לא היה לעולם די בטעיות אלה, עמד בדורות האחרונים אחד מחכמי ישראל המבוקשים, הגאון ש"ר, הודש מדעתו שבוש אחר. ומבלי התחקות על שרשי הדבר על-פי המקורים הקדמונים, ומבלי שום לב אל ספרי דברי-הימים הכלליים, הוציא משפט על-פי דברי סמיטיא, שמצא במאור-צינים, שמנין שטרות התחיל שש שנים אחרי מות אלכסנדר (צ"ן למעלה בהצרו).

¹ בעל צמח-דוד מוסיף עוד טעות אחרת ומסדר את המאורעות בסדר זה: בשנת ג"א תר"ב מתו הגי, זכריה ומלאכי. ובה בשנה קלף אלכסנדר בארץ מוקדון. בשנת ג"א תר"ב עלה על דרוש ולקח ארצו מידו, ומאותו זמן מתחיל מנין שטרות, ובשנת ג"א תר"ד (שש שנים אחרי מנין שטרות) מת בן ל"ב שנה בשנת י"ב למלכותו. ונראה, שהוציא כל זה מדברי בעל ס"ע חטא, שאמר: וכימיו מלכה מלכות יון וכו' ומתו הגי, זכריה ומלאכי וכו', הוא שנת ג"א תר"ב לבי"ע-וחשב, שהצונה שמלכה מלכות יון בארצה במוקדון, אבל כבוש דרוש לא היה אלא בשנת ג"א תר"ב בראשית מנין שטרות, ולא הרגיש, שלפי שיטת בעלי התלמוד התחיל מנין שטרות שש שנים אחר דרוש. ולא עוד, אלא שלפי דבריו היתה מלכות פרס בפני הבית, לא ליד שנה, כי אם ארבעים.

הנה לפנינו עוד שני חכמים מציינים, שלא נמלטו משגיאות בדבר הזה. הר"ן, במקום שהזכירתי זה פעמים, מסייב לצ"ן מנין שטרות בכל קמניו, ואומר עליו, שהתחיל מתקופת תשרי שנת מלך סילוקוס על בבל, ש"ס שנים קודם הרבן בית שני, שנת ש"ב קודם לספירת הנוצרים, י"א שנה אחר מיתת אלכסנדרין ובכל זאת יאמר אחר-כך, שהיתה יציאת מצרים בשנת ג"א תר"ב, והחל תאריך השטרות ג"א תר"ב, ונחרב הבית בשנת ג"א תר"ב, ולא הרגיש, שתשרי של שנת 312 אינו מכ"ן אלא עם שנת ג"א ת"ן, ושכך חשבו באמת בעלי התלמוד, כאשר יתברר לפנינו. והחכם ר"ד קאפל (בספרו „געשיכטע דער יודישען ליטעראטור“, צד 26) מגביל יפה את מנין שטרות, שהתחיל ממלחמת עזה, בתשרי של שנת 312, ובכל זאת יאמר גם הוא, שהתחלת התאריכים היא משנת ג"א תר"ב (שהוא חושב מבתר"ד, צ"ן בספרו צד 186), ומוסיף עוד שבוש על שבוש, בהחליפו מנין שטרות במנין היצירה, שהוא אומר להוסיף על המנין הראשון ג"א תר"ב, בזמן שאפילו לחשבון בעל „סדר-עולם“ התבול עולה לג"א תר"ב (וכן הוא טרעו בחלוף מנין שטרות במנין הנהוג-בתשעה חדשי השנה הראשונים, כאשר יעיר בפרוש-שהוא מלמדנו להוסיף על אחד המנינים או לגרוע ממנו מספר 312 שנה, בזמן שבמקרה זה אין התבול אלא 311). בהערותי אלה לא היה עם לבבי להקטין את ערך החכמים והחוקרים, שטוף-טוף כבודם במקומם עומד, כי אם ללמד זכות על הסופרים הקדמונים, שמלאכת החשבון לא היתה אומנותם, שנשתבשו לא-אחת בדברים אלה. כי אם לריתן בהכה הועלה, מה יעשו וכו'.

אבל כל הלופי-דעות אלה אינם נוגעים אפילו כמלוא נימא בעקר שאלתנו, בהתחלת מנין-שטרות, שהכל צריכים להודות, שהוא מתחיל אצל היהודים מתשרי של שנת ג'א ת"ן לפי חשבוננו, או מח'ף שנת 312 לפני המנין הנוהג; וכ' מחלקת הסופרים אינה אלא בענין תולדותיו של אלכסנדר, ששמעו את שמעו, אבל לא היו בקיאים בדברי ימיו, ולכן חשבו אלה, שמת בראשית חשבון השטרות, ואלה—שתחלת מלכותו מכוננת עם תחלת המנין, זה מצא, שמת שש שנים אחר התחלת המנין, וזה—שמת שש שנים קדם שהתחיל. ג. התחלת תאריך-שטרות, התאריך הכלדי. התאריך הזה הנה מיד בראשית יצירתו לשם תאריך מיוחד, למנות ממנו והלאה את כל השנים הבאות. אם לא היתה כזאת בדעת מיסדו הראשון, המלך סילוקוס, שאפשר שלא רצה אלא למנות למלכותו בחייו, הנה עשה כן בלי כל-ספק אנטיוכוס סוטר המולך אחריו, שלא התחיל למנות לעצמו מנין חדש, כי אם המשיך את החשבון הקודם הלאה (אלא שאפשר שצרף את שמו עמו)¹, וכמוהו עשו המלכים שאחריו, עד שנעשה תאריך זה לשלשלת שאינה פוסקת עד היום הזה. תולדות השלשלת הזאת אנו מוצאים מקורות בכל המקומות ובכל העתים בכתבי היתדות ובמטבעות שונים פרתיים, יוניים ורומיים², ובספרות העמים השונים, וביניהם גם ספרות היהודים, מספרי החשמונאים עד תשובות הגאונים וכתבי יהודי תימן המונים לו עד היום הזה. ומתוך שהיה נהוג תמיד במעשה, אי אפשר היתה לטעות כל-שהיא להתגב אליו; ובצדק יאמר עליו אינד'ר, כי בכל חשבונות הזמנים ובכל תאריכיהם אין עוד אחד, אשר תחלת מנינו תהיה איתן כמוהו (ח"א, צד 450), ורבי עזריה מן האדומים יאמר: „מה אחד עליו לכל החכמים, אם מישראל, אם מאומות העולם, ואין ביניהם הפרדה אשר נער יכתבנה" (מאור-עינים, פכ"ד). מקורות דברי ימי העמים אנו יודעים, כי סילוקוס (Seleukos) היה אחד משרי הצבא אשר לאלכסנדר מוקדון, וכי אחרי מותו, בהקלק מלכותו בין שריו, נעשה סילוקוס, בשנת 321 לפני המנין הרגלי, לשליט על ארץ בבל, ובשנת 317 באה גם מדינת עילם תחת ידו. אך לרגלי הריב אשר נפל בינו ובין אנטיגנוס, אחד מנסיכי יון ושרי הצבא אשר לאלכסנדר, ברח סילוקוס מצרימה ויכרזה ברית עם תלמי לגי, אשר יצא לעזור לו במלחמה, ואחרי המכה הרבה אשר הכה חיל אנטיגנוס על-יד העיר עזה,

¹ בהשקפות אחד התוכנים, שנעשו בימי אנטיוכוס סוטר ונדפסו במאסף „צייטשריפט מיד אסטריץ-לוגי", ח"ו, צד 234 ונעתקו ונתפרשו על-ידי החכם אפפיונו (ח"ו, צד 226), כתוב בתחלתו: „בשנת ל"ח לאנטיוכוס ולסילוקוס המלכים, וסילוקוס מת בשנת ל"ב למלכי יון.
² במאסף הנזכר למעלה (ח"ו, צד 236, וח"ו, צד 226) נמצאו השקפות, שנעשו בשנת ל"ח לסילוקוס המלך, ובספרו של קונ'ר (שטערענקונדע אונד שטערעגריענסט), נמצאו לחות כאלה, שאוכיז רק את העתיקים ביותר, משנות ג'ו ס"א ס"ה פ צ"ג צ"ד ק"ד ק"כ ק"כ"ט ק"כ"ב ק"כ"ד ק"כ"ה ק"כ"ו ק"כ"ז ק"כ"ח ק"כ"ט ק"ל"ו וק"ל"ז. בספרי החשמונאים נזכרת שנת ק"ל"ו ושנים שונות שבין שנת קמ"ה וקע"ה, ועומים מאחרים יותר נמצאו המין כתבות ומטבעות, שקשה לפרטם.

בקיץ שנת 312, שב סילווקס אל ארץ ממשלחו בבלה, וכיבש גם את ארץ פילם ומדי, ובשנת 305 נתן כתר מלכות בראשו. אולם גם הימים, אשר משל אך בתור נציב תארץ, נחשבו לו לשנות מלכותו, ולכן יחל התאריך משנת נצחוננו על-יד עזה. אבל מפני שאין מתחילים למנות את חומנים מאמצע השנת, לכן המתינו בהתחלת התאריך עד הפרק שבו היו רגילים למנות תחלת השנת המוקדונים אדוני תארץ החדשים, שהיו מונים שנותיהם מזמן הורף, התחילו את השנה הראשונה לסילווקס מיד מתשרי של שנת 312 לפני המנין הרגיל. גיא תין לבריאת עולם; וכנגדם הבבליים יושבי הארץ מעולם, שהיו מונים שנותיהם מטרק תאביב¹, לא התחילו למנות את השנה הראשונה לסילווקס, אלא מניסן שלאחר 311 לפני המנין הזה, גיא תין ליצירה.

חכמי החוקרים שהיו לפנינו יודעים רק את התחלת התאריך מתשרי, שמצאוהו אצל יושבי סוריה ומצרים ובכל הארצות שהיו תחת יד הערביים, אבל חשבון חומנים של הכלדיים, שכבר נשתקע בימיהם, לא ידעו מה ייבו. אולם על-פי כתבי היתדות, שנתגלו בשנים האחרונות, נודע לנו עתה אל-נכון, שהיו שוררים בין הבבליים והפרתים שני מנהגים: לפי האחד—היתה התחלת התאריך מתשרי, ולפי השני—מניסן שלאחריו, כאשר אמרנו.

לתאריך המונה מתשרי נמצאו אצל הקדמונים, עד-כמה שידיעהי מנעת, רק שני רשמים. בכתבת אחת, שנעשתה בזמנו של דמטריוס השני, נמצאה רשימת מעמד המאורות ליום ששי באדר שנת קיע לתאריך הסילווקי, שהיא מכוונת ליום כ"ה לפברואר שנת 142 לפני המנין הרגיל, ומפני שאחר-כך נזכר עוד יום יד באדר, ולא נאמר בו שהוא בשנת קע"א, נמצא שהשנה מתחלת מתשרי, והתאריך מתשרי של שנת גיא תין (עין אפפינג, אסטראנאמישעס אויס באביליאן, צד 177). גם מן המטבעות היוניים, שנטבעו תחת ממשלת תארסקיים, שדברתי עליהם במקום אחר, יוצא שבעליהם חשבו את שנות התאריך הסילווקי, התרות על-יהם, מתשרי של שנת גיא תין².

¹ בכתבת אחת, הכוללת בתוכה מעמד שבעת הכוכבים בשנת שבע, שמונה ותשע לכנור, שנחרטתה על-ידי שטנסקיר וקונקר (עין שטרענקונדע ארנד שטרענדוינגסט, מצד 61 הולאט) כל השנים נמנות מניסן, וגם אחר שכאן בבל תחת יד המוקדוניים, שהחלו את השנה מתשרי, לא חדלו ה ת ו כ נ י ם לחשבה מניסן, כאשר יוכיחו לוחותיהם השונים, שנתחברו בימי מלכי סילווקס (עין קונקר, פונדורעבונג, צד 10, בערת).

² במאסף הצרפתי Rev. d. Etud. Juif (חלק י"ח, מצד 92 הולאט) ידבר החכם Salomon Rainach על שלשה מטבעות שכתבוהיהם יוניות, שנעשו בשנות 300, 317, 327 לתאריך הסילווקי, החפן em או emb, שהוא מקצר מלה embolikos (עבר), הדרות עליהם, מורה על שלש השנים שהיו מקברות החכם רינג מוצא, שאם נניח ששנת 201 היתה תחלת מחזור של י"ח, אז היתה השנה שבנטבע ראשון שנת שש, שבשלישי—שנת י"ד, ובששני—שנת י"ז למחזור, ומפני מה תולדה, שהמחזור שלנו, שסמן שנותיו המקברות הוא גריה אדריס, שאלי הוא כידר היהודים מן הבבליים. הסכמת מספרים אלה תוכל גולי למשך אחריה לב אנשים הרגילים לראות.

לשמה זה הניעו ליידינו על-ידי החוכנים אפשינג, קוגלר וחבריהם לחות רבים מעשה ידי תוכני בבל משלש המאות הראשונות של התאריך, שבכלם השנים נמנות מניסן כמנהג הבבליים. עקבות השיטה הזאת, שהתחלת התאריך אצל הבבליים היתה מניסן שנת ג'א ת"ן, נשארו לנו גם בספרו של תלמי, שמתוך שלא עלה על לב החוקרים, שבבבל היו מונים השנים מניסן, גלו בהם פנים שלא כהלכה.

תלמי מביא בספרו שלש השקפות של הכלדיים על מעמדם של כוכב וצדק. תאחת נעשתה ביום ה' לחדש אפליאוס שנת ס"ו למנין הכלדיים, השנית ביום י"ב ל'רוס שנת ע"ה, והשלישית ביום ה' לקסנטיקוס שנת פ"ב למנין הזה. מן הזמן המצוי, שתלמי נותן בצדם, יוצא, שהימים האלה מקננים ליום י"ג לנובמבר 245, ליום שלשים לאוקטובר 237 וליום א' למרס שנת 229 לפני המנין הרגיל. איך לר, שלא ידע, שהכלדיים היו מונים את השנים ואת התאריך הסילוקי מפרק האביב, לא מצא דרך אחרת לכוון את הזמנים, כי אם בהנחה, שתאריך הכשדים מתחיל מוזן התרף של שנת 311, ושהיה תאריכם מאוחר בשנה שלמה מן התאריך הסילוקי (ח"א, צד 223). אבל באמת, כאשר ידענו עתה, היו הכלדיים חושבים תחלת התאריך מניסן, וימי החדשים, שניעו לתלמי ממקור יוני בשמותיהם המוקדונים, מקננים בחשבון הבבליים ליום ה' במרחשון ס"ו, י"ד בתשרי ע"ה ואחד באדר פ"ב למנין הכלדיים, שהוא הוא התאריך הסילוקי הנמנה מניסן של שנת ג'א ת"ן¹.

לעינים. אבל התולדה, שהוציא מהם ר'נן, רחוקה מחיות מקננת אל האמת של השנים שבמסכתות מקננות, במנין היצירה שלנו, לשנות ג'א תשל"ו תסס"ו ותתל"ט, שקלן פשוטות בחשבונן. אבל שלשה מסכתות אלה נכבדים לנו מצד אחר, כי נותנים הם לנו את סדר העבור של המוקדונים יושבי בבל, ואת התחלת השנה אצלם בכלל, ותחלת התאריך הסילוקי בפרט. מן ההמדר הרב, שנקבץ בידינו, נודע לנו כיום אל-נכון, שהיו הבבליים משתמשים בתקופת הסילוקית במחזור קבוע של י"ס שנה, ששנות העבור היו מקדרות בו, אם נמנה את השנים משנות התאריך הסילוקי (ניסן ג'א ת"ן), לפי הסמן אדרס בה"ח (עין קוגלר, באביליאנישע מאגורשנונג, צד 210 שסערענקונדע, ח"א, צד 212). אבל אם נחלק את שלשת המספרים שבמסכתות שלנו על המספר י"ט, יצאו לנו שנות המחזור 13, 10, 2, שלשתן מאחרות בשנה אחת משנות העבור של הבבליים. אפשר היה לחשב, כי באמת היה חשבון העבור של המוקדונים משונה מאותו של הבבליים. אבל אם נשים אל לב, שהמוקדונים הסוריים היו מקדימים את המנין הסילוקי מתשרי של ג'א ת"ן, אז חפתי לנו השאלה בדרך פשוטה יותר, כי שנות ב, י, י"ג של המוקדונים במחציתן הראשונה, מתשרי עד ניסן, מקננות באמת לשנות א, ט, י"ב של הבבליים, שהן שנות עבור לפי חשבונם. ובדברי על מהפ"ז ורי"ם הוכחתי, שגם מחזור היוני של פיסון היה מקנן לאחתו של הבבליים-וכפי השערתו בא לבבליים מידי היונים. וכן אנו מוצאים כמה לחות של הכלדיים, שבאחד מהם השנה היא פשוטה ובשני אותה השנה היא מעברת, וטבת הדבר גם שם מיסדת בחלקה ותחלת התאריך.

¹ החדש המוקדוני קסנטיקוס מקנן לחדש ניסן הסורי (על-כף-פנים בזמן שהנחה שנת

ד. תאריך שטרות בספרי החשמונאים. שגיאתו זו של איזלר הביאה אותו וגם חוקרים אחרים שיצאו בעקבותיו לטעויות אחרות, למצא גם בספרות ישראל הקדומה תאריך המתחיל מחרף של שנת 311, והיא היא שגרמה גם לאחד מגדולי חכמי ישראל, הגאון שייר, להוסיף טעות על טעות, לחפש ולמצא גם בספרות העברית המאוחרת, כמעט עד הזמן האחרון, שני מנינים שונים, ששניהם מתחילים מתשרי ונבדלים זה מזה בשנה אחת. וזה הדבר: שני ספרי החשמונאים מסדרים את מאורעות הזמנים לפי מנין שנות מלכי יוך, כמנהג כל הארצות שהיו תחת ממשלת הסילוקים. אבל כאשר באו המבקרים להשוות זמני המאורעות, מצאו סתירות בין שני ספרים אלה. בספר

החמת, וכן יכנה יוסף הכהן בכל מקום את חדש ניסן העברי בשם קסנטיקוס, ואם כך היה הדבר גם אצל הבבלים, הנה על-כרחו התחיל תאריך הכלדיים בשנת 311 קדם ניסן, וכיון דאפיקתיה מניסן אוקמיה אתשריי. זו היתה הסבה הראשה, שהביאה את איזלר להחליט, שאין למנין הזה כל ענין עם התאריך הסילוקי, והוא תאריך בפני-עצמו. אבל אם בשביל זה בלבד, לא היה לו עוד לחתוך את הדין; ראוי היה לו לתת לב, שמקום החדש קסנטיקוס בסדר החדשים היה שונה מאד אצל עמים שונים, לאחר שקבלו במאות הראשונות למנין הנהוג את שנת החמת, והוא מתנועע בנבולים שבין חדש פברואר וקאי, ואצל הצידונים היה מִכְּוֹן לחדש יוני (עין איזלר, 19, 1). ומי זה יוכל להגיד מראש, בלי כל ראיה, איזה היה מקומו של קסנטיקוס אצל הבבלים? אולם אם בימי איזלר אפשר היה עוד לנמנות, שחדש קסנטיקוס המוקדוני מִכְּוֹן לחדש ניסן הבבלי, הנה בימינו עתה הנחה כזאת בטלה ומבטלת מעקרא. מלוחות תוכני בבל, שהגיעו אלינו מן המאות האחרונות שקדמו למנין הנהוג, אנו יודעים, שראש חדש ניסן היה מתנועע בנבול שבין כ"ה מרס וכ"ה אפריל; ואחר שיום המישי מהחדש קסנטיקוס מִכְּוֹן ליום אחד במרס, אם כן הוא מקביל לא לניסן, כי אם לאדר. והוא הדבר גם עם חדש קסנטיקוס זה הנוכח אצל תלמי במקום אחר, שראש חדש שלו הל ביום כ"ד למרס 196 לפני המנין הנהוג, שגם הוא היה מִכְּוֹן, לא לניסן, כי אם לאדר. והגני לברר את החלטהי בפרוטרוט יותר ובמפתים חותכים, שלא ישאירו אחריהם כל ספק. הנהגו יודעים כיום אל-נכון דרך קביעת הבבלים את שנותיהם וחדשיהם בתקופה הסילוקית, ושחשבונותיהם היו מסדדים על מחזור העבור של י"ט שנה. מלבד זה הגיעו לידנו מן התקופה הזאת לוחות הרבה שנעשו בידי התוכנים על מעמד שבעת הכוכבים, שעל-ידיהם נקבעה בדיוק קביעת השנים והחדשים שנעשתה בהם. ואין עוד כל מעצור לנו לחשב ולרדת קביעת כל חדש ושנה שנרצה בקרוב יום או יומים. ככה יצא לנו מתוך לוחות המולדות וקביעת החדשים לשנות ר"ח ור"ט ור"י לתאריך הסילוקי, שהוציא לאור החכם קונגלר, שראש חדש אדר שני שנת ר"י לתאריך זה היה ביום כ"א למרס (באביליאנישע מאַנדרעכנונג, צד 33). ואם נשוב מזה המשה מחזורי לבנה אחורנית, נמצא, שגם בשנת קט"ו, המִכְּוֹנָת לשנת 196 לפני המנין הנהוג, כך היה דינו של אדר שני לחול בקרוב, ועל-פי החשבונות האכזרית ידענו, שראית הירח היתה אפשרית בערב יום כ"ב למרס, אלא שנתאחרה קביעת החדש בשני ימים (עין איזלר, 398, 1; פליטה מני קדם, צד 18), ונמצא שקסנטיקוס המוקדוני, שחזכיר תלמי, מִכְּוֹן לאדר שני של הבבלים. וכענין הזה הוא גם עם חדש קסנטיקוס של שנת פ"ב. מרשימת השקפות, שעשה אחד מתוכני בבל על מעמד הכוכבים במחצית השנית של שנת ע"ט לתאריך הסילוקי (שיצאה לאור במאסף צייטשריפט

הראשון (פ"ו) נאמר, שאנטיכס אפיפנס מת בשנת קמ"ט למלכות יז'ן, ובספר השני (י"א) אנו מוצאים את אאופטר בנו עושה שלום עם היהודים בשנת קמ"ח אחרי אשר נגף לזיואש שר-צבאו במלחמה. לפי דברי הספר הראשון (פ"ו) יצא לזיואש בפעם השנית למלחמה על היהודים בשנת ק"ן ז', ולפי דברי הספר השני (י"ג) היה המעשה הזה בשנת קמ"ט. החכמים פסוקיוס וגוריס (במאה הי"ז והי"ח) אמרו לישב את הקשי הזה בהנחה, שהספר השני מונה את התאריך הסילוקי, כמנהג כל ארצות סוריה, מתשרי ג"א ת"ן, והראשון מקדימו בחצי

סיר אסטיריאלגניע, חלק ז, מצד 236 והלאה), יוצא, שראש חדש אדר היה מקץ אז ליום כ"ח פברואר; ומרשימה אחרת על מצב הכוכב שבת (קוגלר, שטערענקונדע. 86/7) ידענו, ששנת פמונים הייתה מקברת, ונוכל לשפוט מזה, שראש חדש אדר בשנת פ"ב יפול ביום כ"ו לפברואר בקרוב, וכן יוצא מטרש מרשימה זו האחרונה, שיום ט"ז בשבט שנת פ"א היה מקץ לכ"ב פברוארי ונמצא ראש חדש אדר שנת פ"ב נופל בכ"ו לחדש זה, ויום חמישי באדר חל באחד במרט. אם ימטו בעיני הקורא שני עדים אלה, אוסיף אליהם עוד שלישי. הסופר הקדמון Alexander Pothistor (כארבעים שנה לפני המנין הנהוג) יאמר, כי לפי אגדת הבבלים התחיל המבול בחדש ניסיוס המוקדוני (הוכח אצל דילמאן בקרושו לבראשית, ליפציג 1892, צד 130), חודש דיסיוס המוקדוני מקץ אצל הסוריים לחדש חזיראן, הוא סיון של היהודים, ולפי"ז ירד המבול בחדש השלישי, וכן חשב דילמאן עם ונתקשה הרבה בזה. אבל הדבר משוט, שחודש דיסיוס מקץ לחדש השני של הבבלים, והוא איר, מסנים עם ספור התורה. וכבר העירוני במאמרי מחלקת רסיג" (צד 242), שאגדת הבבלים, החושבת ירידת המבול באיר והמקנת לדברי הסופר הסורי בר עבראה, מאשרת דברי חז"ל, שאמת העולם מונת אף למבול מניסן.

לדברי שלשה העדים שהבאנו יש לצרף עוד עדות שני סופרים קדמונים, זינביוס וטאניס, אשר יגידו לנו על המוקדונים, שחודש הישרקריסיוס לא היה אצלם הראשון, כי אם האחרון לחדשי השנה (צ"ן אינלר, 394, I). ונראה, שהשגוי בהתחלת השנה נעשה אצל המוקדונים הסוריים בעת שעברו משנת הלכנה לשנת החמה. המעבר הזה היה, כפי מה שקרוב לשער, במוצאי ערב, שחודש היפריסיוס היה הולך ונמשך אז כשני שלישים בחדש אוקטובר, שנעשה, בקבלת שנת החמה של יוליוס קיסר, לראש חדשים, ולכן קראו זה האחרון בשם היפריסיוס, מפני שקבו של חודש זה נפל בו.

ובכן נמלה ההנחה, שקסנטיקוס המוקדוני היה מקביל לניסן הבבלי, ונחרס כל הבנין, שבנת עליה אינלר, שהתאריך הכלדי היה מאחר שנה שלמה מן הסילוקי.

(1) מעתיק ספר החסמונאים לעברית שנה את המספר השעה לשמונה, ולא ידעתי אם ב"בונה או שלא ב"בונה.

(2) לזיואש יצא במלחמתו זו לעזור לבני-בריתו יושבי המצודה שבירושלים, אשר הציקו להם היהודים, ויקבצו כאיש אחד ויהנו עליהם בשנת מאה וחמשים, ויקימו עליהם מגדלים (סללות) ומכונות להלחם בהם. בסורית: ראתכנשא אכחדא ויתבו עליהן בשנת מאה וחמשין ועברו לקבלהן מגדלא ומאכניס למתכתשא עמהון. וכן הוא בתרגום היווני הרומי ובכל התרגומים האחרים. אבל בתרגום סקנקל נשמטו המלים, בשנת מאה וחמשים. ולא אדע, אם מבלי שום לב, או מחפצו להעלים את הסתירה, שבין שני הספרים.

שנה, ומנה אותו פניסן ב"א חמ"ט. ותזוכן איך־ך מעיר על זה, שהבדל של חצי שנה אינו מסמיק להסיר את הסתירות, שחרי השלום נכרת בט"ו לקסנטיקוס וזו גיטן, ודברי המשא והמתן על-אדוהיו היו עוד קדם לכן; ונמצא שאפילו אם נאמר, שהספר הראשון מקדים למנות את השנים פניסן, גם אז תפול מיתת אפיפנס במחצית השנית של שנת קמ"ח, ולא בשנת קמ"ט. אולם הוא מתקן את דברי וחכמים שקדמחו ואמר, שהספר הראשון מונה את התאריך פניסן ג"א חמ"ט כדבריהם, אלא שחשני מונה אותו מתשרי של שנת גת"א, כדרך בנין הכלדיים לפי דעתו (ח"א צד 553). אבל כל עקרון של ותזוח אלה שוברן בצדן, ויש בידינו ראיה ברורה, שהחלטת איך־ך, שהספר השני מאחר פניסן בשנת ומחצה, היא טעות מעקרת. כי הנה במאורע אחר, בדבר תחלת מלכותו של דמטריוס ורדיפתו את היהודים, שני הספרים שונים, שהיה הדבר בשנת קנ"א (חשמונאים, א, ז; השמונאים, ב, ט"ז), ורי שאין ביניהם כמנין התאריך הבדל כל-שהוא גם מן המקום אשר דמה איך־ך להביא ראיה לדבריו נראה ההפך, ונוכל להביא משם ראיה לסתור. מלחמת ליויאש הראשונה—אשר לדגליה בא ברית השלום המספר בספר השני—היתה גם לפי דברי הספר הראשון בשנה הקבועה לה בספר השני, בשנת קמ"ח. שהרי ממרוצת המעשים המספרים בספר הראשון (פ"ד) יוצא, שהנכת הבית שהיתה לאחר מפלתו של ליויאש נעשתה בכ"ה בכסלו שנת קמ"ח, ונמצא שאין הספרים חלוקים כלל במספר השנה, ששזה הוא אצל שניהם, כי אם—כאשר כבר עמד על זה שירר (געשיכטע דעס יודישען פאָלקעס, ח"א, מגדורא רביעית, מצד 39 והלאה)—בסדור המאורעות, ובימיו של מי ממלכי הסילוקים היתה המלחמה, שלפי דברי הספר הראשון היתה עוד בחיי אנטיוכס אפיפנס ולדברי השני לאחר מותו, בימי ממשלת בנו. ונמצא, שאין לדברים אלה כל ענין עם זמן התחלת התאריך, אלא עם שנות מלכותו של אנטיוכס וזמן מיתתו י'. וכל עקר השאלה אינה אלא על מי יש לסמוך יותר בדבר הזה.

(¹) מחוך תעודה אחת, שזמנה הוא: איר שנת 111 לתאריך הארסקי 174 לסילוקי, שההבדל אינו עולה בה כי אם לסיג שנה, יאמר פאה־ך לתוכיה, שהיו מקומות כבבל, שהיו מונים בהם את התאריך הסילוקי מן התריף של שנת 311, ולחוק נה את דעת האופרים, שהספר השני של השמונאים מאחר את התאריך הסילוקי בשנה שלמה (מצד 129 והלאה). אבל ראיתו זו נפלאה במינת החכם הזה תלי תניא בולא-תניא, ולומד מן הסתום על המפרש, לסתרו ולשנות פניו. מן התאריך הארסקי, שיקרו היה מוטל לפניו במחלקת של שמונה שנים, ורק על-ידי לחות הכלדיים נקצב בקירוב של שנה אחת, הוא דן על ראשית התאריך הסילוקי, שיצאה על-ידי המון לחות אלה בעצמם בדיוק גמורו; בדרך כזו אפשר לאחר את המנין הסילוקי—או להקדימו—לא רק בשנה אחת, כי אם בכל שורה, אשר יעלה על רוחנו. אם נתפוס לדוגמה ברשת יוסטיניא, שמלכות הפרתיים נקרעה בשנת 256 לפני המנין הנהוג, אז תמצא תחלת המנין הסילוקי בשנת 319 או 320. ההבדל שבין התאריכים יעלה לסיג או לסיד שנה, אבל התחלת התאריך הסילוקי תהיה מוטעית מעקרת, כדרך שבהנחת פאה־ך הוא נוטה מן האמת בשנה אחת. החלטת פאה־ך

ג. בקור ספרי התשמונאים. והנה נרגלו חשבוקים לתת חיתוך לספר הראשון, שנכתב לטרדעתם קדם הספר השני, וחוזהו פוכיהה עליו, שיצא מתחת יד סופר דברי-הימים מהיר במלאכתו, המקמיד על קנימת חומרים, ונודך את כל המעשים בסדר יפה ומתקן; לא כן הספר השני, שאינו מצעמן בפלגות אלה, וכנגון לא יחסר בו אגרות העם ומעשי נסים ונפלאות. כנגד אגרות המקבלת הזאת יצא בימים האחרונים החכם ניהו (קריטיק דער ביידישן פאקאבעצער-ביכער, בערלין 1909) והוא מתאמץ להחליט את הנסך, שחספר הראשון הוא מאוחר, ושנכתב בדברי השני, אלא ששנה אותו לשננים לשם סגנון מיוחדות. ותחת אשר החכמים שקדמוהו מבטלים דברי הספר השני כפסוק שנים סותרים את הראשון, הוא מבטל תמיד את דברי הראשון מפני השני. והנה יתאמץ ניהו להוכיח על-פי מקורים שונים, שאנטיקסט אוסיפנס מת בשנת קמ"ה ליון, כדברי אסתר השני, ולא בשנת קמ"ט, כדברי הספר הראשון. פן תפוט הוא דן על מלל, ובכל מקום שהוא מוצא דברי האחד מכחישים דברי השני הוא תולע את הקלקלה במקלקל, וסומך על זה שהאונק בעיניו לדיקן. אמנם אם נביא את דברי החכם ניהו בכור הבקרת, או נראה, כי לא דועיל כלל וכלל להביא את השאלה לידי ברור, והיא מחכה עוד גם עתה לתתרון נכון כבתחלה. חשבונות חומרים של המושלים הסילוקים מסידים רק על רשימת המלכים של הספר המילוסוף פורפיריוס (במאה השלישית לפני הנהוג), שנתנה בצד כל אחד ממלכי בית סילוקוס את מספר השנים ששלך, והיא השנה הראשונה והאחרונה לפליחו על-פי שנות המנין האלימפי. ורשימה הזאת נשתקה בספר דברי-הימים לאיזוביוס, אבל הוא בעצמו קובע במקום אחד את שנות המלכים האלה בחלומים שונים, ובחלק גדול מהם הוא מקדים את הזמן בשנה אחת מאותו של פורפיריוס. השנה הראשונה לאסיפנס כתובה אצל פורפיריוס 151,3 (שנה שלישית לאלימפייה הקניא), והיא סקנת לזמן שסן תמוז קל"ח עד תמוז קל"ט לתאריך הסילוקי, ואצל איזוביוס 151,2 (תמוז קל"ז עד תמוז קל"ח), ושנה האחרונה היא אצל הראשון 154,1 (תמוז קמ"ח עד תמוז קמ"ט), ואצל השני 153,4 (תמוז קמ"ז עד תמוז קמ"ח). ר"ב והוקרים נתנו היתרון לרשימתו של פורפיריוס, וכנגדם יחליט ניהו, שהדבר להפך, ועל יסוד דברי סופרי הרומיים ומטבעות המלכים ידמה להוכיח, שבארבעה מקומות

החלף להשיב רק כפית, לקרש את סבת התבול שכן שני התאריכים הלפניה בעשורת מוסתה, אבל לא לחימה משפט תורן, שהיו מקומות, שהתאריך הסילוקי היה מאוחר בשנה או כשנה וחצי. פניהו שיצא לבו מתוך החרטה. מוכן בעצמו, ששערי העשרה לא ננעלה, והם אם גלך בעקבות המחלף, נוכח לחימה, שחשנה הראשונה למנין הסילוקי הייתה כהוף 212, אלא שהתחלה התאריך הארטיקי הייתה במקצת מקומות, לא כהוף של שנת 212, כי אם שנת 213—מאחר מוסף לתחליט, שחיתה לתאריך הסילוקי עוד התחלה אחרת, ובמקצת מקומות היו מונים פחות מניסן 312, ב"א תר"ט (כאשר יחלבו ככל ספר הראשון של השמונאים לדעה איתלר), וגם החלטה זו אינה טובה פן הראשונה, ואין לה כל יסוד ולרש בחשבונות הכלריים.

(צ"ן בהערה) דברי איזביוס נכונים יותר, וכי גם הספר הראשון של השמונאים מכֵּן עם רשימתו בשנת עלית אפיפנס דמיטריוס הראשון על כסאם ובשנת מותו של אלכסנדר בלס, ורק בענין מיתת אפיפנס הוא נוטה ממנו, וקובע אותה בשנת קמיט לתאריך הסילוקי. ומפני שנתאשרו לו דברי איזביוס בארבעה מקומות, הוא קובע גם כאן הלכה כמותו, ופוסק דברי הספר הראשון של השמונאים. אבל באמת אין הוכחות גיזה מספיקות כלל לפסול את רשימתו של פורפיריוס¹, וכנגדן מצאנו שני עדים מקיעים לספר הראשון של השמונאים ולרשימת איזביוס בדבר מותו של אפיפנס, שהיתה בשנת קמיט. מדברי הסופר Granus Licinianus (שחי במאה השנית, כמאתים שנה לפני פורפיריוס) יוצא מפורש, שמיתת אפיפנס היתה בשנת 163 למנין הנהוג, וסופר אחר קדמון לימים עוד יותר ושמו Applan (חי במחצית הראשונה למאה השנית) יאמר על סילוקוס הרביעי, שמלך י"ב שנה, ועל אפיפנס אחיו, שמלך י"ב שנה בלתי-שלמות (כלומר מקטעות), ולכן פורפיריוס ואיזביוס המונים רק לשנים שלמות גותנים לאפיפנס רק י"א שנה, ומאחר שמלך אפיפנס בשנת קל"ז, הגה תפול מיתתו

1) נמצא הדבר, כי בכל הראיות שהביא גיזה, אין גם אחת שיהיה בכחה להכריע את הכף אפילו כחוט השערה, המאונים ענין שקולים ומצינים כשהיו. הגה אלה ראיותיה שנתו האחרונה של סילוקוס השלישי, שהיא אחת עם עליתו של אנטיוכס השלישי על כסאו, נופלת, לפירושית איזביוס, בשנה האלימפית 148,1, ומקננת לזמן שבין 188 ובין 187 לפני המנין הנהוג; וזה מכֵּן עם ספרי הזכרונות של הרומיים, שהיה הדבר בשנה הארכונית של שנת 187, ועם תעודות הבבליים, שגם מהן יוצא, שהליפת הכסא היתה בשנת קכ"ה למנין הסילוקי (צד 80). אולם נשימה-גא עין, אין יפול דבר, אם נקבל רשימת פורפיריוס, שמיתת סילוקוס היתה בשנת 148,2 השנה הזאת מקננת לזמן שבין תמוז 187 עד תמוז 186 לפני המנין הנהוג, או בין תמוז קכ"ה וקכ"ו לתאריך הסילוקי; ואין כל מעצור לנו להניח, שמת סילוקוס בפרק שבין תמוז ותשרי, ברבע הראשון של 148,2, ברבע האחרון של שנת קכ"ה למנין הסילוקי או ברבע השלישי של שנת 187 לפני המנין הרגיל. וכן הדבר ממש עם שנת מות סילוקוס הרביעי, שבה עלה אפיפנס על כסאו, שהיא לפי רשימת איזביוס 151,1, המקננת לשנת 176/5 לפני המנין הנהוג, ולשנת 136/7 למנין הסילוקי; וזה מסכים עם דברי ג'ירוס, הקובע את המאורע הזה בשנה הארכונית של 175 לפני המנין הנהוג, ועם דברי ספר החשמונאים (א, א) האומר, שאפיפנס קלך בשנת קל"ז למלכות יון. וגיזה מוצא, שבעל הספר הראשון סותר את עצמו, שאם מלך בשנת קל"ז ומת בשנת קמיט, אמ"כ הגיעו שנות מלכותו ל"ב שנה שלמות. אבל הגה שנת 151,2 שברשימת פורפיריוס (151,1) היא ש"ס, כאשר תוכיח השנה הראשונה של אפיפנס, שהיא אצלו 151,3) מקננת לזמן שבין תמוז 175 ובין תמוז 174 לפני המנין הרגיל, או קל"ז וקל"ח של המנין הסילוקי, ואין כל-דבר מונע אותנו להניח מיתתו של סילוקוס בפרק שבין תמוז ותשרי, ברבע הראשון לשנת שתיים לאלימפיה הקניא, ברבע השלישי של 175 למנין הנהוג וברבע האחרון לשנת קל"ז ליון. בדרך כזה יאמר גיזה להוכיח, כי צדקה רשימת איזביוס גם בשנות מותם של דמיטריוס ואלכסנדר בלס, שהראשונה היתה לפיהו בשנת 157,2 (או 151/5 לפני המנין הרגיל), המקננת לשנת 162 למנין יון, והשנית היתה בשנת 153,3, 146/5 לפני המנין הרגיל, המקננת לשנת 167 ליון, והוא חושב גם כאן דעת איזביוס לְקַר, מפני

בשנת קמ"ט. את דברי הסופר הראשון מבטל ניזח כלאחר-ידי, ואומר, שטעות בידו, ובדברי השני. הוא מתאמץ להכניס כְּנָה אחרת, ואומר, שרצונו לאמר, כי בזמן שטילוֹקוס מלך י"ב שנה לא מלך אפיפנס אחיו י"ב שנה שלמות כמוהו, כי אם י"א כדברי איזביוס¹, וכל הרוחק הזה בא לו מהשתדלותו לקיים רשימת איזביוס, הבדוקה והמְנֶסֶה בעיניו לכל פרטיה. אבל מלבד שאיזביוס מְיָוֵר כמאתים שנה משני הסופרים שהזכרנו, הנה צריכים אנו לשוט לב אל טיבן של רשימות כאלה בכלל, שתועלתן גדולה בסדור דברי-הימים והולכות בכללן ושומרות אותנו מטעויות גסות, אבל אינן מסגלות מטבען לקצוב על-פיהן ימי המלכים בפרטם בדיוק ובצמצום: מצד אחד הן חושבות רק שנים שלמות, ואינן מקפידות על חלקי השנה ושבריה, שהן גותנות אותם למלך המת או לעומד תחתיו, לפי ההנחה שלקחו להן ליסוד², ואפשר לפעמים למלך שנכנס

שפמטבעות שהגיעו לידנו יוצא, שהליפות כסא המלוכה היו קס"ב וקס"ו למנין היונים. אבל גם כאן אין כל סתירה לרשימתו של פורפיריוס, הקובע שני מאורעות אלה בשנת 157,3, 158,4. הראשונה מן השנים האלה מְכֻנֶּת לזמן שבין תמוז קס"ב ותשרי קס"ג, והשנית לזמן שבין תמוז קס"ו ותשרי קס"ה למנין היונים. ואפשר מאד, שאירעו הדברים בשלשת חדשי הקיץ האחרונים. הקורא המבין יכיר מיד לרש דבר התלופים בחשבונות אלה. השנים הסוריות (הסילוֹקיות השוות לעבריות), היוניות (האלימפיות) הרומיות (הנוצריות) אין התחלפותן שוות, ואינן חומפות זו את זו מראשיתן עד סופן. השנה הסורית ברבעה הראשון (תשרי-סכת) נופלת בסוף השנה הרומית, ובשלשת רבעיה (סכת-תשרי) — בשנה הרומית שאחריה; וכמנין האלימפי השנה הסורית נופלת בשלשת רבעיה הראשונים (תשרי-תמוז) בסוף השנה האלימפית, וברבע האחרון ממנה (תמוז-תשרי) — בשנה השנית. ניזח בחשבונותיו משוח שנות שני המנינים, הסילוֹקי האלימפי, לפי-החלק הגדול המשתף להן; ולכן היתה לו שנת קס"ב הסילוֹקית (תשרי 151 עד תשרי 150 לפני המנין הרגיל) מְכֻנֶּת לשנה האלימפית 157,2 (מתמוז 151 עד תמוז 150), מטני שיש להן חלק מְשָׁחָף כשעור השעה חדשים (מתשרי עד תמוז), ואחר שיצא לו החשבון מְכֻנֶּן לרשימת איזביוס, לא השש לבקר יותר, ולא השיב אל לבו, ששלשת החדשים האחרונים (תמוז, אב, אלול) נכנסים לתוך השנה האלימפית 157,3, ואז היוו הדברים מְכֻנֶּגים עם רשימת פורפיריוס, וכן הדבר בשנת קס"ו.

יצאתי מן ההנחה, ששנות קס"ב וקס"ו שעל המטבעות נחשבות מתשרי ג"א ת"ן, כמנהג הסוריים, וכדרך שכך הוא במטבעות האסרקיים (וכמו שהוכחתי הדבר במקומו). אבל אם נאמר, ששנות המטבעות נחשבות לפי-החשבון התוכנים הכלדיים מניסן של השנה הנוכחית, אז תתחיל שנת קס"ב בניסן של שנת 150, ותגמור באדר של שנת 149 לפני המנין הנהוג וחלקה המשתף עם השנה האלימפית 157,3 (תמוז 150 עד תמוז 149) יסול במרק הזמן שבין תמוז 150 וניסן 149 לפני המנין הנהוג. ובשנת קס"ו יהיה חלק השנה הסילוֹקית המשתף עם השנה האלימפית — המרק שבין תמוז 145 וניסן 144 לפני המנין הנהוג.

¹ אָן בספרו של ניזח מצד 78 עד 84.

² פורפיריוס ואיזביוס, כפי אשר הוכיחו החוקרים, חושבים שנת עליית המלך על כסאו

למלך שעבר.

לשנת מלכותו האחרונה רק ביום או יומים, שיחנו לו שנה שלמה, וכנגדה יגרשו שנה שלמה חסר קמצא משנות חברו; מצד אחר רשימות כאלה מורקות מכלי אל כלי וקצתות ממנין אחד אל מנין אחר. שנת מלכי הסילוקים היו נמנות בבבל מניסן עד ניסן, ובסוריה מתשרי עד תשרי. וברשימות שלפנינו נעתק למנין האלימסי, והחושב את השנים מתמוז עד תמוז, והדבר נובן מאליו, שבזמן שתחלת מלכותו של אחד המלכים נופלת במוצאי השנה האלימסית או בתחלתה, ספק של יום אחד או שנים יוכל למשך אחריו הברל של שנה שלמה. רשימות מן המין הזה שאנו עוסקים בהן יכולות לשמש כמאזני-משקל לבדוק ולבחון על-פיהן, אם לא נפלה טעות בדברי הסופרים הקדמונים, אבל לא לפסול ולבטל על-פיהן עדיות מפורשות, שאין בהן ספק מצד אחר, כדרך שכך הוא הדבר בנדון שלפנינו, בדבר מיתת אפיפנס, אשר מלבד רשימת פורפיריוס, יש לנו עוד שלש עדיות מפורשות, שהיתה בשנת קמ"ט, ורק רשימת איזוביוס עומדת כנגדה, ואפשר שלא דקדקה היטב בפעם הזאת, נתנה את מחצית השנה של אפיפנס לאאופטר בנו וחושבת לו שתי שנים, אף-על-פי שלא מלך אלא שנה ומחצה. ובמרוצת דברינו עוד נשוב נראה, מאן יצאה לבעל הספר השני של השמונאים הטעות, שאפיפנס מת בשנת קמ"ח.

מכל זה נראה, שמצד סופרי דברי-הימים אין כל סבה לפסול דברי הספר הראשון. הדבר האחד העומד לשטן חן שלש התעודות המובאות בספר השני של השמונאים, שמהן יוצא, שבמחצה הראשונה של שנת קמ"ח לא היה עוד אפיפנס בחיים, החכמים המחזיקים במעוז הספר הראשון ראו את עצמם זקוקים לפסול את התעודות האלה לגמרי, או ליחסן, למרות הזמן הכתוב בו, לשלום שנכרת בין שני הצדדים לאור מלחמתו השנית של ליויאש בשנת ק"ן. וניזה יוכל למצא בהן (אבל רק בהן למדן) ראיה, שדברי הספר הראשון אינם מקנינים אל האמת ואין לסמוך עליהם. אבל לפי-דעתי אך להגם נתקשו החוקרים בתעודות אלה, כי גם אם נק'מן כמות שהן, גם אז לא יסתרו את דברי הספר הראשון, ולהפך, עוד ישלימו את דבריו בסדור המאורעות. נתבונן-נא לתעודות אלה. הראשונה מהן (לפי מה שסדרן בעל הספר השני) היא אגרת ליויאש אל היהודים, בראשית המשא והמתן על-דבר השלום, וזמנה ביום כ"ד לחודש דיוסקורינתיוס¹) שנת קמ"ח. השנית כתובה בידי המלך הצעיר אאופטר אל ליויאש, אשר בה יביע חפצו לתת לכל העמים, ובתוכם גם ליהודים, ללכת

(1) בקריגוס היווני: Dioskorinthios. אבל מפני שלא נמצא עוד שם חוש כוח במקום אחר, תיקן חרבה מן החוקרים את המלה לשתיים: Dios Korinthios, כלומר, חודש דיוס של הקורינתיים. ואולם מדוע ישמש מושג סורי בזה? קורינתיוס השאלה הזאת הבטחה כמה חוקרים לתפוס בנוסח התרגום הרומי, הקורא את החוש בשם Dioskori, שם חודש הנמצא אצל יושבי אי קריטא, המתחיל אצלם מיום כ"א לפברואר ונומר בכ"ד למרס (עין איקלד, 426). והכמים אלה משערים, שחודש דיוסקורי או דיוסקורינתיוס הוא חודש העבור של הסוריים, אלא שנהלקו על-אודות מקומו בסדר החודשים: יש מהם שאמרו, שמקומו בסוף השנה בין אלו לתשרי, ויש

בחזקי אליהוהם באין מפריע. בתעודה זו לא נמצא כל זמן. השלישית היא מכתב המלך אל היהודים, כתוב ביום ט"ו לחדש קסנטיקוס שנת קמ"ח, אשר בו הוא נותן את בריתו שלום ליהודים, מרשה להם ללכת בחזקי דתם וטולה לכל אשר עברו על מצותו. התעודה הרביעית והאחרונה היא אגרת שלוחי רומי, אשר

שנתנו לו מקום בין אדר לניסן, אף-על-פי שהוא באמצע השנה (עין אינדקס, 399, I). בדעה הזאת תפס אינדקס, שאלו דקדק בדבר, היה יכול למצא סמך להשערתו, כי אצל בני ביתיניא, שחשבתם מקון לגמרי לחשבון יושבי קריטא ואינו נבדל ממנו אלא בשמות החדשים, נקרא החדש שבין כ"א לפברואר עד כ"ד קרט בשם דיוס (עייש, צד 431). וניזה דוחה שתי השערות אלה: את השנית—מפני שלא מצאנו לשום עם, שיתן לחדש העבור שם מיוחד, אך יקראוהו תמיד בשם החדש שקדם לו, ועל הראשונה יאמר סתם, שהיא רחוקה עוד יותר מן השנית, והוא משער שהחדש דיוס קורינתיוס היה משמש רק זמן קצר בימי אנטיוכס אפיפנס, שהנהיגו לכבוד הקורינתיים, וכדרך שנשתמש מעם אחת בחדש האחיני Hekatombaion תמורת החדש המקדוני Louis (עין קדמוניות היתודים, ספר י"ב, סמ"ב) כדי לחלוק כבוד ליושבי אתונא (עין דבריו צד 70). וכדי לתת להקורא ידים להתבונן ולדרון בעצמו על הענין הזה, אשים לפני את סדר החדשים לשמותם, כמי שהיו נוהגים בפרק התוא בטוריה ובארצות עמא הקטנה. שמות החדשים נקראה בתקופת מלכות פרס לא באו לדינו, וקרוב בעיני לשער, שהיו אותם בעצמם, שהעלו היהודים עמם מבבל, ושנשאר לנו עוד הרב הגדול שבהם אצל הסוריים (ניסן, איר, תמוז, אב, אלול, תשרי, שבט, אדר), ובשבושים שונים בקריאה ובכתיבה אצל הקמוטיקים: ניסן, אדר, תשרי, אב, אלול, תרין במקום תשרי, שובט, אדר במקום אדר (עין אינדקס, I, 440, ושם נמצא עוד שני חדשים ג'ון ו'קנו, שקשה להחליט עליהם דבר ברור). אבל מעת שנמלו ארצות אלה ביד אלכסנדרוס מוקדון הנהגו שם שמות החדשים המקדונים ואלה הם: דיוס, אקליס, אקליניס, קריטיס, דקרוס, קסנטיקוס, אקסטיקוס, ניקיוס, נמוס, קאוס, נקליס, הקרברטיס. חדשים אלה היו חדשי לבנה, אבל משבאו הארצות תחת ממשלת רומי ונתמטטה שם שנת החמה של יוליוס קיסר, בת שסיה ימים ורביע, בשנויים מעטים. אם נוציא מן הכלל את בני דמשק ואת יושבי סלע (פטרס) וטביכותיהן, שהיו חושבים שנתיהם מן האביב (מכ"ב מרט), היו כל העמים האחרים מונים אותה. עומן התרין, אלא שנבדלו בהם עמים שונים בחדש אחד ויותר, והיו מונים בקרוב עם חדשי הבבליים, שחשרי שלחם היה מתנועע בקרוב בגבול שבין כ לספטמבר עד יום כ לאוקטובר. אנשי אקסוס וקמוטיקה היו מתחילים את השנה מכ"ג או מכ"ד בספטמבר (ובמנהג זה אחזו גם בני ביתיניא ויושבי אי קריטא וקפריסין, אף שלא נתקבלו אצלם חדשי המקדונים), הסוריים הצידונים היו מתחילים את ראש השנה מאחד באוקטובר, הצוריים חשבו תחלת השנה מי"ט באוקטובר, והעומים והאשקלונים מכ"ה בו (עין אינדקס, ח"א, מצד 413 ואילך). גם בשם החדש שהשנה מתחלת עמו היו יושבי הארצות מקלקים: לאמסוטיים ולעזתים היה דיוס הראשון לחדשים; לסוריים, לצוריים ולאשקלונים החדש הקרברטיס (וכן יחשב גם יוסף הכהן חדשי תשרי ומרחשון שלנו לדיוס ולהמברטיס של המקדונים). הצידונים חשבו את לאוס ראש חדשים, וכן חשבו הקמוטיקים לראש השנה את חוש אב, המקון ללאוס המקדוני. כל השנויים בתחלת השנה, בין ביחוסם לשנה איליאנית, בין ביחוסם לחדש המקדוני, נובעים מחלוקת שנת הלבנה בשנת החמה, שלא נהיה אצל כל העמים בבת-אחת, אלא קבלו את שנת החמה בזמן שחדש דיוס של לבנה נמל בתחלת תקופת

נמצאו או במסעם לאנטיוכיה בקרבת ארץ-ישראל, כתובה גם היא אל היהודים בש"ו לקסנטיקוס שנת קמ"ח¹. בתביעם נחת רוחם על-דבר ההנחות אשר עשה להם לזיואש וידרשו מהם להציע לפניהם משאלותיהם, למען יוכלו להיות להם לפה לפני המלך באנטיוכיה. התעודה הראשונה, השלישית והרביעית אינן מזיקות אותנו כלל לאמר עליהן, שנכתבו לאחר מותו של אנטיוכוס אפיפנס. ולרוב מאד בעיני, שאירעו דברים אלה בהיות אפיפנס בארץ פרס, וכל עניני המלוכה היו נתתים על-פי לזיואש, שהיה נציב הארץ, אבל עשה כל מעשיו

הח"ף, ואלה בזמן שהיה חדש המרכרסיוס מלך לתחלת שנת החמה שלהם, ולכן קשה לדעת איזה מחדשי המוקדונים היה ראשון לחדשים, בזמן שהיו חושבים עוד לשנת הלכנה. אבל קרוב בעיני לשער, שהתחילה אז השנה מחדש דיוס, הנרשא עליו (בנסית השם) את שם אלהי האלהים אשר לינינם — צאוס. שם החדש דיוס אנו מוגשים גם אצל יושבי ביתיניא — ששמות יתר החדשים אינם מוקדונים — ושם הוא נופל במרק שבין כ"א מכרואר ובין כ"ד פרס, בשנת החמה, ובזמן שהיו מונים ללכנה היה מתאחר בשנה מעברת בחדש אחד, ונופל בחדש האביב, שהיה גם הוא ראש לשנים אצל עמים רבים. ולמעלה הגה מצאנו את חדש דיוס המוקדוני מלך לתשרי של הכבליים ושגם אצל המוקדונים היה דיוס ראש לחדשים. העולה לנו מזה, שאם נתפוס בדעת האומרים, שדיוס קורינתיוס שוח לדיוס סתם, כי אז החל המשא והמתן בין לזיואש ובין היהודים בתשרי או מרחשון שלנו. ואם נניח, שהוא דיוסקורי של הקריטאים, אז יהיה מלך לאדר שלנו.

אחרי שהעברתי לעיני הקוראים את דעות החוקרים, שכפי אשר יראה כל-איש לא הועילר הרבה להחזיק אחר על השאלה שלפנינו, ארשה לנמשי להוסיף עליהם נמך משל-השערה חדשה, אשר אם לא תמצא חן בעיני המבקרים, יוכלו לאמר לי במליצת התלמוד רק זאת: תבן אתה מכניס לעפרים².

זמן התעודה, שאנו עוסקים בה, כתוב בתרגום הסוריי: בארבעא ועשרין בתשרי אחרי-מחדש תשרי שני של הסורים, או מרחשון של היהודים, מלך לחדש דיוס המוקדוני (עין אילר, 430), ומלת אחרי, שאין האלף נקראת בה בסורית, יש לה עוד תמונות אחרות: חרי, חוריי, חרינא, חורינא, חורינא. ולכן אולי לא זרה תהיה השערת, כי מלת דיוסקורי בתרגום הרומי נולדה מזוג שתי המלים דיוס חוריי. המתרגם ידע, שחדש תשרי בסורית ובעברית מלך לחדש דיוס, אך הבין בחפזו מלת חוריי כחלק מן השם דיוס שלפניה, ובכך יצא לו השם דיוסקורי. ואולי כך הדבר גם בשם דיוס קורינתיוס, שנולד משתי המלים דיוס חרינא. דוגמא לזה מצאנו בתרגום השבעים, שהרכיב בפסוק י' ו' ז' שם העיר את שתי המלים יחד, ועשה מהן שם מקום Ulam-lus. התמונות המוקנות דיוס קורינתיוס ודיוסקורי, שלא מצאנון מלבד במקום הזה, מוכיחות בעצמן שנולדו על-ידי שבוש.

¹ הזמן הזה, המלך לזמן פקדת המלך, נתן מקום למבקרים לפסקם בתעודה זו. וניזח (ע' 71) חושב את הזמן שבתעודה למוטעה, ומחאמץ לתקנו. ואני לא אבין מה כל הקשי הזה המכתב הזה נכתב בעת היות השלוחים בדרך, כטרם באה פקדת המלך אל היהודים ואיש לא ידע איך נפל דבר במרעצת הממשלה; ובראות היהודים, כי תשובת המלך מאחרת לבוא, פנו אל השלוחים לדבר עליהם טוב באוני המלך. והתקנות הזמנים בשתי תעודות אלו אינה אלא מקרה בלבד. המתרגם עברית השמיט את הזמן בתעודה האחרונה, ובוה נעשה הכל למישור.

בשם אאופטר בן המלך הרך בשנים, אשר היה לו לאב ולאפיטרופוס (ששמו אביו למלא מקומו לפי-שעה). וכל סדרי המאורעות עולים יפה: מלחמת ליויאש הראשונה ומפלגתו היו בראשית שנת קמ"ח, ביום כ"ד לחדש תשרי או מרחשון. שלנו החל לדבר שלום אל היהודים, בכ"ה לחדש כסלו נעשתה חנכת הבית באין מפריע, ובס"ו לחדש קסנטיקוס (הוא אדר) נחתם ספר הברית על-ידי המלך הצעיר. בעל הספר הראשון, שלא היו לפניו, כפי-הנראה, תעודות אלה, לא ידבר כלל על-אודות דברי שלום, שעברו בין הנלחמים אחרי מגפת ליויאש הראשונה, והוא אומר בקצרה, כי שב ליויאש לאנטיוכיה לאסוף חיל חדש גדול מן הראשון (א, ה). אבל מקדר המאורעות המקפרים שם, שלא שב ליויאש להלחם שנית כי אם לאחר עבור שנתים ויותר, וכי עשה זאת לרגלי מלשינות יושבי המצודה אשר בירושלים, אשר להצמם יהודה—נראה, שהיה ביניהם שלום לפי-שעה. אמנם אם בדבר הזה צדקו דברי בעל הספר השני, שיחס שלש תעודות אלה להתנגשות הראשונה של ליויאש עם היהודים, הנה משנה הוא אתו, בחשבו שנכתבו לאחר מותו של אפיפנס. שלש תעודות אלה אינן נחתות מקום, כאשר אמרתי, להנחה זו, וקרוב לחשב, שלמד זאת ממכתב המלך הצעיר אל ליויאש, שנאמר בו מפורש, שנכתב, אחרי האסף אביו אל אבותיו. אבל בתעודה זו השנית לפי סודרו של בעל הספר (שאפשר להטיל בה ספק מצד אחר, ולשאול מאין באו ליד היהודים דברים שבין המלך ובין נציבו), לא נמצא כל זמן, ואין לנו כל מעצור לאמר עליה, שנכתבה בזמן אחר, אחרי אשר ישב אאופטר על כסא אביו לאחר מותו, לאשר ולקיים את דבריו הראשונים, ושנכתבו אחרי מלחמת ליויאש השנית. ובעל הספר השני הרכיב את ארבע התעודות יחד, וקבע גם שלש האחרות במעות לאחר מותו של אפיפנס, ועל-ידי-כך ערבב את סדרי המאורעות, עד שקשה מאד לכוונם עם הזמנים, כאשר נראה מיד.

נשימה-נא עין על סדר המאורעות בשני הספרים. בעל הספר הראשון יספר בקצרה את מעשי יהודה הראשונים, כי עבר בערי יהודה ויעש שפטים במרשיעי ברית, וכי נאספו אליו כל עשוק ורצוף וכל מר-נפש (וכדברי הספר השני סבב חרש בערים ובכפרים ויאסוף צבא, וכי הערים להתנפל במתע-פתאם על הערים, אשר מצא בהן צוררי ישראל, ויצת אותן באש—הסמנים הראשונים להתקוממות עם). ואחרי אשר יספר לנו את התנגשותו עם אפולוניוס וסירון ונצחונותיו עליהם, יאמר, כי בהגיע השמועה אל אזוני אנטיוכס, מחר לאסוף חיל כבד, ויתן את מחציתו ביד נציב הארץ, ביד ליויאש, והוא עם יתר צבאותיו שם פניו אל ארץ פרס, למלא כסף את אוצרו הריק. הדברים האלה היו בשנת קמ"ז ליתן. הקורות, אשר התגלגלו ובאו אחרי-כן, לפי סדר הספר הראשון, אלה הן: א) הח"פ, אשר שלח ליויאש לארץ יהודה תחת יד שריו, תלמי ונקנור וגורגיאש, נגף לפני יהודה; ב) לשנה האחרת (קמ"ח) יצא ליויאש בעצמו עם חיל כבד על יהודה, אך גם הוא נגף לפני היהודים, וישב לאנטיוכיה לאסוף המון גדול מן הראשון; ג) יהודה בא ירושלימה ויטור את בית-המקדש, ויעש חג חנכת-הבית שמונה ימים בחמשה ועשרים לחדש כסלו, ויבצר את המקדש ואת מצודת בית-צור; ד) יהודה שם פניו אל שכני ארץ-ישראל והרעים,

אשר לא חדלו מלהחן את היהודים, וילחם מלחמות רבות את אדום, את עמון ואת מקידי צבאות ארם, ויושע את יושבי הגלעד וארץ-הגליל מיד הקמים עליהם; ו) בימים ההם מת אסיפנס בארץ עילם וימלך ליוזאש את בנו אאופטר תחתיו; ו) יושבי המצודה אשר בירושלים צעקו חמס באוני המלך הצעיר על יהודה, כי התגרה במלחמה, ויצא ליוזאש שנית למלחמה על יהודה לעשות בו נקמות, ויצר על בית-צור ועל המקדש, אך השמועות, אשר בהלוהו, על-דבר טייליפוס, כי אמר לחטב אליו את המלוכה, המריצוהו להשלים את יהודה ולשוב לארצו. כל הדברים האלה יספרו גם בספר השני, אלא ששם הם מקודרים בסדר אחר, וזה הוא: א) מגפת גורגיאש; ב) מיתת אנטיוכס; ג) חנכת הבית; ד) מלחמת עם שכני ארץ-ישראל; ה) מלחמת ליוזאש הראשונה; ו) מלחמתו השנית. מהשנאת סודי המעשים בשני הספרים נראה, כאשר כבר העיר ניוה, ששני המאורעות, מיתת אנטיוכס ומלחמת ליוזאש, החליטו בהם את מקומם. וניוה אינו מספק כלל, שהדין עם השני, והספר הראשון פאטר בקנה את המקרה האחד, מיתת אסיפנס, בשנה שלמה, ומקדים את המקרה האחר, מלחמת ליוזאש, בשער הזה בעצמו (צד 61). דברים אלה אינם מדקדקים: כי אם במיתת אסיפנס באמת יש הבדל בין שני הספרים, הנה לא כן הדבר בשנת מלחמתו של ליוזאש. לפי דברי הספר הראשון, יצא גורגיאש למלחמה בשנת קמ"ו, בפרק שנסע אסיפנס לפרס, ולשנה האחרת, בשנת קמ"ח בחדשים מנשים לפני חנכת הבית, בסוף כסלו, יצא ליוזאש בעצמו להלחם ביהודים וינגף לפניהם (חשמונאים א ד). ודברים אלה מכתים היטב עם דברי הספר השני, שנגמר השלום בין הנלחמים במחצית הראשונה של שנת קמ"ח (פ"ט). אמנם, כאשר כבר אמרנו ושנינו, אין שני הספרים חלוקים באיזו שנה חיתה מלחמתו הראשונה של ליוזאש, כי אם בחיי איזה מן המלכים חיתה, ובדבר הזה ברור בעיני, כי צדקו דברי הספר הראשון, ודברי הספר השני (שיצאו לו, כפי שאמרתי, מתוך הבנתו המסתלית, שכל ארבע התעודות נכתבו בזמן אחד) מספקים הם עד-מאד, ובסולם יצא מדברי בעל הספר בעצמו, אם נדקדק בהם היטב. אחרי אשר יספר בעל הספר את מיתת אנטיוכס וטהרת המקדש, יציע בקצרה את הקורות את ישראל בימי אאופטר, ויאמר, כי אאופטר שם את ליוזאש לנציב הארץ, ואת גורגיאש לשר-הצבא, וכי גורגיאש לחץ אותם בחזקת, ושכר חיל גדול מבני הנכר להלחם בישראל, וגם יושבי אדום וגוים אחרים אשר סביבותם התגרו מלחמה ביהודים, אך יהודה נצח את כל אויביה. אחרי-כן יצא נגדו טימוטיוס עם חיל גדול וברכב ובפרשים, וגם הוא הנה במלחמת. בהנדע הדבר לליוזאש, יצא הוא בעצמו למלחמה על יהודה, בחיל כבד וביד חזקה, אך גם הוא נגף לפניהם, עד כי מצא לטוב לו לדבר שלום אל היהודים במכתב אשר ערך אליהם בכיד לחדש דיים קורינתוס. אם נכונה החלטתי על-דבר החדש הזה, כי אז אין צריך לאמר, שאין לדברים אלה כל שוה. אבל גם אם נקבל דברי ניוה, שהוא שם חדש בלתי-ידוע לנו בפרק שבין תשרי ובין קסנטיקוס (ניסן, לדעתו, ובאמת אינו אלא אור, כאשר הוכחתי), אז יולד לנו קשי אחר, כי נהיה זקוקים לצמצם את כל המאורעות האלה בשנים או שלשה חודשים (או גם בחדש אחד, אם החדש

הנזכר בתחלה מִכֵּן לַסֵּבֶת). וכל המלחמות הגדולות והנצחונות האלה נהיו בזמן קצר, בין חדשי כסלו ואדר, בימות הגשמים, שאינם מכשרים כלל למעשים כאלה. אבל הראיה המכריעה לגמרי את הכף כנגד בעל הספר השני, הן שנות מלכותו של אאופטר, שכבר ישב על כסאו בראשית שנת קמ"ח (ואולי עלה עליו עוד בסוף שנת קמ"ז) ועמד במלכותו, גם לפי דבריו, עד שמלך תחתיו דמיטריוס בשנת קנ"א (פ"ד), ונמצא שפֵּלֶךְ שלש או ארבע שנים. ורשימת טרפזיריזס אומרת מפורש, שלא מלך אלא שנה אחת ומחצה, ואפילו רשימת איזביס, המונה לו את השנים המקטעות לשלמות, אינה נותנת לו אלא שתי שנים; ודבריהם מְכַוְּנִים רק לבעל הספר הראשון, הקובע שנת מיתחו של אפיפנס בשנת קמ"ט, ומלך לפי־החלק משנת קמ"ט, שנת ק"ן ואולי חלק משנת קנ"א. ואע"פ עוד על סתירה אחרת שבין שני הספרים, ואשר גם בה הדין בלי־ספק עם הספר הראשון. לפי הספר הראשון, הקמד הצלם בהיכל והוטר והתמיד בכסלו שנת קמ"ה (כ"א, א) וטורת הבית והנֶקֶטו היתה מקץ שלש שנים, בשנת קמ"ח (שם, ד) ובספר השני נאמר, שהיתה זאת מקץ שנתים ימים (פ"ח). קשה לדעת, אם יצא לו המספר הזה על־ידי שהקדים מיתח אפיפנס לשנת קמ"ז, או על־ידי שאחר את בטול התמיד לשנת קמ"ז, כי זמני מאורעות אלה לא נקבעו אצלו במספר שנים. אבל בין כך ובין כך דבריו הולכים מנגד לחזון דניאל, שקצבו לחצי השבוע, ואפילו הקצר שבקצים, ערב בקר אלפים שלש מאות, עודף על שלש שנים. וגם פה דברי הספר הראשון עולים יפה עם חזון דניאל.

ובכן יצא לנו מחקירותינו, ששני ספרי החשמונאים טונים את המניין למלכי יון מוזן אחד, ואינם הולכים אלא בסדר המאורעות ושבוענין הזה היתרון לבעל הספר הראשון. אך מאיזה זמן הם מתחילים למנות את התאריך? ידענו, פי הסורים היו מתחילים למנות מתשרי שנת ג"א ת"ן לבי"ע, 312 לפני המנין הנהוג, וכנגדם היו הגבליים מונים את התאריך הזה כחצי שנה אחרי־כן. מניסן שנת ג"א ת"ן, 311 לפני המנין הנהוג. והדעה נותנת מיד בסקירה ראשונה. שבארץ־ישראל, שהיתה אך חלק מארץ סוריה, היו חושבים למלכי יון מתשרי ג"א ת"ן. אולם משני מקומות בספר החשמונאים הראשון אמרו חכמי העמים להאכית, שהסופר הזה מונה תחלת השנים בכלל מחדש ניסן, וכי לפי התנחלה שהשנים נמנות מתשרי אין סדר המאורעות מתישב לדעתם אלא בקשי. אבל מאיזה ניסן מתחיל התאריך? בדבר הזה עדין הדעות הלוקות: אונגר, והולך בעקבות החכם הצרפתי Gibert (באמצע המאה הי"ח), מחליט, שהוא מתחיל מניסן של ג"א ת"ן, ואפשר למצוא סמך לזה, שגם הכלדיים חשבו כן את התאריך הזה. אבל דעה זו מְכַחֶשֶׁת מצד אחר, מצד חשבונות השמטות. שנות השמטה שעשו ישראל בימי הבית השני מאשרות את הכלל שנתנו חכמים למנין שמטות על־פי חשבון שטרות, המתחיל מתשרי ג"א ת"ן, והוא, נבצר תרתין שנין ואשקיננו בל בי"ע" (ע"ז, ט, ב, לפי גרסת הגאונים והר"ה ורבנו תם). כן מצאו לדגמא, שהשנה שמת בה שמעון החשמונאי, שבט קצ"ז (חשמתאים, ספר א, בסופו), היתה שנת שמטה, וכאשר יספר לנו יוסף הכהן. ואם נאמר, שהתאריך בספר

השמונאים מתהיל מניסן ג'א ת"ן, אז חיתה השנה מוצאי שביעיה, ולכן יניח החכם שיכר עם חוקרים אחרים, שהמנין מתחיל מניסן ג'א תמיט (געשיכטע דעס פאָלקעס ישראל, ח"א, 3).

אבל גם דעה זו — מלבד שלא מצאנו לה סיוע בחשוב הזמנים אצל עמים אחרים — היא מכחשת מצד המציאות. לפי המקסר בספר השמונאים (א, י"ח) מת אלכסנדר בלס בשנת קס"ו למלכות יון, ומספר ימים אחרי — איש מלחמתו תלמי פילומטר. הדבר הזה מתאשר גם על-ידי מטבעות מלכי סוריה מאותה שנה, שעל מקצתם הרוח שם בלס ועל מקצתם שם דמיטריוס. ולפי-זה מח אלכסנדר זמן מקים לפני תם שנת קס"ו. והנה שנוי זה, אם נחשבנה מתשרי, מכונת היא לשנת ג'א תרס"ו לבי"ע, ואם נחשבנה מניסן הקודם, הנה תחיל מניסן ג'א תרס"ו ותגמור ג'א תרס"ז. והנה מצאתי תעודה אחת כתובה במצרים, שזממה הוא יום כ"ג לחדש פאני שנת ל"ו לתלמי, והזמן הזה מכון ליום ט"ו יולי 145 לפני המנין הנהוג, או לחדש תמוז ג'א תרע"ז לבי"ע (עין A. Bouché-Leclercq, Histoire des Lagides, T. IV, p. 321), ואיך יתכן שבתמוז ג'א תרס"ו לא ידעו עוד דבר ממות מלכם שקדמה לכל-הפחות חמשה חדשים או יותר לפני ניסן ג'א תרס"ז הנה כן נסלו שתי ההנחות שאמרו למנות את מנין מלכי יון מניסן (בין בשנת תמיט ובין בשנת ת"ן), ולמרות כל מה שפקקו חכמי העמים בדבר, זקוקים אנו להחליט, כי היהודים, ככל עמי סוריה, היו מונים תחלת התאריך מתשרי ג'א ת"ן, ובאמת מצאנו בנחמיה, כי כשנעשה לפתח בארץ-יהודה, החזיק במנהג שהיה שורר אז בארצות אשר סביבותיה, התחיל מנין השנים מתשרי, כפי היוצא מן המקראות שבתחלת ספרו, שהוא אומר על חודש כסלו בשנת עשרים לארתחשסתא וכן על חודש ניסן שאחריו, וכמו שכבר העירו על זה בבבלי (ר"ה, ב) ובירושלמי (ראש השנה, פ"א), וכבר בררתי כל הענין באריכות במקום אחר.

1. מנין שטרות בספרות המאחרת וחלוף שבין בני מזרח ובני מערב. מכל ארצות-הקדם שבאו בזמנו של אלכסנדר תחת ממשלת המוקדונים חיתה רק ארץ מצרים, שנפלה בחבל לתלמי לגי, הממלכה האחת שהיתה חושבת את השנים למלכים, כאשר העירוני וכאשר נראה מהמנין פפירונות שבאו לדינו, ואחרי שנכבשה הארץ על-ידי הרומיים חזרו להיות מצרים לקסרי רומי, וגם יסדו להם תאריך מיוחד הנקרא על שם אוגוסטוס, והוא התאריך האלכסנדרני. בלי-ספק עשו כך גם היהודים, והיו מונים למלכי בית-תלמי ולקסרי רומי, כדרך שהיו מונים בתחלה למלכי פרס, כאשר ידענו משטרות מצרים (עין פליטה מני קדם), וכן גם לתאריך האלכסנדרני. על זה האחרון יש לנו הכחה ברורה מכתבת ביריניקי, אשר בקיריני (שם, צד 15), בכל הארצות האחרות, שהיו בידי מלכי בית-סילוקוס, התחילו למנות מיד, כאשר אמרתי, לתאריך הנקרא על שם אבי המשפחה הזאת, ובני-ישראל לא יצאו מן הכלל. וכאשר ראינו, שני ספרי השמונאים מונים למלכי יון, וגם אחרי אשר התחילו למנות לכהניהם הגדולים ולמלכיהם לא פסקו לגמרי למנות גם לתאריך הסילוקי, עד שפשטה מלכות רומי על ישראל, שאז התחילו לכתוב

שם מושליהם בנט. אבל לפְּמַת־הָהָּ היה התאריך הסילוקי נהוג גם אחרי־כן אצל היהודים היושבים בבבל, וכמו שאמר מפרש: ובגולה אין מונין אלא למלכי יון (ס"ז, ס"ז; ע"ז, י, ע"א). וגם לאחר שנמלה ארץ בבל בידי הערביים, שהיו חושבים למנין הישמעאלים, לא חדלו היהודים אשר בבבל לפנות לשטרות, וכאשר נראה מתוך תשובות הגאונים, שאינם יודעים מנין אחר חוץ ממנו. וגם בארץ מצרים, לאחר שנכבשה בידי הערביים, הנהיגו היהודים את המנין לשטרות, שהיה נהוג אצל אחיהם בכל ארצות המזרח. ומנין זה היה נהוג במצרים עד המאה הרביעית לאלף הששי, שאז הנהיג הרדבני, לפי עדות ר"י סמפרי (עין קורות הימים וכו' לר"א נבוזר, חלק א, צד 158) ובעל שם הגדולים (ערך דוד בן זמרא), גם שם את מנין הבריאה. שנתפסט כבר בכל תפוצות ישראל. ואפילו בארץ־ישראל, שהיו מונים שם לחרבן, היו משתמשים לפעמים גם במנין שטרות, ונראה שנהיה זה על־ידי בני בבל, שגברה ידם על יושבי הארץ, והנהיגו שם את המנהג השורר בארצם. ובארץ תימן משתמשים בתאריך הזה עד־היום. (עין אבן ספיר, ח"א, פכ"ט). ובכן היה מנין שטרות מנהג פשוט בכל ארצות המזרח.

גם בארצות המערב, ששם לא נתפסט המנין לשטרות, היו חכמי ישראל יודעים אותו, אם מדברי התלמוד, שהוא מזכירו פעם אחת, וכן מדברי הגאונים, שהיו נאותים לאורם, או מספרי הערביים, שהיו משתמשים בו לרב, ובפרט בספרי חכמת־התכונה. ולכן אנו מוצאים פעמים הרבה לחכמי ישראל שבמערב, שהם כותבים בצד תאריך־הבריאה, שהיה נהוג אצלם, גם את מנין שטרות לשם סמכות יודעות. מהשנאת שני תאריכים אלה, הכתובים זה בצד זה, יוצא לנו דבר מתמיה בסקירה ראשונה, שיש ממחברים אלה שהם מתחילים את המנין לשטרות משנת ג"א ת"ן, ויש שמקדימים אותו בשנה אחת ומונים אותו משנת ג"א תמ"ט לבי"ע.

זו דעת הגאון שי"ר ובטולתה הראשון והיחיד שהכניס עצמו בחקירה זו הוא הגאון רשי"ר, שכתב על הענין הזה מאמר ארוך בספרו ערך ג' ל"ן (מצד 73 עד 95). והנה הוא עורך מערכה מול מערכה חבל מחברים, החושבים את התאריך משנת ג"א תמ"ט, וחבל חכמים אחרים כנגדם, המונים אותו מג"א ת"ן (על אלה ועל אלה יש להוסיף כהמה וכהמה). אל המחלקה הראשונה יחשבו: בעל סדר תנאים ואמוראים, רבנו סעדיה גאון, רב שרירא גאון ורב האי גאון, בעל הערוך¹) ובעל העטור, רבנו תם, בעל ספר התרומה

¹ זה לשון רבנו נתן: "השקי השלם בשלישי בטי"ו לירח כחה ונבזה דרוך, שנת ד"א תתס"א ליצירה, ל"ג אלף לחרבן בית קדש החרוב, ית"ג אלף לשטרות, לעם ככש לפני גוזזי סרוך". כך הוא הנוסח בדפוס ראשון (עין מאגנאטשריפט לפראנקפל, ח"ד, צד 359) ובכ"י לידן דבכ"י וינה (נעתק אצל גינר, וויסענשאטליכע צייטשריפט, III, 280) בשלישי בחמשה עשר. בעל ש"ש ל"ת הקבלה, שלא הבין את המליצה ב"וה ונבזה דרוך, חשב שבמלת בשלישי אקננה לחדש סיון, אבל כבר חייב לראות הרשר"ל, שקננתו לחדש אדר, שבו לך מרדכי, הנבוח

ומעתיק פרוש המשניות להרמב"ם י, ומן האחרונים בעל גללי-שמואל, מאור-
עינים, צמח-דוד וסדר-החזרות, אל השנית יחשבו: בעל מדרש לקח טוב, רבי
אברהם בן חייא, ספר הקבלה, הרמב"ם ורבי אפרחם בנו ורבי יצחק הישראלי.
מלבד-זה מוצא עוד הרשי"ר כמה חכמים (כבעל כפתור ופרח ויחסיין), שחם
מראים שנים לפאן ולכאן.

הנה אפשר היה למצא טעם פשוט לתבדל זה ולתלותו בחלוף שיש בין אנשי
מזרח ובין אנשי מערב במגן שנות הבריאה, שהאחרונים (המונים ממולד בהר"ד)
פוסקים על הראשונים (המונים מן וי"ד) שנה אחת, כאשר נראה עוד לפנינו, ונמצא
שאלה ואלה מתקונים לקבוע תחלת מגן שטרות בשנה אחת, בתשרי של שנת
312 לפני המנין ורגיל, אלא שלפי חשבון אלה היא שנת ג'א תמ"ט, ולא לה
שנת ג'א תין לבי"ע, וכך חשב באמת החכם ר"ב שקרן שהביאו שם י; אבל
הרשי"ר מוצא, שאין טעם זה מספיק, שהרי בעל הערוך והעשור, רבנו תם
וחכמים אחרים מונים מבהר"ד, ובכל-זאת הם חושבים מגן שטרות מג'א תמ"ט.
ולא עוד, אלא שמשני ספרי החשמונאים יוצא, שהיו באמת שני מנינים שונים בתאריך
הזה, ואותה שנה בעצמה, שהסופר השני קורא אותה שנת קמ"ה, נקראה אצל
הסופר הראשון בשם קמ"ט. ולכן יחשב הרשי"ר למצא את המתרון האמתי
לשאלה זו בהחלטתו של אינדק"ר (שלקח אותה מספר קורות הפרתים לריכטר).

בתיי המן, על במתי בוחו. אבל לפני שאין יום השבוע מקץ עם קביעתנו, חזק להגיה. מששי-
החכים עמו הרשי"ר (עין ערך מלין, ע"ד 84), החזקם קאאלט חכמים הנהה זו כמנים בהרורים שכסוף
ה ע ר כ ה ש ל מ הדמיס, כששי באקשה עשרי (ולא העיר, שכדמוס הראשון כתוב כש"י). אלק
באמת לא יום השבוע מלשש, כי אם מספר ימי החדש. בכ"י שזחה (תגיון לב, ע"ד 21) הגירסא
בכ"י וי לידה. אותיות אלה נתחלפו בדמוס הראשון למספר ט"ו, ובכ"י וינה וליין חמשה עשר,
כשוד שהקנה להשעה עשר, שאל באמת בשלישי בשבת. כתיבת המספרים בדרך כזו, האחדים
לפני העשרת או ש"י (תשעה-עשר) תמורת י"ט, מצויה אצל הקדמונים. בן עלאן (תגין, ח"ת,
ע"ד 9/78) — די תמורת י"ז, די תמורת י"ד ודיע תמורת ע"ט, רב יוסי הנמרואני (כרם חמד, ח"ט,
ע"ד 42) — הרי תמורת חידן ורבנו הנגאל (בפרושו לריה, כ, ע"ב) יאמר: בח"י הקמ"ט — במקום כטיך
הקמ"ט ובכ"י ברלין, קמן ר"א, רשימת רמשי"ט, ח"ב, ע"ד 15/2; ר"ב בחדש מרחשון שנת תתי"ג,
במקום כיון ובכרייתא של שמואל (ט"ג): איך ב"י—תמורת כ"א ר"ב (עין בהערתי למק. ח"וסי-
במאמרי, סדרי זמנים והתפתחותם בישראל, עמ' 7).

¹ מעתיק פרוש המשניות להרמב"ם, סדר נשים, אומר: שנת ג'א וניה לבריאת עולם היא
שנת אלף ח"ל להרוב ושנת אלף ח"ר"י למגן שטרות, כמו שנתבאר חשבון זה בכוח בגמרת ע"ד
מ"ק. הדברים האחרונים מוכיחים, שכל החשבון הזה לקוח מדברי האלמוד בע"ז שם.

² וכן יאמר הגשמי ספרו: מגן שטרות, אשר היא תחלת פלכות אלמגדורוס, הוא
המטת האון... הוא שנת ג'א תין שנה לבריאת עולם למגן אשר אגו חושבים ש"י
מכת"ד. והיו השנים השלמות מן בריאת עולם והתימת הזון להשמונינו ג' תשרי שנה
הוא לאנשי מזרח אשר מונים לבריאת עולם מן וי"ד ג' תמ"ח (שפר
העבור, ע"ג, ש"ח).

שהיו באמת שני מנינים שונים לתאריך זה: יושבי סוריה היו חושבים אותו מתשרי של 312, והיונים היושבים בארץ הפרתים היו מאחרים אותו בשנה אחת ומתחילים למנותו מתשרי של שנת 311 לפני המנין הרגיל (והוא הוא תאריך הכלדיים), ושני מנינים אלה השאירו עקבותיהם בשני ספרי החשמונאים יגם בספרות ישראל המאחרת כמעט עד היום הזה. זו היא תמצית דבריו.

אולם מלבד שמחתו של הגאון על המציאה שמצא, לא הרגיש, כי לא זו היא תאבדה אשר הוא מבקש, וכי במחילת-כבודו איוב באויב נחחולף לו. מבקש הוא להוכיח, כי מלבד אותם המונים מנין שטרות מגיא ת"ן, יש עוד אחרים, המקדימים אותו שנה אחת ומונים אותו מגיא תמ"ט— והנה מצא, כי מלבד אותם החושבים מתשרי של שנת 312 לפני המנין הרגיל או משנת ג"א ת"ן, נמצא עוד מנין אחר מאחר בשנה אחת, המתחיל מתשרי של שנת 311, אבל שנה זו מקנת לשנת ג"א תנ"א ולא לשנת ג"א תמ"ט, שהוא מחזור אחריתו קשה להבין, איך טעה הרב בדבר פשוט כזה.

ח. הסבה האמתית לחלוף. אמנם יפה יאמרו המושלים: רצונך לעמוד על אפיו של מליך, סורה אליו ובקרהו בארצו. וגם אנו, אם יש את נפשנו להכיר התאריך שאנו דנים עליו, אנו צריכים לחקור עליו לא על-ידי אנצעי, על-פי השנאתו עם תאריך אחר, שאפשר שהסופר לא היה בקי בחשבונות כאלה או טעה בהם, כי אם לבדוק במקומו, במקום שהוא נותג שם במעשה. ובאמת— מהמון שטרות ותעודות, שתגיעו לידינו מבבל, מצרים וארץ-ישראל, שנזכרו בהם יום השבוע ויום החדש, או סמנים אחרים (שנת עבוד או המנין לתאריכים אחרים), אנו רואים, שבכלם מנין השטרות מתחיל מגיא ת"ן לבריאה (ע"ן ברשימה שבסוף הפרק).

אם נעבור על-פני רשימת המחברים שהבאתי למעלה בשם הרשייר (ושכפי שאמרתי אפשר להוסיף עליהם) ונוציא מכללה את בעל כתתור ופרח וספר היוחסין (ובעל מאור-עינים), שהם מונים לשני המנינים כאחד, ואת האחרונים שבאחרונים, בעל צמח-דוד וסדר-הדורות, שאינם אלא שונים דברי הקודמים להם, הנה נוכל לחלקם לשלש מחלקות: לחכמי בבל (רשיג, רח"ג ובעל סדר תנאים ואמוראים), החושבים את המנין לשטרות משנת ג"א תמ"ט, אבל שנת תמ"ט שלהם (שמנו מן וי"ד) מקנת לשנת ת"ן שלנו (המקדימים למנות מבהר"ד); לחכמי ספרד (תנשיא, ספר-הקבלה והישראלית), שהיו מונים לבריאה כמנהגנו, אבל היו ידעים, שאנשי מורח פוחתים מחשבוננו שנה אחת, וגם ידעו את התאריך מספרי הערביים, שהיו משתמשים בו לרב, ולכן חשבהו כהונן משנת ג"א ת"ן; ולחכמי איטליה וצרפת (הערך, העטור, רבנו תם ובעל ספר התרומה), שגם הם מונים לבריאה ממולד בחר"ד כמונו, אבל מקדימים למנות למנין שטרות משנת ג"א תמ"ט שלפי חשבוננו. המחלקה האחרונה הזאת — ורק היא לבדה — נותנת מקום לחשב, שהיו באמת שני מנינים לתאריך הזה, כדעת הרשייר, שהיו מחלקים תמיד בפנין שנות-השטרות בשנה אחת, שהיו חכמי צרפת מונים יותר מחכמי ספרד. אבל באמת אין מהם הוכחה כל-עקר. חכמי ישראל אשר בארצות הנוצרים, שהתאריך הסילוקי לא היה ידוע

שם כ"ל, ידעו מנין שטרות רק מתוך דברי התלמוד, שהוא מזכירו רק במקום אחד לענין חשבון שמשות (ע"ו, ט, ב); ומלבד מחברים מצעטים, המוסיפים בספרים מיוחדים בצד מנין-תבריות, שהיו חושבים לו, גם את תאריך השטרות, כמנהג של סלוסל בלבד (כדרך שעשה בעל הערוך בתרוויו, בעל ספר העסור ובעל מאור-עינים בהקדמות ספריהם). כל יתר חכמי צרפת, המובאים למעלה, משתמשים בו רק לענין אחד, לבאר על-יד דברי התלמוד בחשבון שמשות. מן הסמן, ארבעים ושמונה עיר, שנתנו בעלי התלמוד למנין שטרות, למדו מחברים אלה, ששנות העולם עודפות על שנות שטרות ג"א תמ"ח שנה, ושהשנה הראשונה למנין זה היתה שנת ג"א תמ"ט. אבל רבם לא ידעו, שיש הבדל בחשבון הבריאה בינם לבין חשבון התלמוד בשנה אחת, ואותם שידעו לא העלו על לבם לפי-שעה, שיש להבדל זה קשר עם קביעת שנת השמטה שהיו עסקים בה. ובכן יצאה להם השנה היתרה בתאריך השטרות.

והנה בלי-ספק לא יעלה על לב איש לקחת לו למופת ולראיה את בעל סדר-הדורות, החושב מנין שטרות משנת ג"א תמ"ט, ובכל מקום שהוא מוצא שני מנינים, לבריאה ולשטרות, שאינם מסכימים עם זה, הוא ממחר לשבש המספרים, כדי שיעלה ההבדל שביניהם לג"א תמ"ח — שקלנו יודעים, כי בארץ פולין, שישב בה הרב לכסא הרבנות, לא היו מונים לשטרות, ונקל להוציא משפט, שעשה חשבונותי על-פי דברי התלמוד, שהיה בו רב עסקו, ולא השיב אל לבו, שיש בזה הבדל בין המונים ממולד וי"ד לבין אנשי המערב המונים לבריאה ממולד בהר"ד. וכן לא נזכר להביא לעד — כאשר יעשה כזאת הרש"ר — את בעל צמח-דוד, הכותב באותיות גדולות: „שנת ה"א שני"ב היא אלף ותתק"ד לשטרות" (ח"א, שנת ג"א תמ"ח), אחר אשר נמצאהו במקום אחר (ח"ב שנת ד"א שני"ג) אומר: „תחלת מנין הישמעאלים היא משנת ד"א שני"ג, ושנתנו זו, שהיא ה"א שני"ב, היא שנת תתקצ"ט לישמעאלים, בזמן שבאמת תאריךם מתחיל מחדש א"ב שנת ד"א שפ"ב, ובשנת ה"א שני"ב, כמעט בראשיתה, מחדש מרחשון, כבר התחילה שנת אלף לישמעאלים. במקרה האחרון נולדה לו טעותו, מתוך שלא הבדיל בין שנות הישמעאלים, שהן שנות לבנה, לבין חשבון בני-אירופה, המונים לחמה, ובמנין שטרות — מפני שנמשך, כפי-הגראה, אחרי בעל מאור-עינים, שהוא מזכירו במרוצת דבריו, וכמוהו לא הרגיש שדברי הרמב"ם והראב"ד בספר קבלתו, שהוא מסתיע מהם, הם ראה לסתור!

מראה דומה לזה אנו מוצאים אצל בעל כפתר ופרח (פנ"א), שכפי מה שהעיר כבר הרש"ר הוא, סותר עצמו תוך כדי דבור, ומונה מנין שטרות משנת ג"א תמ"ט ות"ן בנשימה אחת. אבל יותר מזה יש לתמוה על שני גדולי הדור, בקיאים בחשבונות ימות-עולם, שאף הם לא נמלטו משגיאות בענין זה. ותוכן ר"א זכות, בעל ספר היוחסין, שאף-על-פי שבזמנו כבר היתה ארץ ספרד תחת ממשלת הנוצרים, שלא היו בקיאים בחשבון שטרות, מכל-מקום ידע אותו אל-נכון מתוך ספרי חכמי-ישראל שקדמוהו, ובכל-מקום שהוא מחליף שני שטרות בשני בריאה הוא מוסיף על המנין הראשון ג"א תמ"ט, ובכל-זאת יאמר במקום אחד (דפוס קרקו, דף ס"ו, ב), שבשנת ג"א תמ"ח בא

אלכסנדרוס לירושלים, ואז התחיל מנין שטרות מתשרי שלאחריו! — ובטעות זו נכשל גם אבי המבקרים בישראל, בעל מאור-עינים, שהקדיש מחצית ספרו לחקירות בדברי ימי-עולם, שגם הוא מוכה שטרא לבי תרי. כי בבטחוננו הגמור, שבמנין שטרות, לא ימצא בכל חכמי הגויים והיהודים גם איש אחד, אשר יאמר להוסיף עליו או לגרוע ממנו^(פכ"ד), הלך, כפי-הנראה, מבלי-משים אחר לוח-השנה שהיה לפניו, שמצא כתוב בו: שנת היא שלי' לבריאת-עולם, אלף ותקע"א לנוצרים, היא שנת אלף ותתפ"ג לשטרות (שם ובהקדמתו לספרו), ומבלי חשד את הלוח הקדוש, פן משגה אתו, חשב, שמנין זה מכֵּן עם דברי הרמב"ם בהלכות קה"ח ובהלכות שמטה ויובל, ולא הבחין, שבעל הלוח חושב את השנה הראשונה מג"א תמ"ט והרמב"ם מג"א ת"ן, ושהוא עצמו אומר במקום אחר (פ' כ"ה) על שנת ד"א ר"ט, שהיתה שנת תתי"א לשטרות^(י).

דוגמאות אלה יוכיחו למדי, שבמקום שמנין השנים אינו נלקח מן החיים, והמחשב מוציאו מדיוק ומסברא, הטעות מצויה עד-מאד. ובעל אבן-ספיר (ז"א, פכ"ט) יספר לנו על יהודי תימן, המונים עד היום לשטרות, שאינם יודעים מנין שנות העולם, רק החכמים והסופרים, וכשהם רואים על הספרים הנדפסים את שנות בריאה לא ידעו לחשבם. ונקל לשפוט מראש, כי אותם שידעו את ההבדל שבין שני המנינים מתוך דברי התלמוד מוסיפים על מנינם ג"א תמ"ח, ואותם שלמדו מדברי הרמב"ם (שדרכם להגות בו הרבה) מוסיפים ג"א תמ"ט, ונמצאו חלוקים זה מזה בשעור שנה. וכדבר הזה קרה גם את חכמי צרפת, שידעו את ההבדל מדברי התלמוד בע"ז (ט, ב), ופחתו משנות הבריאה רק ג"א תמ"ח, ולכן יצאה להם שנה עודפת במנין שטרות. ודברים אלה שאמרתי אינם סברא בלבד, אבל יש לנו עליהם ראיות מוכיחות מדברי חכמי-צרפת בעצמם. רבנו תם בספר הישר (ס' תצ"ב) מוציא מתוך דברי התלמוד (לפי גירסת ר"ח), ועל יסוד חשבון שטרות שלמד מהם, ששנת ד"א תתק"ט לבריאה (שהוא מונה כמנהגנו מבהר"ד), שהוא אלף תס"א לשטרות ואלף ופ"א לקרבן, היא שנה שלישית בשבוע. מתוך הדברים האלה הוציא הגאון רש"י בצדק, ששנה ראשונה למנין שטרות מתחלת אצלו בשנת ג"א תמ"ט לחשבוננו. אבל לא הרגיש, שרבנו תם בעצמו הכיר, שדברים אלה טעות הם בידו, וחזר ותקן אותם באמרו, שכל חשבון זה אינו אלא לפי שיטת הראשונים, החושבים מנין הבריאה, ואת מספר שנות הבריאה הקודמות למנין שטרות, ממו"ד וי"ד, אבל לפי-חשבוננו, שאנו מונים מבהר"ד, תהיה שנת ד"א תתק"ט שניה בשבוע^(י) והשנה המכֵּנת לשנה זו במנין שטרות תהיה אלף

^(י) הן הוא טועה גם בחשבוננו (פכ"ד) ומקבץ את ש"ב שנה שמחשבון שטרות עד תחלת מנין הנוצרים ואלף תקע"א שנה שאחריו ומציא את קבוצתם מכֵּנת לאלף ותתפ"ג לשטרות ושוכח שבחשבונות כאלה עלינו לפחות מן היוצא שנה אחת שהיא משתפת לשנים שלפני המנין שלאחריו.

^(ז) וז"ל ספר הישר בסוף סמן תצ"ב: והגיה ר' (כלומר רבנו) ושנת ט' למרט שקבעתי שנת

ותים, שאם נגרע ממנה שנתיים, לפי הכלל, נבצר תרתין שנין, ונוציא את השארית בשבורים, יצא לנו המספר שנים לשנת השבוע. הדבר שהביא את רבנו תם לחזור מדבריו, כאשר אנו שומעים מדברי רבנן אלחנן (בתוספותיו לעיון, דפוס וויסאטין, דף ט) ומדברי בעל ספר-התרומה (הלכות עבודה זרה, סמן קל"ה), הוא, שמצא בסוף סדר עולם דרבנן סבוראי, ששנת דיא תקס"ד לבריאת עולם (לחשבון בור"ד) היתה שמיטה וכו', והיה אומר הטעם, לפי שבניסן נברא העולם ומתשרי דבתריה מונין שמיטין, ואם-כן מתאמת שמיטה שנה אחת. הטעם הזה הוא באמת פשוט מאד, כי מאחר שבפ"ז התלמוד מונים שנות הבריאה לא מתשרי שלפני ניסן של יצירה, כמנהגנו, כי אם מתשרי שלאחריו, ומאזרים את תאריך הבריאה בשנה אחת, נמצא כל המינים האחרים, הקשורים אל מנין הבריאה, מתאזרים גם הם בשנה אחת: שנה ראשונה של שטרות, שז"א לחשבון בעלי התלמוד ג"א תמיט, מכונת לשנת ג"א ת"ן לחשבוננו, ושנה ראשונה לחרבן, שז"א אצלם ג"א

ג' לשמיטה, למישיטת הראשונים שמנו של תשרי של עיקר (צ"ל: שמנין של תשרי של ישוב עקר) ששנת ט' לפרט (כלומר, לפי-חשבוננו מתשרי של תהו, שהיא בהר"ד) הוי שנת ב' לשמיטה. לרא"ל על-גב שלהשרי של ברוח אנו מונים לשטרות (כלומר, שאנו מונים בשטרותינו את מנין הבריאה ממולד תהו ואין הקנה כגון במלח לשטרות למנין ימים), שאפילו יום אחד בשנה חשוב שנה, מכל-מקום מניסן דבתריה מונים תחלת השנה. ותשרי ראש-השנה לשמיטין והוא תשרי שלאחר ניסן של יצירה וכן עיקר. הלשון תשרי של ישוב לתשרי של וי"ד לקחתי מתוספות (ר"ת, ה, ע"א, ד"ה לתקופות), אבל אפשר גם-כן לתקן: שמנו לתשרי של עיקר ועיקר הוא כניגוד לכוונה. המצאך שהוספתי בהצאיי מרצע כתוב בספר-הישר למעלה מזה במקום שאין לו שם כל ענין מלל וכסדר מסרט ומוסחה (רא"ל על-גב שלהשרי של ברוח אנו מונים לשטרות, מכל-מקום מניסן דבתריה מונים תחלת השבוע שאפילו יום אחד בשנה חשוב שנה). ונראה שכל הגהה זו נכתבה ביד ר"ת בגליון ספרו קטעים קטעים, והמעתיק שלא הבין את הדברים הכניסם שלא במקומם, סרסם ושכסם (בדבריו מניסן דבתריה תחלת השנה קולע הוא אל מה שאמר למעלה בפנים הספר למלכי ישראל וכן לחרבן הכית מניסן ומקן עם שיטתו במקום אחר, כגובא בתוספות ר"ת, דף כ"ו, א, ד"ה כמאן, שבניסן נברא העולם).

בדברי ר"ת להלכה זו נפלו טעיות רבות (כמו שכל ספר-הישר מלא טיט כרמון). אבל נקל מאד לתקן, ולכן לא אתקן, כי-אם שבוש אחד, המוכיח עד-כמה ערבבו המעתיקים את דברי הספר. רבנו תם מביא דברי התלמוד, ערכין, י"ב, ב, ומפרשם וד"ל: מכדי בית שני כמה קמו (ת"ת) [תכ"ל], לבד שנת החרבן, כדמוכח כולא שמעתא, הרי די מאות תמניא ילבי הוי, ארבע עשרי (דהיינו, מכל מאה תרתי) [תרין שבור, משו לתו שיתא... ומשני... הא מני ר' יהודה היא דאמר שנת המשים עולה לכאן ולכאן, אחיא [תמניא] מתמניא יובלא [דהיינו, מכל מאה תרתי] והני שיתא הוי לתו ארכיטרי. צינתי את דברי התלמוד בספנים של קריני תגבי"ט לתבולת מדברי ספר-הישר. וכל איש יראה בסקירה אחת, שהמעתיקים הכניסו את המלים, דהיינו מכל מאה תרתי (שכפי-הנראה, כתבם ר"ת בגליון ספרו כבאר לדברי תגמרא) שלא במקומן הראוי, על-כן השמיטו מלת תרי, שנראתה להם כמו תרתי.

תחבית, מקנה בחשבוננו לשנת ג'א תת"ל. הנמצאת שנת השפטה המקמקת על-פי אחד מתאריכים אלה מתאחרת גם היא בשנת אחת. אבל עד-כמה היו עניינים כאלה מוזרים גם לגדולי התורה בימינו והנה, יזכיר לנו דברי רבנו אלחנן, האומר על דברי ר'ת: ולא הבין ר' מאי קמבר, דמאי לנו כאן לבריאת העולם והלא אין אנו מתחילין חשבון שמישין לביי, כראם מבית שני. גם בעל ספר התרומה חשב את דברי ר'ת לדברי תימה (המשוה דבריו עם דברי רבנו אלחנן יראה מיד כי מצונו לקחם) ומניח אותם בג'אריך ע"ו. ולא העלו על לבם, שכל חשבונות אלה קשורים ואחוזים זה בזה, וכי שנת החרבן, שממנה מתחיל פנין השמטות, משחנה בהשתנות ראשית המבין לבריאת, הנמצאה שנה ראשונה לשמטת, שהיתה בשנת החרבן, מקנה אצלנו לא לשנת ג'א תתכ"ט, אלא לשנת ג'א תת"ל. ואם חכם גדול כר"ת לא שם בראשונה את לבו להבדיל הוה, ואם תבאים אחריו, ששמעו את שמו לא הביאו דבריו לאשורם, ואם לארונה הגאון והמבקר שיר, שידע את החלוף שבין אנשי מזרח ואנשי מערב, גם ראה את דברי ר'ת בספר-הישר (שנה לען בתם) ואת דברי ספר התרומה, הלך בחשבונת אלה באררות עקלקלות, למודי זה נתפלא על אנשי צרפת ואיטליה בכלל, שלא היו בקיאים בהם.

מלבד ההבדל הזה שבארנו, שטקורו בחלוף המנהגים בין בני-מזרח ובני-מערב בחשבון שנת הבריאה, אנו פוגשים לעמים גם חלופים אחרים, שמוצאם בתנחה אחרת מקבשת או במעול בחשבון.

את בעל מדרש לקח טוב חשב הגאון רשיר בין אותם החושבים מצד השטרות מג'א ת"ך, וראיתו ממה שכתב בפרשת של ח"ל: שנת ד"ך, ס"ו (לבריאת עולם, שהיא אלול ל"ו (שיר מתקן: אלף ל"ו) לחרבן בית-שני, שהיא את"ו להמסקת נבואה... שהיא משהכתה העיר בימי צדקיהו המלך אתתק"ד (אבל נוסח זה, המסכים בדיוק אל האמת, כבר נשתנה ונתקן על-ידי המעתיקים או המדפיסים, ולא יצא מתחת יד בעל מדרש לקח טוב, שהיתה לו שיטה משונה לגמרי. במדרש זה ישטר ב"א שית ושלמות, שחוציא לאור הריש בקר על-פי כתבי-יד שונים, נמצאה בכתב-יד אחד, שנוסד על העתקה אחת, שנעשתה בשנת ד"א תתנ"ו (וזיא השנה שכאב בה

(1) וביותר יש לתמוה על רבנו אלחנן, שהוא מביא בעצמו לפנינו את הנוסחה, מאן דלא ידע ופר' לחשוב נולחו שני משנברא העולם ונסתי חדא שתא' וכו', שממנה יוצא ברך, שיש חכמים, שהיו חושבים חשבון שמטות לפי תאריך הבריאות וכחכמה שיש הפרש בשנה אחת בין המונים שנות העולם פתשרי, שקדם לבריאה, או מהשרי שאחרית.

(2) פלוטר, ד"א תתס"ו, כי פא פתוחה מדרה על ת"ת, וזה יוצא מתוך אלף-בית של א"ך פ"ל, שאותיות חסין מורות בו על שמונה, שמונים ושמונה מאות.

(3) ח' אדומי (מאורי-עניני, מ"ט) מביא בשם ספר פסיקתא זוטרת, הנמצאת אצלנו ברומס, שכתב בפרשת של ח"ל על דבר שהיה בשנת אלף תקכ"ז (צ"ל: תקכ"ז) משהכתה העיר בימי צדקיהו שהוא אלף תקכ"ו להמסקת נבואה, אלף כ"ז (צ"ל: ל"ו) לחרבן שני, ד"א תתנ"ו

המתבר את ספרו) י, ולשון הזו: "וזה לנו עתה אכ"ט (לחרבן), שהוא דתבניז לבריאת עולם, ולא עוד, שאנו מונים למלכי יננים את"ו (פרשת יתרו, י"ט, א), ובכתב"ד אחר, שנכתב מתוך העתקת אחד התלמידים עשר שנים אחרי"כן, הגוסס: "וזה לנו עתה אל"ט, שהיא דתתס"ו לבריאת עולם... למלכי יננים את"ו, ובכתב"ד שלישי, הנכתב מתוך העתקה שזמנה מאוחר עוד בשנה אחת, הגוסס: "תתרי"ט שהיא דתתס"א (צ"ל: דתתס"ח) לבריאת עולם... למלכי יננים את"יא (צ"ל: את"יח)". כל המספרים האלה מכונים היטב, ואותם שבשני כתב"יד והאחרונים יוצאים מעצמם מאותם שבכתב"ד הראשון על-ידי הוספת השנים שעברו מוזמן כתיבת הספר עד זמן העתקתו (עשר או י"א שנה) וק"לם נשנו כצורתם בשלשת כתב"יד (בכל"אחד לטי זמנו) עוד במקום אחר מן הספר (אלא ששם נמצאו רק תאריך הבריאה והחרבן זה בצד זה) והם גותנים לנו ערבת נאמנה, שלא עלה בהם שבוש. וקרוב בעיני, שגם המדרש לספר במדבר שבדפוס נכתב מתוך ההעתקה שנעשתה בשנת תתס"ו, כאשר יעיד עליו המנין לשטרות, אלא שנפלו במאמר שתבאנו מקצת סעיות על-ידי מעתיקים מאוחרים, שחשבו לתקן וקלקלו, וצ"ל: ד"ף ס"ו לבריאת עולם, שהיא אלף ולי"ט לחרבן בית שני, את"יז להפסקת גבואה וכו'. סכל הדברים האלה יוצא ברור, כי בעל-המדרש הזה, המונה שנות הבריאה כבני מערב מבהר"ד, חושב את השנה הראשונה לחרבן ג"א תתכ"ט, ולשטרות ג"א תנ"א. המספר הראשון, שכבר מצאנוהו אצל יושבי איטליה וצרפת, כבר ראינו, שהזרתו ולדתו בטעות, מתוך שחשבו שמנין בעל"ד התלמוד לבריאת עולם מקון לחשובנו. המספר השני, שלא מצאנו לו עוד חבר, יכול לתת מקום לראות בו עקבות התאריך הכלדי הקדמון, אשר בדרך-נס שב לתחיה בארץ נכריה, אחר אשר צבד עליו בלח בארצו. ואשר כפי דעת

ליצירה, וקנתו למאמר שהבאנו בנים, אלא שכדרכו לפעמים לא הקפיד להעתיק לשונו כצורתה. את לשון תלמודי העתקתי לפי הוצאת ב"י ע"ב (וילנה, תר"ג), שנרפסה על-פי דפוס מנסובה, ובהוצאות אחרות כתוב פרשת לך, ולכן חשב השיר (ערך מלין, צד 77) שקנתה האדומי לפסיקתא לספר בראשית, שלא נרפסה עוד בזמנו. אבל בעל מאר"עינים אומר בפרוש: "הנמצאת אצלנו ברפוס", ובאמת בפסיקתא לספר בראשית, שהוציא לאור הר"ש גבר, לא נמצא כל זכר למאמר כזה. ⁽¹⁾ מדרש לקח טוב נחתבר בשנת ד"א תתנ"ו לבי"ע, אלף כ"ט לחרבן. בדבר זה שרים כל שלשת כתב"יד בשמות ג' ב', ומפני שבכ"י פלורנץ יזכר תמיד המחבר בלשון מדבר בעדו: אני טוביה בינותי בספר אלהינו ואתנה את לכב"י וכו', וכן במקומות אחרים, שאסף רש"י במבואר (פ' ד), תחת אשר בכ"י פטרבורג וירושלים יקבר עליו תמיד בלשון נסתר ובתוספת תצ"ד כבוד, והנה קרוב לחל"ט, שכתב"היד הראשון נכתב מתוך העתקה, אמצעית או בלתי-אמצעית, שיצאה מידי המחבר בעצמו, והשנים האחרים נעשו מתוך העתקה אחד מתלמידים, לא כאשר יחשב רבי שלמה גבר, ששני כתב"יד האחרונים נעשו על-פי מהדורה חדשה שתקן המחבר בעצמו מפני שנמצאו בה בקצת מקומות דברים מעטים שהם חסרים בראשון (סמן י"ד) ובאמת הדברים החסרים האלה אינם אלא השמטות שנשמטו בטעות וכאשר יאמר רבי שלמה גבר בעצמו (סמן י"ג), שכתב"ד זה מלא סעיות והשמטות, שנעשו בשגגת המעתיק.

ממציאיו, התחיל מחרף של שנת 311 לפני המנין הנהוג, או מתשרי של שנת ג'א תנ"א. אבל כבר הוכחנו, שכל התאריך הזה נולד רק בדמיון. וכשאני לעצמי איני מספק בדבר, שגם המספר ג'א תנ"א נולד לבעליו על-ידי טעות. בעל-המדרש הזה, שהיה תחת ממשלת ביוזנטיה (עין במבוא לרבי שלמה בן גר, סמן ה), מונה כבני ארצו את תאריך החרבן משנת ג'א תתכ"ט, ותאריך השטרות כג'א ת"ן (עין להלן בתאריך החרבן). אלא שבמקום שהיה לו לחשב את השנים שעברו בין שני המנינים עד ולא עד בכלל, חשב אותן עד ועד בכלל, וגרע משנות העולם ג'א ת"ן תחת ג'א תמ"ט שנה. טעויות כאלה מצויות לרב אצל בני-אדם שאינם רגילים בחשבונות, וכאשר חשב כזאת באמת גם המו"ל ר"ש בן גר, ואומר: "זה החשבון עולה כהוגן... והשנה הא' למנין השטרות היא ג'א ת"ן, צא וחשב למספר הזה עוד אלף ות"ז, יעלה ד"א תתס"ד (מבוא, צד 24).

יכול הייתי לגבב ולהביא דוגמאות רבות לטעויות כאלה, שטעו המחשבים בחשבונם. אבל די יהיה לי להביא אך דוגמא אחת מצינת ביותר. בכתב-יד של מקרא הנמצא בגנוי הספרים במטרבורג, שנכתב במצרים, נמצא בסופו: "ונשלם בחדש סיון של שנת ארבעת אלפים ושבע מאות ושבעים שנה לבריאת עולם, והיא שנת אלף וארבע מאות וארבעים וארבעה לגלות המלך יהויכין, והיא שנת ואלף ושלוש מאות ותשע-עשרה שנה למלכות יננים, שהיא למנין (ושטרות) ולהפסקת הנבואה, והיא שנת תשע מאות וארבעים לחרבן בית שני, והיא שנת שלוש מאות ותשעים ותשע למלכות קרן ועזריה" (קטלוג של הרכבי וסטראק, צד 265). כל המספרים האלה מכחישים זה את-זה, עד שקשה להחליט בברור איזה מהם הוא נכון ואיזה משגשג. הרכבי וסטראק חושבים, שיש לקחת ליסוד את המנין לקרן ועזריה, ששנת שצ"ט התחילה מתשרי של שנת ד"א תשס"ט לבריאת-עולם. ולפי-זה נכתב הספר בשנת ד"א תשס"ט לבי"ע, אלף וש"כ לשטרות, תתק"ם לחרבן בית שני ואלף ותמ"א לגלות יהויכין. טעויות כאלה — אשר לא ידע איש דרך לדתן, כאשר לא ידע את דרך הרוח — יזן להראות עד-כמה צריכים אנו להזהר בחפצנו להוציא משפט על אחד מן המנינים מתוך השנאתו עם חבריו. לב בני-אדם עלולים לטעויות במעשה החשבון. וכאשר ראינו למעלה למדי חכמים הרבה, שנכנסו לפרדס זה ולא יצאו ממנו בשלום, ואם בחכמים יודעי-העתים כך, סופרים פשוטים על אחת כמה וכמה.

תאריך חרבן-הבית

א. תאריך החרבן בספרות ישראל והמקומות שהיה נוהג שם. התאריך הזה, אשר כפי מה שראינו כבר מדברי המשנה וסדר עולם, היה מנהג פשוט בארץ-ישראל, אף-על-פי שלא היו כותבים אותו בגטין — לא הרבה להתפשט כמנין שני שטרות, כי לא מצאנוהו נהוג כי אם בארץ-ישראל ובאיטליה,

שהיתה נמשכת תמיד אחריה, וגם לא תאריך ימים כראשון. ולכן לא יפלא בעינינו, כי מעטו מאד הספרים והכתבים, אשר ינכר בהם המנין הזה כתאריך עומד בפני עצמו, ולא כטפל לתאריכים אחרים. בספרות התלמודית נזכר מנין זה רק שתי פעמים: פעם אחת בבבלי (ע"ז, ט, ע"ב); אמר רבי תנינא (מאמוראי ארץ-ישראל) לאחר ארבע מאות שנה לתרבן הבית וכו', ופעם אחת בירושלמי (תענית, פ"ה, ה"ו, ומובא במדרש איכה, ב, ב): חמשים ושתים שנה עשתה ביתר לאחר חרבן-הבית. בעל סדר עולם זוטא, המשתמש בספרו במנינים שונים (את ימי הבית הראשון הוא מונה לבריאת עולם, ימי הבית השני לשטרות וגם למלכי בית חשמונאי והורדוס), חושב את הזמן שאחרי הבית לפני מנין התרבן, שהוא מזכיר בספרו חמש פעמים. בעל פסיקתא רבתי אומר בתחלת ספרו: "מזמן שחרב הבית הרי שבע מאות ושבעים ושבע שנה" (והוסיף שם אחד מן המעתיקים המאחרים: "ועתה הוא כבר אלף ומאה וחמשים ואחת"). ובעל תנא דבי אליהו אומר: "ומשחרב (הבית) עד עכשיו הרי תשע מאות" (סדר אליהו רבה, קרוב לסופו, בהוצאת איש-שלום, צד 163)¹; ורבי אליעזר הקליר משתמש בתאריך זה ואומר: "אאנין תשע מאות ועוד" (קרובות לת"ב י). וכן היו משתמשים במנין הזה בשטרות ובכתבות שונות. בספר קובץ על יד (מקצי נרדמים, שנת ט) פרסם הר"א ברלינר נוסח, כתבה ירושלמית, שמצא, וכתוב בה: "בכך בשבת, בכך ימים לתודש פלוני, בכך וכך שנים לבריאת עולם, ובשנת כך וכך לתרבן בית המקדש הקדוש, שיבנה במהרה בימינו לעיני כל ישראל אמן". וברשימת כתבי-יד של בריטיש מוזיאום (Vol. IV, p. 520a) נדפס

¹ חזקן החזק מן לשנת ד"א תשכ"ט ליצירה, הוא יוצא עוד ממקום אחר מן הספר אליהו רבה, פ"ב (הוצאת איש-שלום, צד 7), שאמר: "ויצאו מתוך (קטני אלמים של ימות המשיח) יותר משבע מאות שנה"; אבל כל המספרים האלה כבר נשתנו על-ידי הסופרים המאחרים. ובילקוש מכירי לזכריה (ר"ד, ז) הנוסח: "ויצאו מתוך שש מאות ששים וארבע שנים", והרש"א פוזננסקי החשב, שזו היא שנת חבור הספר (עין צייטשרייטס דער העבראישען ביבליאגראפיע לשנת 1900, צד 132), אבל אפשר מאד, שגם המספר הזה יצא מידי מעתיק מאוחר, שכתב במקום המספר תקדמון את מספר השנה שבה כתבו. ומסי הגאון רב האי שמענו (תשובת הגאונים לתרכבי, סמן מ"ה), שהיה דרכם לחזקיר בברייתות ממין זה בשעת למודם את מספר השנה שהיו עומדים בה. ² השיר בתולדות הקליר מוכיח מלשון זו, שהיה ר"א הקליר בימי רב שריא גאון, בערך שנת ד"א תשי"ל ליצירה. אבל עתה אנו יודעים, שקדם לרב סעדיה גאון, כי זה התארוך בפרשו לספרי-יצירה (הוצאת למברט, בגוף הערבי, צד 23, ובתרגום הצרפתי, צד 43) מזכירו בשמו ומעתיק מפיטיו את התרוץ לסוככי למסרי וכר. והר"א ווייס (דוד דוד וורשייר, ח"ד, פ"ב) מצא בתשובות הגאונים (המדה גנוזה, סמן ג), שרב גטרונאי מזכיר פיטוים, שכפי-הנראה הם להקליר, ורב גטרונאי מת בערך אלף קטנה לשטרות או בתחלה המאה התשיעית לתרבן הבית. ולכן זקוקים אנו לאמר, שהקליר תסס מנין אחר, אלא שנתקן על-ידי אחד המעתיקים המאחרים. אדורך שמצאנו להראב"ן (עין תולדות הקליר, הצרה ד), ששנה את המספר תשע מאות לאלף, ושני שבימיו כבר עברו יותר מאלף שנים לתרבן.

סופס גט קראי מתוך סדור שנכתב בשנת תרל"ה למלכות קרן זעירה (ד"א תתקצ"ו ליצירה): „ביום פלוני לשבוע, בכך וכך לחודש פלוני, שנת כך וכך לחרבן בית שני בעיר ירושת"ו (ירושלים תבג"ט ותכונן) או בעיר פלונית"ו). ובמקרא כתב-יד, הנמצא עד-היום במצרים, נאמר: „אני משה בן אשר כתבתי זה שמחזור של מקרא... במדינת מעזיה (טבריה) העיר ההוללה נכתב לקץ שמונה מאות ועשרים ושבע שנים לחרבן הבית השני" (אבן ספיר, ח"א, דף י"ד, ע"ב; דקדוקי הטעמים, צד X, ובמאסף האנגלי J. Q. R. לשנת 1908, צד 639). בתאריך הזה ישתמש גם בן-מאיר, ואחד ממשיגיו, שהיה יושב באחת הארצות אשר סביבות ארץ-ישראל, שהמגין לחרבן היה נהוג שם (צ"ן, מחלקת חב סעדיה גאון, צד 54 ומצד 58 ואילך), אך לא נקל היה למגין החרבן להחזיק מעמד נגד מגין שטרות, שהיה מנהג פשוט בכל הארצות האחרות. והנה לפנינו כמה תשדות שנכתבו בירושלים לפי סנין שטרות: כתב-יד של נביאגם ראשונים הנמצא ב„סלע היהודים" (קצ"ן מ"ג), נכתב בירושלים עיר-הקדש בשנת א' ש' למלכות יונים (חבולטון בספר Corpus Inscriptionum Hebraeo-Rum מהדורה אשכנזית, עמוד 217, צער ושטראק-הקדמה לדקדוקי הטעמים, צד XXXVII, אלא ששם נשמט הזמן בטעות); כתב אשה (קראית), נכתבה בירושלים בחדש שבט שנת אלף של"ט למספר יונים („ירושלים, ח"ו, צד 227) 2; גט אשה שנכתב שם בחדש אשרי שנת א' שס"ט לשטרות (בל"י, יידישע עהעשיידונג, צד 107); גט שחרור שנכתב שם בחדש מרחשון של אותה שנה א' שס"ט

(¹) אם אפשר לסמוך על הכתובים, שהגיעו לנו על-ידי אב"ן רש"ף, אפשר לחיכה, שכך היו חושבים גם הראשונים. בכתב-יד אחד הנמצא ב„סלע היהודים" כתוב הזמן: „ביום הראשון ערב השסס שנת תשכ"א לחרבן בית קדישגור, ובכתב-יד שני: „ביום ד' ס"ו לחדש זיו, כ"ח לספירה שנת תשע"ח לחרבן שני" (דקדוקי הטעמים, צד LXXXIV). שני זמנים אלה מקוונים לפי קביעת הקראים עם שנת ד"א תק"ן וד"א תר"ו ליצירה.

בכתב-יד בריטיש מוזיאום, שהוכרנו בפנים, נאמר ערו, וברמלה כותבים בשנת כן וכן שנים לגלות יהויכין המלך. וקרוב בעיני, שאם התאריך הזה (שלא נזכר עור במקום אחד כתאריך בפני-עצמו) הנהיגו מקצת הקראים במקום חרבן בית שני, שהנהג על-ידי חכמי הרבנים, ובחרו במקומו במגין גלות יהויכין, הנמצא במקרא במלכים, ירמיה ויחזקאל, אם אמנם למען הגיע אליו היו זקוקים לסמוך על דעת בעלי-הקבלה, שעמד בית שני ת"כ שנת.

(²) וברשימת בריטיש מוזיאום, שם, הובאו עור שני סופסי גטין קראים, שבאחד נאמר: „שנת כן וכן למספר יונים בירושלים עיר הקדש תבג"ט ותכונן במהרה אמך, ובשני: „שנת פלונית לבריאת העולם, או שנת כך למספר יונים בעיר פלונית או בעיר אלקאהידה". ובספר About Hebrew Manuscripts by Elkan Adler, London 1905, p. 29 הובא נוסח גט קראי כזה: „ביום כן וכן בשבוע שהוא יום כן וכן לחדש פלוני משנת אלף ושלש מאות ושבעה וארבעים שנים למס' יונים, וראוי להעיר על דברי בעל אדרת אליהו (סדר נשים, פ"י, י"ב), שכתב שבגטין כותבים חשנים לחרבן הבית, כדי לחבר חרבן לחרבן, ומטופטי גטין שהבגנו למספח דאינו. שהיו כותבים גם למגין שטרות ולבריאת עולם.

(שכטר, Saadyanah, צד 114). שתי התעודות האחרונות נכתבו בבית-דינו של דניאל תנצ'א, שעלה מבבל לארץ-ישראל והשיג גבול גאוני ארץ-ישראל, ואפשר לתלות מנינו לשטרות במנהג המקום שיצא משם. אבל אנו מוצאים גם את רבי אביתר, אחד מגאוני ארץ-ישראל, החושב במגלתו (Saadyanah, מצד 86 ואילך) את כל העתים (משנת אשעיג עד את'ה) רק למנין שטרות בלבד. אבל בכל-זאת לא פסק מנין החרבן לגמרי והיו משתמשים בו עוד בסוף האלף שעבר. בראש פיוט אחד, שחבר אחד מגאוני ארץ-ישראל, רבי אברהם הכהן, שפרסם קארמורשטין במאסף J. Q. R. לשנת תרע"ד (צד 626) מאוצר הספרים אשר בקמברידג', נרשם: "שנת תתקנ"ד לחרבן הבית", ובכתב-יד אחר בבריטיש מוזיאום (סמן 8829), שנדפס במאסף של החברה לדברי ימי-קדם (שנת 1913, צד 640), נמצא הזמן "י"ג תמוז תתקמ"ז לחרבן הבית". ואם נקח את דברי הנשיא (מ"ג, ש"ח) במשמעותם המקיפת, שכתב: "ויש-מקומות שמונ"ים לחרבן בית שני" (בזמן בינוני), נראה, שגם בימיו לא פסק עוד המנין הזה לגמרי, ואולי היו מונים כך בדמשק וארם צובה, שכפי אשר יספר לנו רבי בנימין בספר מסעיו, היו ראשי ישיבה של ארץ-ישראל יושבים שם. כי קשה לחשב, שבארץ-ישראל עצמה היו יהודים בזמן התוא, בימי מסעי-הצלב.

גם בארץ איטליה, כפי מה שנדע עתה בברור, היו מונים לתאריך החרבן. החכם אסכולי כתב בשנת 1880 מאמר אלך על המצבות העתיקות אשר נמצאו בארץ הזאת, מהן בלשון יון או רומי ומהן בלשון הקדש¹; ובהן עשר מצבות שהזמן החרות עליהן נמנה לחרבן-הבית, משנת תש"ן עד תש"ע, או משנת ד"א תקע"ט עד ד"א תקצ"ט ליצירה, אך באיטליה לא האריך התאריך הזה ימים כבארץ-ישראל, וכמאה שנים אחר-יכן אנו מוצאים את רבי שבתי דונלוז בהקדמת ספר החכמוני מזכיר שנת ד"א תרס"ה לבריאת עולם.

ב. חלופי דעות בהתחלת התאריך. מדברי התלמוד (ע"ז, ט, ע"א) אנו למדים, שמנין-שטרות קדם למנין-חרבן ש"ס שנה שלמות, או ארבע מאות חסר עשרים, שנתנו בהן סמן יפה: "זה לי עשרים שנה בביתך". ונמצא ששנה ראשונה לחרבן היא שנת שפ"א לשטרות. ודרך השבון זה היה ככלל פשוט גם אצל חכמי ישראל שאחר התימת התלמוד, ואנו מוצאים אותו בלי כל מחלקת וחלוף גם אצל חכמי ספרד ואפריקה, שהיו תחת ממשלת הערביים, גם אצל חכמי צרפת ואיטליה, שהיו יושבים בארצות ממשלת הנוצרים, ודי יהיה לנו להביא דוגמאות אחדות מספרי אלה ואלה. רבנו נסים גאון בהקדמתו לספרו, המפתח למנעולי ההלמוד² אומר, שסתימת המשנה היתה בשנת תק"ל לשטרות, היא שנת ק"ן לחרבן הבית. וכן יאמר רבי יהודה

¹ מדברי הרמב"ם (הלכות שמיטה ויוכל, פ"י) נראה, שגם בימיו עוד היו משתמשים במנין חרבן לקצוב עליהן שנת השמיטה.

² Atti del IV Congresso internazionale degli orientalisti. Firenze, 1880, page 239—383.

הלוי בספר הכוזרי (מיג, סמן כ"ג), שרבי חבר את המשנה בשנת תק"ל לשטרות, היא שנת ק"ן לחרבן בית שני; ואצל הרמב"ם שנת אלף תפ"ז לשטרות שוה לשנת אלף וק"ז לחרבן (הלכות שמטה ויובל, פ"א), ושנת אלף תפ"ט לשטרות היא אלף וק"ט לחרבן (הלכות קדוש החדש, פ"א, ה"ז). וכן אנו יודעים מדברי בעל ספר הערוך, שהבאנו למעלה, ששנת אלף תי"ג לשטרות שוה אצלו לאלף ל"ג לחרבן, ומדברי רבנו תם בספר הישר, ששנת אלף ותס"א לשטרות שוה לאלף פ"א לחרבן. ולדברי בעל ספר העטור בהקדמתו, שנת אלף ותצ"א לשטרות שוה לאלף וק"א לחרבן. הרי שלדעת פלם ההבדל שבין שני המנינים האלה עולה לשי"ט שנים מקננות.

אבל אם קשו כל החכמים האלה בהשנאת מנין החרבן עם מנין השטרות—שניהם לא היו נהוגים ביניהם, ומלבד הרמב"ם, שבמקומו היו מונים עוד לשטרות, וגם מנין החרבן לא נשתקע עוד לגמרי, וכמו שהעירותי, לא היו החכמים האחרים יודעים את המנינים האלה כי אם מפי ספרים ולקחום משם כצורתם—הנה נפל ביניהם חלוקה בהשנאת מנין שנות החרבן עם מנין שנות העולם, שהיה נוהג אצלם במעשה, וחכמי ספרד ואפריקה מצד זה וחכמי צרפת ואיטליה מצד זה היו נחלקים בענין הזה לשני מתנות. אצל הרמב"ם (שם) שנת אלף וק"ז לחרבן מקננת עם שנת ד"א תתקל"ז ליצירה, ושנת אלף וק"ט לחרבן עם ד"א תתקל"ח ליצירה, ונמצאה שנה ראשונה לחרבן אצלו שנת ג"א תת"ל, אבל אצל בעל הערוך שנת אלף ול"ג לחרבן מקננת לשנת ד"א תתס"א לבריאה, אצל רבנו תם (קדם שעמד על עקרו של דבר) שנת אלף ופ"א לחרבן שוה לשנת ד"א תתק"ט לבריאה, ואצל בעל העטור שנת אלף וק"א לחרבן שוה לשנת ד"א תתקל"ט לבריאה, ונמצאה שנה ראשונה לחרבן לפי חשבונם מקננת לשנת ג"א תתכ"ט. סבת החלוקה הזו בהתחלת מנין החרבן היא אותה בעצמה, שהביאה בין חכמי הארצות האלה את החלוקה במנין השטרות, שכבר דברתי עליו למעלה. שנה ראשונה לחרבן, כפי היוצא ברור מדברי התלמוד בע"ז, היא שנת ג"א תתכ"ט, לאנשי מזרח המונים ממו"ד וי"ד. חכמי ישראל, יושבי ארצות הערביים, שהיו עוסקים הרבה גם בחכמת התכונה ובחשבונות הזמנים, ידעו את ההבדל שבינם לבין חכמי התלמוד במנין שנות הבריאה, וששנת ג"א תתכ"ט שלבעלי התלמוד מקננת לשנת ג"א תת"ל שלהם, ולכן כשהיו מחליפים שנות העולם בשנות החרבן, היו גורעים מן המנין הראשון ג"א תתכ"ט. אבל חכמי צרפת ואיטליה, שכל עסקם היה רק בהלכה, לא העלו על לבם את ההבדל שבין אנשי מזרח לבין אנשי מערב במנין שנות העולם, וכשהיו מחליפים שנות הבריאה בשנות החרבן, היו גורעים רק ג"א תתכ"ח שנה, שהיו יודעות להם מדברי התלמוד, ולא הרגישו לפי-שעה, שאין מנינם לבריאה שוה, ורק רבנו תם לבדו ירד לעמקו של דבר, וחזר ותקן את דבריו הראשונים, כאשר אמרתי למעלה.

מלבד שחי שיטות אלה, ששאבו את מנין החרבן ממקורו בתלמוד, אלא שכל אחת מהן הבינה את הדברים לפי-דרכה, נמצאה עוד שיטה שלישית, שבעליה שאבו ידיעותיהם מכלי שני, ולא התבוננו על הדברים במקורם. הם

ידעו, שמנין שטרות מתחיל במעשה משנת ג"א ת"ן, ולצמח-זה ידעו מפי השמועה, ששנה ראשונה לחרבן היא שנת ג"א תתכ"ט, מבלי תת לנפשם חשבון, שהכונה למנין אנשי מזרח, ושלפי מנינם ממולד בהר"ד עליהם להתחיל את מנין החרבן מג"א תת"ל. אבל בטרם אקרא בשם את המחזיקים בשיטה זו, אביא בראשונה את דברי הנשיא בענין זה, מפני שהם נותנים מקום לדרש בהם פנים לכאן ולכאן. לאחר שבאר בספר העבור (מ"ג, ש"ח), שמספר השנים שבין שנות היצירה ושנות שטרות עולה ג"א תמ"ח לחשבון אנשי מזרח, או ג"א תמ"ט לחשבון אנשי מערב, הוא מורה אורנו במרוצת דבריו למצא את המנין האחד על-ידי חברו: „אלו היה בידך מספר סדר עולם לחשבונו, ואתה דורש מנין שטרות, הוי גורע מסדר עולם תמ"ט, וישאר בידך מנין שטרות, וכן להפך. ומוסיף לאמר: „וחרבן בית שני שיבב"ב היה בשנת ג' תתכ"ח לעולם, לחשבון אנשי מזרח, ובינו ובין מנין שטרות ש"פ שנה. ואם היה בידך סדר עולם, ואתה דורש חרבן בית שני, הוי פוחת מסדר עולם ג' תתכ"ח, וישאר בידך מנין חרבן הבית. ואם היה בידך מנין חרבן הבית, ואתה דורש מנין סדר עולם, הוסיף עליו ג' תתכ"ח, ויעלה בידך מנין סדר עולם. ואם אתה חושב לשטרות, ומבקש לדעת מנין חרבן הבית, הוי פוחת ממנין שטרות ש"פ שנה, וישאר בידך מנין החרבן. ואם אתה חושב לחרבן הבית ומבקש מנין שטרות, הוי מוסיף על מנין החרבן ש"פ שנה, ויעלה בידך מנין שטרות. והוי יודע כי יציאת מצרים היתה בשנת ב' תמ"ח לעולם, ובינו ובין חרבן הבית אלף וש"פ, ובינו ובין תחילת מנין שטרות אלף שנים שלמות. כללים אלה עולים יפה, אם נאמר, שהמחבר חושב בהם שנות הבריאה לפי אנשי מזרח, ושחרב הבית בשנת ג' תתכ"ח למנינם, ושנה ראשונה לחרבן מתחלת בשנה שלאחריה, משנת ג"א תתכ"ט למנינם. אבל מה ראה על-ככה לתפוס במנין, שלא היה נוהג בארצו ומדוע לא לקח לו ליסוד את מנין הבריאה לפי מנהגו, וכדרך שעשה כך בחלוף שנות השטרות בשנות הבריאה ולהפך, כמו שהבאתי למעלה? דבר זה נותן מקום לאמר, שגם כאן חשב הנשיא את הבריאה מן בהר"ד, אלא ששנה ראשונה לחרבן נחשבת אצלו משנת ג' תתכ"ט, משנה שחרב בה, וכך אנו זקוקים לפרש את הדברים לפי הנוסח האחר שבספר העבור, אשר תחת המספר ש"פ יציב תמיד את המספר שצ"ט, ובאמת כבר מצאנו למעלה את רבי טוביה בעל מדרש לקח טוב אומר על שנת ד"א תתנ"ו, שהיא אכ"ט, ושנת ד"א תתס"ז, שהיא אל"ט לחרבן הבית, וכן יחשב בעל אשכול הכ"ר (סמן ל"ג וקכ"ז) שנת ד"א תתקמ"ט, שהיא אלף ת"ס לשטרות, לשנת אלף ופ"א לחרבן, וכן יחשב בעל האדרת (בענין שמטה ויובל, סוף פ"ג), ובסוף מסכת כריתות, שהוציא לאור הרש"ז שקטר, בשם קונטרסים מש"ס בבלי וירושלמי, כתוב: „אדר א' דתתפ"ג לעולם, ונוסף בגליון: „אלף ג"ה לחרבן, אלף תל"ד לשטרות, ובקטיעה אחת מגיזות מצרים: „שנת ארבעת אלפים שמונה מאות ועשרים ואחת שנה ליצירה, במדינת אשקלון, שנה חמישית שבשבו, ולחרבן בית שני תשע ומאות ותשעים ושלשה" (Saad, צד 51), והישראל, בדברו על התאריכים, יאמר על שנת ה"א ושבעים, שהיא שנת אלף תרכ"א

לשטרות ואלף רמ"ב לחרבן הבית. ונמצא, שכל החכמים האלה חושבים שנת ג"א תכ"ט ליצירה שהיא שנה ראשונה לחרבן.

ובחשבון זה החזיקו הרבה חוקרים בימים האחרונים. הגאון שי"ר (ערך מל"ן, צד 79) חושב אותו לעקר, ומתאמץ להוכיח, שאותם החושבים, עם חכמי הנוצרים, את חרבן הבית בשנת 70 למספרם, אינם אלא טועים¹. ורבי משה שקינשנידר קובע כללים כמסמרות נטועים, שהבית השני הרב בשנת ג"א תתכ"ח ליצירה או ס"ח למנין הנוצרים (אנציקלופדיה של ערש וגן, במאמר, יידישע ליטטעראטור, צד 297, ובתרגום עברי למלטר: ספרות ישראל, צד 119). הגחה זו לקח לו ליסוד ר"ב רטנר בהערותיו לסדר-עולם², וכן יחשב החכם

¹ השי"ר מוכיח דבריו במופת ואומר: השנה שאנו מונים עכשיו ליצירה היא התרי"א ננכה ממספר היצירה ג"א תתכ"ח, שאז הרב הבית לפי השבון המתפרסם ליהודים, ישארו אלף תשפ"ג, הוסיף ס"ח שנים של הנוצרים לפני החרבן, יעלה אלף תתנ"א, והוא מספר של הנוצרים הי"ס. אבל מתוך בטחוננו במופת ההנדסי הזה, לא עלה, כפי-הנראה, על לב הרב לנסות, אם לא יעלה חשבוננו יפה גם לפי דעת הקובעים שנת החרבן בשנת ג"א תת"ל לבריאה או שכנים לנוצרים; וכאמת לו עשה כך, כי אז נגלתה לו משוגגו ברגע אחד. ננכה ממספר התרי"א ג"א תתכ"ט שנה ותשארנה בדינו שנות החרבן, אלף תשפ"ב, ונוסף עליהן ס"ט שנה, שקצב בהן מנין הנוצרים לפני החרבן, יעלה אלף תתנ"א, שהוא מכון עם שנות הנוצרים, והוא הדין אם נקבע שנת החרבן בשנה אחרת כל-שהיא, כי, כמובן מאליו, במדה אשר יקנה מספר השנים, שעברו מבריאת עולם עד חרבן הבית, בה במדה יקנה גם ההבדל שבין מנין הנוצרים לחרבן, והמספר הנגרע מצד זה חוזר ונשלם מצד אחר ותוצאות החשבון אינן משתנות.

² בסוף ס"ע (פ"ל): מכאן ואילך, צא וחשוב לחרבן הבית, ובגולה כותבין בשטרות לפנין ינאים. כן הוא בנוסחאותינו, אבל כבר ידענו מהשובת רב האי, שהעירותי עליה, שבביריות כאלה היו השונים רגילים להזכיר מספר השנה שהיו עומדים בה. עקבות המנהג הזה נשארו עוד בכ"י שונים של ס"ע ובלקט דניאל (רמז תתרט"ו), שבכלם כתוב: תש"ב לחרבן, אלף קר"ץ למנין יונים. שני מספרים אלה סותרים ז"ז, וכפי-הנראה יצאו מידי סופרים שונים, המעתיקים לא שמו לב לקונט. החכם צונץ בספרו על הדרשות (הוצאה שניה, צד 146) תסס במספר אק"ו המקון לשנת 806 למנין תנהוג (אצל צונץ 805, והוא שבוש), ד"א תס"ו ליצירה. והוא מוצא סמך לזה בספר התרומה (סמן קל"ו), האומר על ר"ת, שמצא בסוף ס"ע דרבנן סבוראי, ששנת ד"א תס"ד היתה שמיטה. ואני אוסיף על דבריו, שאפשר שכמד המספר אק"ו היה כתוב לפני ר"ת: שנה שניה בשבוע, כדרך חכמי א"י לכתוב שנותיהם לשקטין (וק"ב על-זה בחשבון שקטין ויובלות), ומזה למד ר"ת, ששנת ד"א תס"ד היתה שמיטה. ולפי-זה יש לתקן: תשל"ו לחרבן תחת תש"ב, אבל ר"ב רטנר משבש מספר אק"ו (אף שהוא כתוב בכל המקומות מפרש במלים) ומתקן אקמ"ו ושנת החרבן לתש"ח, בחשבונו את החרבן מג"א תתכ"ח (עין בהערותיו סמן ג"ו וס"א). אבל אם נקבל תקוננו, נכון יותר לתקן תש"ו, שרק הוא מקון לשנת אקמ"ו לשטרות. והגחה זו נראה ורבה יותר, כי אות ב' זו נוחת מאד להתחלף בכתב-יד משיטא ורשיי. כן כתוב דרך-משל בכתב-יד ברלין, סמן 223, ברשימת רמשיש, ח"ב, צד 74, ד"ס תרמ"ו תמורת ד"ס תרמ"ב. והמספר תש"ו זה יוצא גם ממה שנאמר שם ב"ע: צא וחשוב תר"ו שנים ומחצה, אם נחשב מלכות כן-כוונת ר"ב שנים ומחצה כפי הגירסא בס"ע שלפנינו. עין הערות ר"ב רטנר, אות פ"ג.

אסכולי בהחליפו שנות החרבן אשר במצבות איטליה בשנות הנוצרים המכונות להן (עין במאמרו האיטלקי, צד 320 והלאה), ואחריו החכם גרץ (מאָנאַטסשריפט, שנת 1880, מצד 447 והלאה), כי בהחליפם שנות החרבן על שנות המנין הנהוג יוסיפו על הראשונות ס"ח שנה. והחכמים קָער ושראק בהקדמתם לספר דקדוקי הספרים (צד XI) אומרים על שנת תתכ"ז לחרבן הבית (שבה כתב בן-אשר את הספר הידוע אשר במצרים). שהיא שנת 835 לנוצרים. והחכם באבך (במאסף האנגלי J. Q. R. לשנת 1903, צד 79) יאמר לחקן על-פי הנחה זו מספרים משבשים בספרו של הירחמיאלי¹.

ג. התחלת המנין במעשה. למראה חבל חכמים מקימים כאלה, שאֵלו היינו מחפשים בנדאי שהיינו מוצאים להם עוד חברים הרבה. אפשר שיעלה ספק לא בלב אחד מן המעינים, מאיו שנה היו מחשבים את שנות החרבן במעשה. חשובה לשאלה זו אנו מוצאים כבר בדברי התלמוד (בעבודה זרה) שהבאנו למעלה (שיש להשתומם על החכמים הזכרים שלא שמו על לבם, ששנות החרבן והשטרות נבדלות זו מזו רק במאותיהן ובעשרותיהן, אבל לא באחדותיהן). ושלפי זה היתה השנה הראשונה לחרבן מכוננת לשנת שפ"א לשטרות ג"א. תת"ל ליצירה לפי חשבוננו. חשבון זה מסכים עם שיטת רבנו נסים, הכוזרי והרמב"ם, והדברים מתאשרים לנו עתה למעלה מכל-סמך על-ידי הכתבים השונים שהגיעו לידינו בזמן האחרון בעניני מחלקת בן מאיר, שראש המריבים היה ראש ישיבה בארץ-ישראל, אשר לא היה בזמנו כל מנין אחר נהוג שם, והוא משתמש בכתביו רק במנין החרבן (מחלקת רס"ג, צד 54). במנין זה ישתמש גם אחד מבצל"י-מחלקתו, שמקומו היה באחת הארצות אשר בסביבות ארץ-ישראל (שם, 78 עד 89), וכן ישתמש בחשבון זה בעל רשימת החלופים בין רס"ג ובין בן מאיר (שם, 98). מכל הזמנים, שמספרם עולה לארבעים, יוצא בברור ובלי כל ספק, ששנה ראשונה של חרבן היא שנת ג"א תת"ל לחשבוננו. עם מנין זה אפשר לכוון גם את דרך הכרות שנות החרבן שנה בשנה, הנהוגה עד-היום בארץ תימן. בשנת ה' תרי"ט, ביא קיע לשטרות, שמע רבי יעקב ספיר בתימן את ראש בית-הכנסת מכריו ואומר בליף תשעה באב: „אחינו! הליפה הוה שני

¹ והחכם קאהוט משתכח בחשבון החרבן בדרך אחרת. בעל הערוך בחרויו שבסוף הספר אומר על שנת ד"א תת"א ליצירה, שהיא שנת ל"ג ואלף לחרבן. וקאהוט, הידוע שחרב הבית בשנת 70 לנוצרים, מתקשה בזה: שהרי אם נגרע את המספר הזה ממספר אלף וק"א שנה לנוצרים, שבה נכתבו החזרונים, תצא לנו שנת החרבן אלף ול"א. וכך הוא מגיה בדברי הערוך, אבל טעה בזה שתי טעיות: האחת, שבעל הערוך, ככל חכמי איטליה וצרפת, חושב, שחרב הבית בשנת ג"א תתכ"ה, ושני, שאף אם אנו חושבים שנות החרבן משנת 70 למנין הרגיל, אין אנו צריכים לגרוע ממספר אלף וק"א כי אם ס"ט, ונמצא ששנת אלף וק"א לנוצרים מקוננת לא לשנת אלף ל"ג, כי אם לשנת אלף ל"ב לחרבן. הטעות השנית של קאהוט דומה היא לאותה שמצאנו למעלה במדרש לקח טוב, שכדי למצא מנין שנת שטרות הוא גורע ג"א ת"ן תחת ג"א תת"ט.

אלפים מאתים ושמונים שנה לחרבן בית המקדש הראשון, ואלף ושבע מאות ותשעים שנה לחרבן הבית השני¹).

המנין הזה מתאשר גם על-ידי אחת ממצבות איטליה (סמן כ"ה אצל אסכול²), שנכתבו בה שני מנינים כאחד: „בארבעת אלפים חמש מאות ושמונים ושתיים שנה לבריאת עולם, שבע מאות וחמשים ושלוש שנים לחרבן בית המקדש הקדוש, שממנה יוצא מיד שהשנה הראשונה היא שנת ג"א תת"ל. אבל לצמת זה אנו קוראים לתמהון לבבנו במצבה אחרת (סמן ל"א): „בשנת ארבעת אלפים וחמש מאות ושמונים ושבע שנה לבריאת עולם, שבע מאות וחמשים ותשע שנה לחרבן בית המקדש, כאלו היתה שנת תתכ"ט ראשונה למנין. על מצבה זו ידבר עוד להלן.

ד. שנה שחרב בה הבית. מכל מה שאמרנו יוצא בלי כל פקסוק, שבמקומות שהיה מנין החרבן נוהג שם במעשה, ולא היו מוציאים אותו בסברא, היתה שנת ג"א תת"ל שנה ראשונה למנין. אבל יש כאן עוד מקום לשאלה אחרת: באיזו שנה משנות העולם נחרב הבית לפי דעת היהודים? אם באב של שנת ג"א תת"ל, שהקדימו למנותה לשנה ראשונה מתשרי שעבר, או באב של שנת ג"א תתכ"ט, אלא שלא החלו למנות לחרבן אלא מתשרי שאחריו הרמב"ם (הלכות שמטה ויובל, ס"י) סובר, שחרב הבית בשנת ג"א תתכ"ט; וקרוב לחשב, שכך היא דעת חכמי-ספרד האחרים, וכך נראה בסקירה ראשונה מדברי בעל סדר עולם זוטא, זאומר: „שנת ארבע מאות ועשרים

¹ בפיוט לילי תשעה באב מנחג בני תימן, הנדפס בסדורם הנקרא בשם תכ"ט (ירושלים, תרנ"ח), יאמר: „כי בעוונותינו ובעוונות אבותינו אנו מונים לחרבן בית אלהינו ולפיוזור עם ה' אלה מעל ארצות קדשינו, היום לחרבן בית שני, אשר בנה עזרא אדונינו, אלף ושמונה מאות ותשעה ועשרים ימי יגונותינו ולחרבן בית ראשון ולפיוזור אנשי גלותינו, אנחנו הגולים פה בארצות מונינו, היום אלפים ושלוש מאות ותשעה עשר, שנים על רוב עוונותינו. אם נגרע מספר זה משנת היא תרנ"ח לבי"ע, המקוננת לשנת בי"א ר"ט לשטרות, אז יעלה ההבדל לג"א תתכ"ט למנין בריאת ולש"ם למנין שטרות. אבל במאסף האנגלי J. Q. R. לשנת 1903 (צד 330) הובא הפיוט הזה מכתב-יד אחד מרבני צנעה בתימן, ושם נאמר: „היום לחרבן בית שני אשר בנה עזרא אדונינו, אלף ושמונה מאות וארבע שנים ימי יגונותינו; והסופר מוסיף: „וזה המנין בשנתנו זו בקס"ג, ויעלה ההבדל רק לשע"ט שנה. ואמשר שגם בתכ"ט נסדרו הדברים בשנת תרנ"ז, קדם הדפסת השער. ולפיוזור יחשבו התימנים, כדעת הרמב"ם, אשר הם הלכים אחריו בכל הדברים, שבית שני חרב באב שנת ג"א תתכ"ט ושנה ראשונה לחרבן היא שנת דתת"ל. אבל קשה לנן דברים אלה עם עדותו של בעל אבן-ס"ר, ששמע באזניו בשנת בי"א ק"ע לשטרות היא תרי"ט לבי"ע את ראש בית-הכנסת מכריו ואומר: „הלילה הזה הוא אלף שבע מאות ותשעים לחרבן בית שני, ונמצא ההבדל בלי"ל תשעה באב לפי שנים לשטרות וג"א תת"ל לבריאת, ולפי דברי הפיוט היתה אז התחלת שנת אלף ותשע"א לחרבן, ואולי לא הרצה תנאם לפני הצבור את דברי הפיוט, שכל אחד ואחד אמרו בפני עצמו, אלא אמר לפנייהם דברי כבושים מלבו, וכונתו היתה, שהיום עברו אלף ותשע שנה, ונכנסה שנת אלף ותשע"א.

לבנין הבית היא שנת ג'א תתכ"ה לבריאת עולם (לחשבון אנשי מזרח, שהיא שנת ג'א תתכ"ט לחשבוננו) עלה אספסינוס והחריב הבית, וכן מדברי בעל סדר תנאים ואמוראים, האומר: ובשנת שי"פ למנין שטרות חרב הבית. אבל אין דבר זה עלה יפה עם המסרת העתיקה, הידועה לנו מדברי סדר עולם וחכמי התלמוד, שהשנה שחרב בה הבית מוצאי שביעית היתה ושנת ג'א תתכ"ט היתה שנת שמטה. הרמב"ם נדחק לפרש, שבמשך השנה שחרב בה הבית, בשני חדשים אחר החרבן, מתשרי של שנת ג'א תת"ל, נכנסה שנה ראשונה לשבוע. אבל פרושו הדחוק הזה שזכרו בצדו, ושנת הבית הראשון סותרת אותו, ומדברי הרמב"ם עצמו בהלכותיו יוצא מפרש, שחרבן הבית הראשון היה בשנת ל"ו ביובל, ונמצאה שנת החרבן במוצאי שביעית, שתחלתה מתשרי שלפני החרבן ולא מתשרי שלאחריו⁽¹⁾. ואולם באמת הלשון, בשנת כך וכך משמעותה הרגילה היא: לאחר ש ע ב ר ה שנת כך וכך. הראיה המתקנת ביותר היא ממה שאמרו, שיציאת מצרים היתה בשנת ב"א תמ"ח, שהקונה ברורה, שעברו עד יציאת מצרים משנות העולם ב"א תמ"ח לפי חשבון אנשי מזרח, או ב"א תמ"ט לאנשי מערב, ויציאת מצרים עצמה לא היתה אלא בשנת ב"א ת"ן לפי חשבוננו, שהרי דבר מסכם הוא בתלמוד (ע"ז, י) שמנין יציאת מצרים עורך על מנין שטרות, המתחיל מג'א ת"ן, אלף שנים שלמות י. וכבר הבאנו למעלה את דברי בעל סדר עולם זוטא, האומר על מלכות יון, שמלכה בשנת חמשים ושתים למדי וטרס, ג'א תמ"ב לבריאת עולם, שפרושם בהכרח: לאחר שעברו נ"ב שנה למדי וטרס וג'א תמ"ב לבריאת עולם; וכן הקונה גם בענינו, שחרב הבית לאחר ת"כ שנה לבנינו י, לאחר

(1) ואשר יצא עוד יותר הוא, שהרמב"ם עצמו אומר בתחלת דבריו על שנת ב"א תק"ד לצידיה (שמטה ראשונה) שהיתה שנת כ"א משנכנסו לארץ, ולפי"ז היתה ביאת הארץ בשנת ד"א ת"ן ויציאת מצרים ב"א ת"ן, ועל"כ רחצנו אנו צריכים לאמר, שהיתה יציאת מצרים — לדעת בעל סדר עולם — לא בשנת ב"א תמ"ח, כי אם בשנת שאחר"כ, ב"א ת"ן לחשבוננו, ומדוע לא יאמר כך גם על חרבן בית שני, שחרב לא בשנת ת"כ לבנינו, אלא לאחר שעברו ת"כ שנה ונכנסה שנת תכ"א

(2) לתולדה זו הגיע הרשב"ץ בספרו, י ב י ן ש מ ו ע ה' בדרך אחרת, על-ידי השתדלותו ל"ן מלוח על סדר עולם, שניסן שיצאו ישראל ממצרים היה בחמשה בשבת, שם חשבון המלוחות שלנו. וד"ל שם: ושארנו כי באלפים תמ"ח נגאלו, למנין ויד, שהם אלפים תמ"ט למנין באר"י, רצוננו לומר, אחר שנשלמו אלפים תמ"ח למנין ויד, כי כן הם כל מגינינו, כן י"ג למצות, וד"ל, אחר שנשלמו י"ג ונכנס לשנת י"ד. וכן כשאמרנו בתמ"ח גאלים, ר"ל כשנשלמו באר"י ונכנסו בתמ"ט, היא שנת ת"ן למנין בהר"ד (דף כ"ג, ע"ב). כל איש יראה, שראית הרב מ"ב י"ג למצות" החדשה מאר, וא"ל לא היו הוכחות אחרות מכריעות יותר, היינו יכולים לעקוב בהחלטתו.

(3) וכך הוא הדבר גם במה שאכרו על בית ראשון, שעמד ת"י שנה, שהקונה שחרב בשנת ת"א לבנינו.

שי"ם שנה לשטרות ולאחר שעברו משנות הבריאה ג"א תתכ"ח שנה לחשבון אנשי מזרח, או בשנת ג"א תת"ל לחשבוננו. על עקרים של דברים אלה עמדו זה-כבר שני גדולי הדור, שחיו כפרק אחד עם הרמב"ם: רבנו תם בספר-הישר ורבנו זרחיה הלוי בספר-המאור (פי"א, דע"ז). שנתבוננו שניהם לדעה אחת, שחרב הבית בשנת תכ"א לבנינו, בשנת שפי"א לשטרות, שהיא שנת ג"א תת"ל לחשבוננו. ותולדה הזאת, שהוציאו מתוך דברי התלמוד בבבלי, מכוננת עם קורות ימי עולם, כי לפי עדות יוסף הכהן במלחמותיו (ספר ששי, פי"י) נחרבה ירושלים בידי טיטוס בשנה השנית למלכות אספסיאנוס, בעשירי באב של שנת 70 למנין הרג"ל (אספסיאנוס נעשה לקיסר בראשית חדש יולי שנת 69). ולפי-זה קבלת היהודים (אם נבינה כראוי) עולה יפה עם ספרי הקורות ודברי הימים, ולחנם אמרו החוקרים שהזכרנו (בהמשכם אחרי מחבר-ישראל האחרונים, שיצרו להם את מנין החרבן לפי הבנתם ובלי עיון יפה במקורם של דברים), שמנין החרבן של היהודים מקדם בשנה אחת, ומתחיל משנת ג"א תתכ"ט ליצירה או 69 למנין הרג"ל. ולהלן, כאשר אדבר על תאריך היצירה, אראה עוד לדעת, במאמר אחד בתלמוד, שחרב הבית בשנת ג"א תת"ל.

ארץ-ישראל ואיטליה הן הארצות היחידות, שמצאנו בהן מנין החרבן נהוג במעשה. אבל אפשר הדבר, שגם בארצות אחרות, באירופה ובאפריקה המערבית, היו מונים לתאריך הזה, קדם שקבלו שם את המנין לבריאת העולם, כי אפילו הידיעות הקדומות ביותר שהגיעו לידינו על-אודות הארצות האלה מאחרות הן מן המאה השביעית לא"ף שעבר, בזמן שכבר פסק המנין לחרבן בארץ איטליה, ואפילו בארץ-ישראל כבר החל לפנות מקום למנין שטרות.

ה. תאריך החרבן בקרים. במצבות שמצא אב"ן רש"ף בקרים, ושפרסם אותן בספר אבני-זכרון, נמצאו שלש מצבות שנרשמו בהן השנים תשי"ב, תשכ"ו ותשנ"א לגלותנו (סמן א, ב, ג), ועוד שתיים אחרות שבצד השנים תשפ"ה ואלף ס"ה לגלותנו נמצאו שנות העולם ד"א וד"א ר"ם ליצירת (סמן ד וכ"ה). אב"ן רש"ף והפרופיסור חבולסטון החליטו פה-אחד, שפרוש לגלותנו הוא לגלות שומרון, ומתוך שתי המצבות האחרונות (שצדפו אליהן את ההחלטה הכוזבת, שיצבר עליה עוד להלן, שיושבי קרים היו מונים ליצירה קנ"א שנה יותר ממנו) הוציאו משפט חרוץ, שגלות עשרת השבטים היתה בשנת 696 לפני המנין הנהוג, וחבולסטון מצא מופת חותך לזה בדברי אחד הסופרים הקדמונים, היהודי דמיטריוס האלכסנדרי, שמדבריו יוצא לדעתו שהיתה גלות שומרון באמת בשנת 696, וראיה זו ברורה בעיניו כל-כך, עד שהוא מוכיח מזה, שיושבי קרים, צאצאי עשרת השבטים לפי-דעתו, התחילו למנות את השנים לגלותם מיום שגלו מארצם, ולפיכך לא נשתבש חשבונם בידם, ואת שנת 696 הוא קובע כיתד תקועה במקום נאמן לפנות ממנה לפנינו ולאחור בדברי ימי היהודים, המצרים והבבלים (ספר, שמונה עשרה ציוני קברי, הוצאה פי"ב, 1868, צד 73); אבל דברי דמיטריוס, שמספריו סותרים זה את זה, ואין התוקרים שוים לא באפן תקונם ולא בקביעת זמן

מחברם¹) ושוסף-כל-סוף כבר עברו עד ימיו מגלות שומרון כחמש מאות שנה, אינם יכולים לעמוד בפני הידיעות הברורות, שהביאו לנו כתבי היתדות של בני אשור שנכתבו בזמן המעשה, שגלות עשרת השבטים על-ידי שלמנאסר היתה בשנת 722 לפני המנין הנהוג. חבולסון בעצמו הודה אחר-כך, שמספר זה עקר, ושנת 696 שהניחה בתחלה ליסוד מוסד אינה אלא טעות. אבל קשה לו להפריד מצותתו, שהיא מלפנתו והולכת עמו. בספרו הגדול Corpus Inscriptionum Hebraicarum, שנדפס בשנת 1881, יאמר, כי גם עתה עודנו מחזיק בדעתו, שיושבי קרים היו יכולים לחשב לגלות שומרון (ולא היה חושש עוד לפירושה שמנין בני קרים נוסה מן האמת בכ"ה שנה!). אבל מפני שמראה הכתב של

- 1) דברי דמיטריוס כבר נתנו לחוקרים רבים מן המאה הי"ז דרישה ענין לענות בו (רשימה רחבה מהם נמצאה אצל שינר, ח"ב, הוצאה שלישית, דד 474). דמיטריוס אומר בספרו „על מלכי יהודה הי: „כי שבטי יהודה, בנימין ולוי לא הגלו בידי סנחריב ורק ארצות די לקח ויביאם עמו לארצו, אמנם גלות זו עד גלות אחרונה, אשר הגלה נבוכדנצר מירושלים, עברו 128 שנה וששה חודשים, מלח עשרת השבטים משומרון עד תלמי הרביעי עברו 573 שנה ותשעה חודשים, ומגלות ירושלים 338 שנה וששה חודשים. אחד משני המספרים האחרונים כודאי מוטעה הוא, כי אי-אפשר שיחיה מגלות שומרון עד גלות בבל זמן ארך ר"ה שנה. ועל-כרחו אנו צריכים לפחות מאה שנה מן הראשון ולתקן 473 תמורת 573 או להוסיפן על השני ולתקן 438 תמורת 338 (אם אמנם גם אז יהיה החשבון נוסה ממספר 128 שבשש שנים), והנה לפי המנין של התוכן תלמי עברו מתאריכו של פיליפוס, או ממיתת אלכסנדר עד תלמי הרביעי 102 שנה. השנה האחרונה מן המנין הזה, שהיא תחלת מלכותו של תלמי הרביעי, מקבוצת לזמן שבין 18 אוקטובר 223 עד 18 אוקטובר 222 לפני המנין הנהוג; ונמצא שאם נשבש את המספר 573 תחיה גלות שומרון בשנת 696 וגלות בבל בשנת 561 לפני המנין הנה מאחרות כ"ה שנה מן הראוי (כי גלות בבל היתה בשנת 586); ואם נשבש את המספר 338, תמול גלות שומרון בשנת 796 וגלות בבל בשנת 661, קדמות ע"ה שנה. חבולסון, כאשר ראינו, תפס בדרך הראשון, שירר מכריע הדבר, לחפך, מפני שהוא מוצא יתרון כזה של שבעים שנה גם אצל דניאל, החושב מגלות בבל עד נצחונם של חשמונאים שְׁבָעִים שְׁבָעִים (עין שינר, ח"ב, הוצאה רביעית, דד 276 ודד 474). חכמים אחרים, שאינם רוצים ליחס לדמיטריוס טעיות גדולות כאלה, מתקנים גם את שם המלך. תחכם נֶרְקֶן, המשבש את המספר 338, מגיח תלמי השביעי, שמלך בשנת 145 (עין מאגנאטסויריפס, שנת 1877, דד 68), והחכם פרידנטהאל, המשבש את המספר 573, מגיח תלמי השלישי (TOYTPITOY תמורת TETAPTOY), שמלך בשנת 246 לפני המנין הנהוג (העלעניטיטיע סטודיען, I, 62), ועל המספר 128 שנה, שבין גלות ראשונה לשניה, ראוי להעיר, שהקבוצה בו לזמן עלות סנחריב על ירושלים וקצת ארצות הויכל, כי כאשר הרגה פרידנטהאל — המלח הקניגית, שנשתמש בת דמיטריוס, מודה לא רק על הובלת בעלי-חיים בשבי, כי אם גם על בוז דברים שאין בהם רוח חיים (וכמו שכתב הדבר במלח „גלה" בעברית), ושני המספרים קצ"ה וקל"ה מקבוצתם בקרוב שנה או שָׁנָתִים לְמִקְרָא במקרא בספר מלכים. השערת פרידנטהאל קרובה לאמת יותר מכל אשר היו לפניו, ולפי תקונו יעלו חשבונות דמיטריוס יפה: גלות שומרון בשנת 719, וגלות בבל בשנת 584, בהבדל מועט של שתי שנים.

מצבות אלה אינו עתיק כל-כך, הוא חושב עתה למשפט, שתאריך לגלות נג הוא לגלות בבל, שהיתה בשנת 586 לפני המנין הנהוג, אלא שיושבי קרים טעו וחשבו תאריכם משנת 545 י, וכמו שטעה בעל סדר-עולם במספר גדול יותר (צין דבריו בספרו מצד 269 ואילך), בדרך כזו יאמר חבולסון להציל מצבות אלה מרעתן, אבל הדבר הזה, שתאריך המצבות נוטה מן הזמן האמתי של גלות בבל מֵאָ שנה, ולהפך מֵכֵן הוא כחוט-השערה עם זמן גלות שומרון שמצא חבולסון בתחלה — דבר זה אומר לכל, מעשי מי קדמו למעשי מי, וכי אותו שחקק את הזמן במצבות סמן ד' וכיה ידע את התאריך המקמה של דמיטריוס, שנתגלה על-ידי חבולסון, ויצקן במצוקתו. ודבר זה מתברר ויוצא מכל-ספק מתוך מלים אחדות אשר התמלטו מפיו של חבולסון במקום אחד, כפי-הנראה מבלי-משים. בהתנכחו על-דבר הלשון, עת ישועת ישראל, הנמצא במצבה סמן א', שזמנה לפי אבין רשף בשנת שש אחרי לדת ישו — שהרכבי אומר עליו, שפגנת אבין רשף היתה בו, להראות העמים והשרים, שקדמוני הקראים היו חולקים כבוד ויקר למשיחם — יאמר חבולסון שהשערת הרכבי אין לה כל שחר, כי אבין רשף בעצמו חשב בתחלה על מצבה זו שזמנה היא שנת עשרים לפני המנין הנהוג, ורק אחרי כן, כאשר העירו את אזניו, שאין החשבון הזה נכון בשום-פנים, חזר וקבע את זמנה בשנת שש לאחר המנין הזה (צד 275). אבל לא הרגיש חבולסון באם וכוחו, כי בדבריו אלה הוא מגלה את המסכה הנסוכה על פני אבין רשף, שבתחלה קבע עם חכמים אחרים גלות שומרון בשנת 722 ולכן יצאה לו שנת תשיב מקוננת לשנת עשרים לפני המנין הנהוג, ורק אחר-כך, כאשר נודעה לו משוגתו מפי חבולסון (כי רק הוא לבדו, גבר-עמיתו של אבין רשף ומלמד הרבה יותר מחבריו, יכול היה להעיר את אזני אבין רשף, על יסוד דברי דמיטריוס, על חשבונו המוטעה) י, תפס בשיטתו, וקבע זמן המצבה על-פי דבריו בשנת 696. ואם-כן גבראו שתי מצבות אלה (סמן ד' וכיה), המונות את התאריך לגלותנו משנת 696 ולא משנת 722, לאחר שנתחבר לחבולסון ונהנה ממנו עצה ותושיה, ולא קדם לכן, כאשר חשב את התאריך הזה משנת 722. זיוף שתי מצבות אלה אינו מוטל עתה עוד בשום ספק, וגם זמן יצירתן נודע לנו כמעט בצמצום גמור. מוטל הוא בין שנת תרי"ג,

1) חבולסון חושב עתה תאריך היצירה שבמצבות לפי דרך מניינו אג.

2) בנות-דעת, שנתן חבולסון ככתב-יד לשלטון ביה-אוצר-הספרים בפטרבורג בסוף שנת 1859 (צין בהקדמת הרכבי ושטראק לרשימת כתב-ידי אשר בפטרבורג, צד X), יאמר חבולסון: העירותי את אזני האדונים פירקאוויטץ (אבן רשף והתנו) על הערך הגדול והנכבד של תאריכים אלה, אבל כפי הנראה מתוך, סקירתם (שהציגו לפני השלטון) לא השתמשו בדברי בשלמות הראוייה (כי ערכנו בדבריהם את שתי השנים 696 ששמעו מפי חבולסון עם שנת 722 שלקחו מתוך הלוחות הגדופטים. צין להלן בתאריך-היצירה של אנשי קרים). הודאת בעל-דין כמאה עדים דמיה

שבא בה בקשר עם חבולסון, ובין שנת תרכ"ב, שאז חיתה התחלת התאריך לגלותו קצובה ועומדת אצלו לפי שיטתו של חבולסון בשנת 696 לפני המנין תנהוג (צ"ן דבריו ב, הכרמלי, ש"ב, צד 315).

התאריך לגלות שומרון, כאשר ראינו, לא היה ולא נברא, וכמהו כתאריך הקדום ליצירה, שיחס אב"ן רש"ף ליהודי קרים הקדמונים, שניהם בדוים מלבו; אבל מה משפט שלש המצבות הראשונות, שנזכרה בהן מלת לגלותנו סתמו אלו לא היה לנו דבר עם איש אשר עשה את מלאכת הזיוף והרמיה לאומנותו ומשלח-ידו, הייתי נוטה לפרש מלת לגלותנו על גלות אחרונה של סיטוס, ולאמר, שהיו יושבי-קרים מונים בתחלה את שנותיהם לחרבן בית שני, ושעברו ממנו אחר-כך למנות לבריאת עולם, כאשר ראינו כזאת אצל יושבי ארץ-ישראל ואיטליה, שבטרק המקן לומני המצבות האלה היו מונים לחרבן ואחר-כך חזרו למנות למנינים אחרים. ועל-פי-זה אפשר לפרש את הלשון, עת ישועת ישראל, שהיו מצפים אז ביחוד לביאת המשיח, אולי על יסוד הקץ האמור בדניאל (ת, י"ד): עד ערב בקר אלפים ושלוש מאות; ואם נחשב יום לשנה, יעלו לאלף וק"ן שנה. נבואה זו נאמרה לדניאל בשנת שלש לבלשאצר, עשרים שנה לפני בנין בית שני; הוסף עליהן ת"כ שנה שעמד הבית ותש"ב שלאחר חרבנו, הרי אלף וקמ"ב שנה, שאינן חסרות אלא מספר פועט עד מלאת אלף וק"ן שנה י).

ו. מאיזה פרק בשנה התחיל התאריך? נשאר לנו עוד לחקור ולדעת, מאיזה פרק בשנה יחל מנין שנות החרבן? התשובה על השאלה הזאת נראית פשוטה מאד. וכשם שמנין שנות הבריאה, אף-על-פי שלפי דעת ר"ב חכמי ישראל נברא העולם בניסן, אינו נמנה אלא מתשרי, כך שנות החרבן, אף-על-פי שחרב הבית באב, אינן נחשבות אלא מתשרי י; וכשם שבתאריך הראשון יש מתחילים מנין שנות העולם מתשרי שקדם לבריאה, ויש שמאחרים למנותן מתשרי שלאחריה, כך במנין שנות החרבן, — שהיה לדעת רבים באב שנת תתכ"ט, — יש שהקדימו לחשבו מתשרי של שנת ג"א תתכ"ט, ויש שאחרוהו עד תשרי של ג"א תת"ל. אבל כנגד סברה זו, שכבר העירוהי עליה

(1) במאסף הצרפתי R. d. E. I. XLIV, p. 238 נדפס מכתב חכמי רינוס אל חכמי הישיבה בירושלים בשנת דתש"ך לביע ובמרוצת דבריהם ישאלו על ביאת המשיח, שכמי השמועות שהגיעו אליהם קרוב הקץ לבוא. ואולי גם הקץ הזה נלמד על מקרא אחר שבסוף דניאל: ימים אלף ושלוש מאות ושלושים וחמשה. נבואה זו נאמרה בשנת שלש לכו"ט, בשנת ג"א שצ"ב ליצירה לחשבון בעל סדר-עולם, ונמצא כלים בשנת ד"א תשכ"ו. וידוע, כי על-ימי המקרא שקדם שם בספר דניאל: 'מים אלף מאתים ותשעים' — על-ידי חוספת מספר זה על שנת החרבן ג"א תתכ"ט — הוציא רבי אברהם בר חייא הנשיא ואחריו הרמב"ן (בפרש' התורה לשמוק וי"ל) שהחריט חשבון הקץ לשנת ה"א ק"י"ח, עד אשר נלשלה למלה: בשנת ק"י"ח יבוא משיח (צ"ן מאור-עינים, ט"מ"ג).

(2) רבנו הם בספר-הישר (סמן תצ"ב) מחליט מסבתו בלכ"ד, שהיו מונים לחרבן מניסן, כדרך עמונים למלכי ישראל, וחלא בעצמו לענין שמסח מונח שנות החרבן מתשרי.

למעלה, הנה נמצאו לנו ידים מוכיחות, שהיו רגילים למנות שנות החרבן מהשעה באב, שבו היו רגילים לחזריו בבתי-כנסיות, כמה שנים עברו מתרבן הבית, כאשר מצאנו את המנהג הזה עוד היום אצל יהודי תימן (עין למעלה) וכאשר אנו יודעים מדברי בעל כפתור ופרח (פ' ני"א), שבימיו (בתחלת המחצית השנית מן המאה הראשונה לא"ף שלנו) היה מנהג זה פשוט בארץ-ישראל.

בתוספתא תחלת פרה (בהוצאת צוקרמנדל, ובדפוסים אחרים בטעות בסוף געעים) אמרו: כבשים בני שנה האמורין בתורה שסיה יום כנגד ימות החמה, דברי רבי, והכמים אומרים מאחד בניסן לאחד בניסן ומתשעה באב לתשעה באב. פגנת סוף המאמר פשוטה, שהשנים הן שנות לבנה ונמנות מיום ליום. אבל תפסו למשל אחד בניסן ותשעה באב, מפני שמהם היו מונים את השנים בתאריכים שהיו נוהגים בארץ-ישראל: הראשון היה להם ראש השנה לשטרות (למלכים) וּלְבְרִיאַת עוֹלָם, והשני למנין שנות חרבן.

שנינו בסדר-עולם (תחלת פכיה): ובשנת שתיים למלכות נבוכדנאצר וגו'. אפשר לומר כן אלא שקנה הכתוב שנים (י) לחרבן הבית, וחדשים לחרבן הבית. וכן הוא אמר, והיו בשלשים ושבע שנה לגלות יתיכין מלך יהודה, בשנים עשר חדש, בעשרים וחמשה לחדש (ירמיה ג'ב), ובמקרא אחר הוא אמר: בעשרים ושבעה (סוף מ"ב) וכו', והדברים אינם אלא תמוהים, כי מן המקרא, שהביא בעל סדר-עולם לראיה, אין אנו שומעים אלא שמנה הכתוב לגלות יהויכין (שאף יחזקאל מונה לו בכל ספרו) אבל לא לחרבן הבית, שהיה י"ב שנה אחרי-כן, בימי צדקיהו! ועוד — מה'זה שאמר: וחדשים לחרבן הבית? אולם אם נעבור על-פני כל המקרא, לא נמצא שמו לחרבן אלא פעם אחת, והוא ביהוקאל (פמן ט): בעשרים וחמש שנה לגלותנו, בראש השנה כעשור לחדש, בארבע עשרה שנה אחר אשר הִנְחַתָּה הָעִיר. ורק את המקרא הזה יכול היה בעל סדר-עולם להביא ראיה לדבריו; והדבר קרוב מאד בעיני, שכן עשה באמת, אלא שאחר המלים, וכן הוא אמר נשמע המקרא ביהוקאל שחבאנו, ויש להוסיפו בסי'. והמקרא והי בשלשים ושבע שנה וגו' לא הובא כלל לראיה, שמנה המתוב לחרבן הבית, אלא מתחיל מנחם ענין חדש, שבעל סדר-עולם משתדל ליטב בו את הסתירה שנמצאה במספר היום בין ספר מלכים וירמיה (עין בסי'). את המקרא בראש השנה בעשור לחדש, שכבר שאלו עליו בתלמוד: איזו שנה שראש השנה שלה בעשור לחדש (ערכין, י"ב, א), הביא בעל סדר-עולם במקום אחר (פ' י"א) לראיה לשיטתו

(1) מחלקת כוז מצאנו גם לענין כתי פרי-החמה, שרבי אמרו: שנה תמימה שסיה יום כמנין שנות החמה, והכמים אמרו: י"ב חדש מיום ליום (תורת כוהנים, פ' בתרו, ערכין, דף ל"א).

(2) מן השנים הזה אמרו גם במקום אחר: שטר שמונו כתוב כאחד בניסן (תוספתא, מנחם, פ"א; פתודרין, י"ב, א).

(3) לפנינו בסדר-עולם, שתיים, וטעות היא, ובלקונו: בלא בשנת שתיים. לחרבן הבית, שמנה הכתוב שנים לחרבן הבית וחדשים לחרבן הבית.

במנין שמטין ויובלות, שלא ותחיל אלא לאחר י"ד שנה של כבוש וחלוק, ושנת י"ד לאחר חרבן הבית היתה שנת יובל (עין שם). אבל סוף-סוף ראינו זו אינה אלא דרשה, ומכוננת לשיטת האומרים, ששנת היובל אינה מן המנין, ויש לנו רשות להמיל ספק, אם כך פרש לו את המקרא רבי יהודה, האומר, ששנת חמשים עולה לכאן ולכאן¹). לעצמת זה הבין בעל הספר את המקרא הזה כאן לפי עקר פשוטו, שנבואה זו נאמרה ליחזקאל בעצם היום שנשרף בו ההיכל, בראש השנה, כלומר, בראש שנת ארבע-עשרה לחרבנו, בעשור לחדש חמשי שבו שרף נבזראדן את בית ה' (עין ירמיה נ"ב, י"ד); ובעת אשר ישב הנביא שומם ומתאבל על שבר בת-עמו ושרפת בית אלהיו, והנה נחה עליו הרוח, וירא בחזון, כי עוד ישונו בניו לגבולם וארכונו על משפטו ישב. מן המקרא הזה הוציא בעל סדר-עולם משפט צדק, שלא רק שנים (שנת י"ד) מונים לחרבן, אלא אף חדשים מונים למנין הזה, שהרי הכתוב קורא לעשרה באב בשם, ראש השנה, פרוש המקרא הזה, שעמדתי עליו רק מתוך עיוני בסדר-עולם, יוצא באמת גם מעצמו מדרך סגנונו של הנביא בציון הזמנים. יחזקאל מונה שנותיו לגלות יהויכין, שהזכיר בתחלת ספרו (א, ב), שהיה נהוג בין הגולים, ולכן יזכיר אחרי-כן את המנין הזה סתם מבלי להוסיף עליו כל סמן, חוץ ממקום אחד (ל"ג, כ"א) בבוא אליו הפליט לאמר הִנֵּה הָעִיר, ולא היה אז מן הנמנע, שיתחילו למנות לגלות זו החדשה ולחרבן הבית, ולכן אפשר שהוסיף לפרש, לגלותנו, אבל המנין לחרבן לא נתקבל בין הגולים, והנביא מוסיף למנות את השנים כדרכו סתם בעשרים ושבע שנה (כ"א, י"ז), מבלי לצרף אל מנינו גם את המנין לחרבן הבית, ורק במקום הזה בנבואתו על בנין בית-המקדש הוא מוסיף על המנין, לגלותנו גם את שנת החרבן, כדי להעיר את און שומעיו על הדבר הנפלא, שבאה לו נבואה זו על-דבר בנין היכל ה' בעצם היום אשר בו נשרף לפני ארבע-עשרה שנה בראש-השנה בעשרה לחודש אב.

מן המקרא הזה, בראש השנה בעשור לחדש, שכמי אשר ראינו פשוטו עזר בזמן קדום על יום-כפורים, דמו חכמי בקרת-המקרא בימים האחרונים להוכיח, שיום-כפורים מוצאו מוזמן מאחר. עוד בימי הדור שעבר החלו כמה מבקרים למקם בקדמות יום-הכפורים, שלא נזכר אלא בספר ויקרא, וקצתם אמרו להוכיח מן הכתובים, שלא היה נהוג לפנינו בישראל, כי את שני השבועות התיכונים שבתשרי, שיום-כפור היה במספרם, עשה שלמה לימיתג (דהיי"ב, ז, י) —

¹ התלמוד (ערכין, י"ב, ב), הרוצה לקיים את דברי המסורה, שבית ראשון חרב במוצאי שביעית, גם עם שיטת רבי יהודה במנין יובלות, הושב לאפשר, שמגלות עשרת השבטים עד שבא ירמיהו והחזירם חזרו למנות ליובלות, והתחילו למנות מנין חדש משנת י"ה ליאשיהו — הלך שני דאגלינו סנהריב (שלמנאטר) לא קא השיב; אבל הלשון: שאם אי אתה אומר כן, נמצא בית חרב בתחלת יובל מוכיח, שכל-יזו הוא אך לשיטת חכמים. וכבר העירו בתוספות (רי"ה תנן), והחיה ברייתא אתא כרבנן. עין שם.

ועזרא, הקורא לפני העם בתורה בשנים בתשרי ומוהירם על הגהקפות, אינו מזכיר אף במלה אחת את יום-הכפורים, ותחתיו מצאנו את העם מתענים בכ"ד לחודש (נחמיה, סוף סמן ח ותחלת סמן ט), וכבר האריך בזה הר"ר דוד הלפמאן (לעוויסיקוס, 254—276, II). והנה בא המבקר (להיין), ובתקעו יהדותיו במקרה שאנו דנים עליו ובמקרא אחר: "וכן תעשה בשבעה בחודש (שהוא קורא עם השבעים: בשביעי באחד לחודש, —אף-על-פי שכל הענין מדובר בניסן) וגו' וכפרתם את הבית" (יחזקאל, מ"ה, כ), הוא מגלה עמקות חדשות מני-חושך שבימי יחזקאל היה אחד בתשרי יום-כפורים, והעשירי בו ראש-השנה, ורק בזמן מאוחר יותר, בספר ויקרא, נעשה אחד בתשרי לראש-השנה, ועשירי בו ליום-פסח (עין בספרו פראלעגאמענא צור געשיכטע ישראל'ס, ברלין, 1905, צד 105); ור"ד הלפמאן מתאמץ לבטל טענות מבקרים אלה, ובין יתר ראיותיו הוא מביא את המקרא, בראש השנה בעשור לחודש, שהוא מפרשו על יום-כפור. מולם אחר שידענו, כי עוד חכמי המשנה השכיחו לפרש את הכתוב הזה כפשוטו על חודש אב, הנה ראיתו זו נופלת טאלית, אבל יחד עם הפרוש הנכון הזה ימוט היסוד, אשר דמה (להיין) לבנות עליו את השערתו הנפלאה—ונפלה ולא תוסיף קום.

כשנגלה לי הפרוש הנכון והמשוטט הזה במקרא, שכבר נתלבטו בו כל-כך מימי חכמי התלמוד ועד-הנה, שמחתי עליו שמחה גדולה, והייתי תמה שלא עמד עליו אחד ממפרשי המקרא בישראל (ובעמים!). אבל כאשר הרביתי לחפש, מצאתי, שכבר קדמני בו אחד מן המפרשים הקדמונים ממחברי הקראים, הוא ר' יעקב ב"ר ראובן בספר ה'עושר', שכתב בפרושו ליחזקאל כלשון הזה: "בראש חשנה, יש אומרים הוא ניסן. דבר אחר, הוא עשירי בחודש אב, שבאותו יום נשרף המקדש". ובאותו היום תראו בנין הבית, ולכן נהגו ישראל לקרוא

(1) אחד מגדולי חכמי-המשטט בצרפת, שיצאו מבית-מדרשו של רש"י והלמידה, רבי אליעזר פבלגנצי, אומר בפרושו ליחזקאל על המקרא הזה: "בכותבו דרשו בשוכן מה שדרשו ראינו לפי פשוטו, אלא כל מקום שמנה בספר הזה שני גלותו מונה חודש ובכמה בחודש לבד אם עמד כאחתו חודש עצמו... וכאן שלא מנה למעלה שום חודש, צריך להזכירו, הוא איננו מזכיר אלא חשנה חזית, אלא וראי בראש חשנה הוא החודש — ותדע שאומר אחריו בעשור לחודש, ואם לא נזכר החודש בכתוב על איזה חודש אומר בעשור לחודש. מעתה יכולנו לומר שהוא ניסן, שאף הוא ראש חשנה ראשון לחודש חשנה, והרי הוא כאלו אומר בראשון או חודש אחר, שהוא ראש חשנה לפני בנין שני הגלות". די היה להרב לעשות פסיעה קלה להלאה ולכנות את "החודש האחר" הזה בשם אב, כדי לסגור באמת.

(2) אל הפרוש הזה יבין החודשי (אשכול הכפר, סי קכ"ז), באפרו על "שבועים שבעים" או ת"ץ שנה שבין הרבן בית ראשון לפני, שהם מפת אלת נמנים, מהחודש אב מעשרה בו ככתוב ביחזקאל, בעשרים וחמש לגלותנו בראש חשנה בעשור לחודש בארבע עשרה שנה אחר אשר קנתה העיר וגו', ועין גם בספר גן עדן (ענין שמטה ויוכל, פ"א) ובגדרת אליהו (שם בפ"ג).

נהמות באותו היום לפנות ערב, ויש אומרים, בראש השנה הוא חדש תשרי; והאמצעי עיקרי. אבל כאשר אנו רואים מדברי סדר-עולם, כבר קדמוהו רבנן בפרוש הזה.

דברים אלה מספיקים לדעתי להוכיח, שהיו מונים שנות החרבן במקרא מעשירי באב, ואחר חרבן טיטוס מתשעה בו.

ואולי זו היא כִּנְתֹּרֶמְבִּים (הל' שמטה ויובל, פ"י, ה"ב, ובתשובותיו סמן קע"ב), שאמר: שנה שחרב בה הבית באחרונה, שהתחילה מתשרי שאחר החרבן כשני חדשים— שהרי מתשרי הוא המנין לשמיטין וליובלות— אותה שנה מוצאי שביעית היתה". הלשון הזה סתום וקשה מאד, כמו שכל עקר פרושו בענין זה קשה ורחוק. אפשר שפגמנו לאמר, שהלשון, שנה שחרב בה הבית" שזה בענינו לשנה ראשונה לחרבן, שהתחילה כשני חדשים אחר-כך. אבל אפשר גם-כן, שרצונו לומר, ששנה שחרב בה הבית, אם נחשבנה מיום ליום, מתשעה באב לתשעה באב, ושתחלטה לענין שמיטין ויובלות מתשרי שאחר החרבן — היתה כמעט קלה במוצאי שביעית, כי רק כשני חדשים ממנה, מאב עד תשרי, חלו בשביעית עצמה. וכך קטין דברי הרב בעל "כסף משנה".

על-פי הנחה זו, שבמקומות שהיו מונים לחרבן הבית במעשה, היו חושבים את התחלת המנין מתשעה באב, תתישב לנו הסתירה שמצאנו למעלה במצבות איטליות, שאחת מהן מונה את התחלת התאריך משנת ג"א תת"ל, והשנית נראית כאלו היא מונה את התאריך משנת ג"א תתכ"ט. אמנם כן, הבלד שנה אחת בשנות החרבן מצאנו במרוצת דברינו אצל מחברים שונים; אבל מחברים אלה חיו במקומות שלא היה התאריך לחרבן נוהג שם במעשה, והוציאוהו מדעתם מתוך תאריכים אחרים שהיו נוהגים במקומם, ולכן יש שלא שמו על לבם, ששנת החרבן משתנה עם חלוף החשבון שבין בני מורח ובני מערב במנין שנות הבריאה, ויש שבאו לכלל סעות בדרכים אחרים. אבל זרות משנה כזו, שבמקום אחד, שתאריך החרבן היה נוהג במעשה, יחשבו השנים לפי שני חשבונות שונים בפרק אחד — זמני שתי המצבות נבדלים זה מזה רק בחמש שנים — זה הוא דבר, שקשה להעלותו על הדעת, ולכן נוטה אני להאמין, שהמצבה השנית, שכתוב עליה: בשנת ארבעת אלפים וחמש מאות ושמונים ושבע שנה לבריאת עולם, שבע מאות וחמשים ותשע שנה לחרבן בית המקדש, זמנה נוסף בחדש אב או אלול שנת ד"א תקס"ז, שכבר נכנסה שנת תשנ"ט לחרבן מתשעה באב שעבר, אבל לא נתחדשה עוד שנה חדשה לבריאת עולם עד תשרי של שנת ד"א תקפ"ח.

אם נכונה השערתנו, אז יצא לנו ממנה, שבארץ איטליה היו סוברים שחרבן הבית היה באב שנת ג"א תתכ"ט, כדעת הרמב"ם ויהודי תימן; אם אמנם, כאשר הוכחנו למעלה, לא חרב אלא באב שנת ג"א תת"ל לחשבוננו.

(סוף יבוא).

